

ПРИЛОЗИ

НАСТАВИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

VIII

ЧАСОПИС ДРУШТВА НАСТАВНИКА СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КЊИЖЕВНОСТИ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ

Бања Лука 2019

Прилози
настави српског језика и књижевности
Број VIII • Бања Лука 2019

Издавач

Друштво наставника српског језика и
књижевности Републике Српске

Главни и одговорни уредник
проф. др Зорица Никитовић

Уређивачки одбор
проф. др Милан Ајџановић
доц. др Владан Бартула
проф. др Рајна Драгићевић
проф. др Зона Мркаљ
проф. др Зорица Никитовић
проф. др Душко Певуља
проф. др Ранко Поповић

Преводи резимеа на енглески језик
проф. др Жељка Бабић

Коректура
аутори радова

Насловна страна
Новак Демонић

Припрема за штампу
Ведран Чичић

Штампа
Арт принт, Бања Лука

За штампарију
Милан Стијак

Тираж
500

САДРЖАЈ:

РИЈЕЧ УРЕДНИКА.....	5

ПОДСЈЕЋАЊА

Из Законоправила Светог Саве (1219).....	9

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

Мило Ломпар О српском културном обрасцу	25

Ксенија Ј. Кончаревић Једна обична српска судбина, крстоносна и венценосна (Прилог тумачењу наслова књижевног дела из лексиколошке и лингвокултуролошке перспективе)	43

Давор Миличевић Свети Сава у огледалу српском Мит, завјетна свијест и национални идентитет у нашем времену	55

Драга Мاستиловић Континуитет затирања Срба у Босни и Херцеговини у XX вијеку	75

ЧАС СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

Зорица Никитовић Творбено гнијездо <i>род</i> кроз призму светосавља	97

Данијел Дојчиновић Свети Сава као писац и наставни приступ његовом дјелу	113

Александар М. Новаковић, Јелена Стошић Нишки основношколци и средњошколци између ћирилице и латинице	131

Александар М. Матерић	
Анализа пјесме <i>Моја ошацибина</i> Алексе Шантића у свјетлу	
васпитних наставних циљева.....	141

ПРИКАЗИ

Владан Бартула	
Српски пјеснички мартиролошки <i>Памјатник</i>	155
Борјан Митровић	
На својој земљи, на племенитој	163
Соња Леро-Максимовић	
Развој и перспективе српске лексикографије.....	169
Вера Чолаковић	
Још једном о Вуку и преломној 1847. години.....	177

АКТУЕЛНОСТИ

Повеља бана Кулина (1189).....	183
Од Кулина бана до наших дана	187
Одржана Друга научна конференција Српско писано наслеђе	
и историја средњовјековне Босне и Хума	191
Одржан Пети редовни републички семинар за наставнике	
српског језика и књижевности; Бердан од мерџана.....	195
Национални идентитет и проблеми интеграција с освртом	
на искуство српског народа	201
Упутство за припрему рукописа за штампу	207

РИЈЕЧ УРЕДНИКА

Од времена постанка првог словенског књижевног језика, тиме и књижевног језика Срба, протекло је више од десет стољећа. На истим језичким основама, три и по вијека након словенских Првоучитеља, Свети Сава српскословенским књижевним језиком утврђује земљу людн свонхъ о вьсакыиѣ правниѣ светыхъ апостољ и отьцьскихъ оуставъ, како би се кроз јеванђелску науку просвијетили свјетлошћу Христовом, облагодатили и душевно облагородили. Функција првог књижевног језика и мисија књижевног дјела кроз дуги низ стољећа, заправо читаво једно тисућљеће, била је спасењска, све до нововјековља књижевни језик представља пут ка богопознању и инструмент је спасења. Готово сви стваралачки импулси, до времена када на сцену ступају различити културни модели као резултат идеолошких конструката 19. и 20. вијека, за свој извор и надахнуће имали су Бога и прожети су вјером.

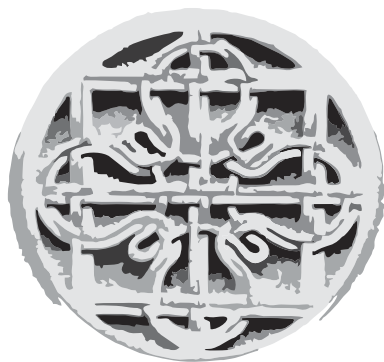
На темељу хришћанских постулата пуних осам вијекова Срби словотворе светосавским предањем. Српско етничко, вјерско и културно биће кроз вијекове је стасавало и узростало под окриљем Цркве, па чак и онда када Срби нису имали ни своје државе ни територије. Раштркани на огромном простору, подијељени између супарничких царстава, Срби су били повезани јаком историјском традицијом и јединственим оквиrom Српске православне цркве која је пружала отпор духовном поробљавању, одржавала духовну и етничку самосвијест, захваљујући којој смо опстали. Рвање културе са тешким историјским приликама, којих нам кроз историју није мањкало, такође је изнијела православна вјера, која је у највећим кушњама била интегришући фактор. У доба великих обнова европске културе, српска култура издвојена из Европе кордоном турског оружја, обнављала се из себе саме, црпећи надахнуће, етичка начела и племениту осјећајност из народне поезије и свједочанстава средњовјековне епохе сачуваних у књижницама старих манастира.

Из тих разлога осми број *Прилога* посвећујемо обиљежавању великог јубилеја – осамсто година Српске православне цркве – који није само многозначајан за цркву и из ње проистеклу књижевну традицију, већ и повод да се са том традицијом погледамо очи у очи. Радовима који су у овом броју преиспитујемо наш однос према светосавском предању, косовском завјету и нововјековном српском мартирију. Колико смо у томе успјели, на читаоцима је да просуде.

ПОДСЈЕЋАЊА

1219 – 2019 800 ГОДИНА САМОСТАЛНОСТИ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ И 800 ГОДИНА ЗАКОНОПРАВИЛА СВЕТОГ САВЕ¹

ТУМАЧЕЊЕ МОЛИТВЕ КОЈОЈ НАУЧИ
ГОСПОД ИСУС ХРИСТОС СВОЈЕ УЧЕНИКЕ, А ПРЕКО ЊИХ И НАС,
УЧЕЋИ ДА СЕ МОЛИМО И ГОВОРИМО: „ОЧЕ НАШ КОЈИ СИ НА
НЕБЕСИМА“. ТУМАЧЕЊЕ ЗЛАТОУСТОВО

Учи о томе како се треба молити, и истовремено устремљује ум наш и од земље узноси и к небесима прилепљује. Заповиједа нам да казујемо: *Оче наш који си на небесима*. Онај што Бога Оцем именује потребно је да буде праведан и да живи тако како себе не би пројавио недостојним тог сродства. Такође поучава да браћа чине

---

¹ Ове године навршава се 800 година од задобијања самосталности Српске православне цркве. Самосталност Српској цркви, која је до тада била под управом Охридске архиепископије којом су управљали Грци, издејствовао је Свети Сава 1219. године у Никеји код цариградског патријарха Манојла и византијског цара Теодора Ласкариса који су прихватили његову молбу за аутокефалност Српске православне цркве. У сврху добијања самосталности настало је *Законоправило* (*номоканон*), збирка црквених правила (*κανόνες*) и грађанских закона (*νόμοι*) који су били неопходни за управљање Црквом и државом, а које је Свети Сава превео са грчког изворника и прилагодио приликама у Србији. Без књиге божанствених закона (*божъствѣннъ законъ*), које су преко богонадахнутих Отаца узаконили богољубиви српски владари, незамисливо је било добијање самосталности Српске Цркве, као и учвршћивање самодржавности Србије. Настојањем Светог Саве да просвијетли земљу људи својих о вѣсакъмъ правилѣмъ свѣтлѣхъ апостолѣ и отцѣмъскѣхъ оуставѣ, да просвијетли црквеним правилима и грађанским законима све оне који су у српској земљи позвани на управљање Црквом и државом, српске земље су још почетком XIII столећа постале земље европске хришћанске цивилизације.

Величина Светог Саве и значај његовог прегалничког рада огледа се и у томе што је неколико деценија по своме настанку ова књига превазишла првобитне окви-ре своје намјене и постала кормило (због чега је код Руса и добила назив *Крмчија*) не само Српској, већ и другим православним црквама. Према истраживањима С. Троицког, почевши од 1219. године па све до XIX столећа, а дијелом и у XX столећу, Савино *Законоправило* служило је као главни правни извор за све источно словенство, за све православне словенске цркве, а дијелом и за државе са православним словенским становништвом – за Србију, за Бугарску (1226) и за Русију (1274), те дјелимично и за Румунску цркву.

заједничку молитву, јер не каже Оче *мој*, него Оче *наш*, узаконивши тиме и да молитве приносимо као заједничко тијело Црквено, и да нико не брине само о себи но свагда и о ближњему, и да нико није бољи од другог ни у чему, нити богаташ од сиромаша, нити господар од слуге, нити властелин од њему подређеног човјека, нити цар од обичног војника или мудар од незналице. Свима је даровао исту благородност, свакога је подједнако удостојио да Бога Оцем назива.

Када кажемо: *Који си на небесима*, тиме Бога тамо не затварамо – јер Он јесте свуда и све је преиспуњено славом Његовом – но те ријечи узводе онога који се моли, и живот приљепљује ономе што је на висинама, вишњим обитавалиштима.

А ријечи: *Да се светиш име Твоје* значе *да се слави ради нашег живота*, односно *удостој нас да живимо иако чисто, да Те нас ради сви прослављају*.

Ријечи: *Да дође царство Твоје* значе да се не везујемо за оно што је видљиво, нити да оно што је од овога свијета доживљавамо као нешто велико, него да нам доликује умом се уносити ка Оцу и жудити за оним што ће бити, чекајући да се избавимо од тијела наших, онако како је и Апостол о томе казивао. Онај ко такву жудњу има, таквога блага живота његовог не могу учинити гордим, нити га туга и жалост могу сломити.

Оно што је речено *Да буде воља Твоја како на небу иако и на земљи* морамо разумјети тако да тамо не бива ништа недозвољено. Јер, анђели неће нешто послушати, а о нешто се оглушити, већ су послушни у свему и покорни. Тако и нас људе удостој да Твоју вољу не чинимо половишно, већ да све што хоћеш Тобом испуњавамо. Врлина се не постиже само кроз наш труд, него и благодаћу свише од Тебе датом. Не каза *да буде воља Твоја у мени* или *у нама*, него свуда, по свој земљи, како би се лаж истребила а истина посијала, како би се зло искоријенило, а повратила врлина те се тако небо ни по чему не би разликовало од земље.

Ријечи *Хљоб наш насушни дај нам данас* казују нам да треба да запамтимо како је и у тјелесном много тога духовног. Ни за богатство, ни за разноврсну храну, ни за славу и част, ни за скупу одјећу нити за шта друго слично, него за хљоб само заповиједи творити молитву. За хљоб започетог дана, а ни за сутрашњи се не бринути, ни за више од данашњег дана – то је забрањено тражити. Не знаш хоћеш ли угледати оно што долази сутра, па зашто да страдаш бринући се? У ријечима које су претходиле говори нам *не брини се за сутра*. Хоће да свагда будемо спремни и утврђени, и да иштемо само онолико колико нам неопходне потребе налажу.

Ријечи: *Ойросѣи нам дуѡве наше као шѣо и ми ойрашѣамо дужницима нашим* показују нам преизобиље човјекољубља, јер и оне који након крштења сагријеше удостојава милости, јер им и послјије погружења и новог рођења није одузет дар покајања. Уводи овим молитвени закон, да се кроз сјећање на гријех смирујемо, а уједно и другима дајемо опроштај, ослобађамо се помисли на било какво зло. *И као шѣо си себи сам судио*, каже, *ѣако ћу ѣи и Ја судиѣи*. *Онако како ѣи ойросѣиши сличном себи човјеку и саѣруднику и од Мене ѣеш ѣакву ѣримиѣи блаѡдатѣи*. Ово и није равно ономе, пошто ти требајући опроштај опрашташ – Бог ни за чим нема потребу. *Ти човјеку ѡѡуѣи ѣебе и саѣруднику, а Ја ѣеби слуѣи*. Ти си неко ко је изазивач небројених зала, док је Бог безгрешан, али свагда пројављује своје човјекољубље.

Ријечима: *Не уведи нас у искушење неѡ нас избави од злоѡа* објављује и поучава нашу немоћ и зауставља гњев, два искушења, тј. напасти, од којих је једна од Бога, а друга од ђавола. Она од Бога нам је на корист, а она од лукавог душегубна. И сваки човјек се моли да буде избављен од напасти и повреде од злога.

(Четврто уводно поглавље *Сарајевскоѡ ѣрейиса*
Законоѡравила Свеѣѡѡ Саве, 2015: 25–26)

ПОСЛАНИЦА ИСТОГ ТОГА ВАСИЛИЈА ВЕЛИКОГ ГРИГОРИЈУ БОГОСЛОВУ, О МОНАШКОМ УСТРОЈСТВУ

Препознах твоје писмо, као што другови познају дјецу другова својих по сличности са родитељима која се на њима пројављује. Јер, рећи да није толико битан избор мјеста како би се у теби пробудила љубав према живљењу с нама, све док не дознаш нешто о устројству и провођењу (времена) – заиста бјеше схватање достојно твоје душе, која све овоземаљско сматра за сан наспрам блаженства које нам је у обећању дато.

То како сâм у овом крају проводим дане и ноћи, срамота ме је и да пишем. Оставих пребивање у граду, као узрочнику многих зала; себе оставити још не узмогах, но сам сличан онима што у баркама по мору плове, па не умијући барком добро управљати, смућују се и жале због величине броднице, јер многи таласи је ударају, те и они који се у малим баркама превозе, и они који су у лађама, са свих страна бивају таласима потапани. И у недоумици су шта да чине, док с њима путују ужас и мука.

Такав је и наш живот. Јер, носећи свуда страсти које у нама станују, у таквом смо метежу да ништа значајно од пустиње не задобијамо. Шта треба чинити, и одакле треба слиједити стопе Пречистог ка спасењу? Ако неко, рече, *хоће да иде за Мном, нека се одрекне себе и узме крст свој и за мнош иде*, то јесте треба се у тишини ума испитати. Јер очима које се често обраћају тамо-амо, те сад на страну гледају, сад се доле и горе окрећу, није могуће видјети детаљно оно што је пред њима, но онај ко гледа мора учврстити поглед ако хоће да има детаљну слику. Тако ни ум човјечји, будући привучен многим свјетовним бригама, не може пажљиво гледати на истину. Онога који се још не свеза узама брака, смућују безумне похоте, неукротива стремљења и жудње неке зле. Онога који се већ свезао са супругом друга смутња брига преузима: ако је бездјетан – жеља за дјецом, када се роде дјеца – брига о одгоју дјете, чувању жене, труд око дома, надгледање слуга. Некоме се деси болест, неко због сусједа на суду буде испитиван; невоље на путовањима; орање и сијање, а без добитка.

Сваки дан засебно доноси души помрачење. Ноћи, преузимајући дневне бриге, сличним привиђењима варају ум. Од овога је једино избегавање бјежати од овога свијета. Одвајање од свијета не значи бити тијелом ван њега, но душу отргнути од тјелесне љубави. И бити без града, без дома, без својине, недружељубив, не стицати, као да не живимо живот, (бити) неумјешан (у људским пословима), не бити причљив, не знати људска учења, а бити спреман примити у срце оне представе које су од Божанског учења. Припремање срца је у томе да се оно одвоји од злог обичаја (разних) учења којих се раније држало, јер као што на воску није могуће писати ако се не загладе претходне слике, тако се ни у душу не могу положити Божанске заповијести, ако се не истргне из ње оно што је од злих навика.

Уз све остало, и ову велику корист нам даје пустиња: утишава наше страсти и даје мјеста разуму да ове потпуно одсијече од душе. Као што се звијери лако лове у хладно вријеме, тако похоте, и гњев, и страсти и остала отровна душевна зла, утишавши се ради (нашег) ћутања, и не вршећи насиље честим раздраживањем, лакше бивају побијеђена силом (разума).

И наше мјесто је такво, удаљено од вреве људске, тако да уздржање нико од оних изван не прекида често. Побожно уздржање храни душу божанственим мислима.

Шта је блаженије од овога – анђелском лику уподобљавати се на земљи: истовремено са почетком дана стати на молитву, и појањем и пјесмама указивати поштовање Саздатељу; потом, када засија чисто сунце, прихватати се посла; увијек присутном молитвом и појањем, као сољу, допуњавати дјелање?! Јер, тишину и немање брига дарују духовном устројству пјесме и молитве.

Ћутање је основа очишћења душе. Нити да језик говори о човјечјем, нити да очи посматрају красоту или складност тијела, ни слухом да се слаби моћ душевна, слушајући пјесме које маме ка сластима, ни ријечи људи који глуме и изазивају смијех, што обично више од свега нарушава душевну силу.

Ум који се не расипа за оним што је изван, нити се расијава у свијет кроз чула, улази у себе, а сам собом усходи на мисли о Богу. Обасјаван таквом Добротом блиста, и долази до заборављања саме природе. Не мисли о храни, нити даје души да се о одјећи брине, већ, имајући умирене брига о земаљском, сав свој труд преусмјерава на стицање вјечних блага: како да се укријепи у цјеломудрености и храбрости, како у праведности и разумности, и у другим сличним врлинама које су раздијелене по сродности, које онога који је ревносног живљења уче да сваку усаврши.

Велики пут, којим се проналази слично овоме, јесте и поучавање Божанственом Писму, у коме се могу наћи и поучни примјери. Затим, житија светих мужева предана у списима, као неки душевни обрасци, који нам предлажу чињење добрих дјела као подражавање њиховим побожним животима. Тако, ако неко осјети да се треба поправити, ове поштује као нека општа лјечилишта у којима налази лијек за своју болест. Ако је потребан видар цјеломудрености, нека често прелистава повијест о Јосифу, и од њега се учи дјелима цјеломудрености, налазећи да је он имао не само силу да одоли сластима, већ да је истрајно ревновао у врлини. Храбрости ће се научити од Јова, који не само да је животним обртом постао од богатог сиромах, од многодјетног бездјетан у једном трену, и који је остао несатрвен при свему сачувавши разум душе, већ се не прогњеви ни на другове који су му, дошавши да га утјеше, изналазили његова зла и повређивали га ријечима бесједе. Опет, погледај како је то истовремено бити кротак и великодушан, а јарошћу се на гријех разјаривати. Кротост према човјеку наћи ћеш код Давида, силно храброг у ратовима, кротог и непомичног када треба узвратити за зло непријатељима. А такав је и Мојсије. Са великом јарошћу устаје на оне који су

сагријешили Богу, а кротком душом трпи оно што се на њега наваљује. И свугдје, као што живописци када пресликавају с иконе лик, често погледају на икону, трудећи се да отуда лик пренесу на своје дјело, тако и онај који се труди да удјелом у свим врлинама учини себе савршеним, треба да гледа на житија светих као на неке покретне и дјелатне ликове, и њихова добра подражавањем чини својим.

Опет, ако за читањем следују молитве, душа коју покреће жудња ка Богу биће силнија и крепкија. Добра је молитва, јер она мисао о Богу чини јасном у души. А у томе је уселење (самог) Бога у нас, да имамо у себи утврђено сјећање на Бога. Тако постајемо црква Божја, када ово сјећање не бива често пресијецано земаљским бригама, нити се ум смућује неочекиваним страстима, но богољубац, бјежећи од свега, к Богу одлази, изгонећи страсти које га позивају на неуздражање, и он проводи вријеме у занимањима која воде ка врлини.

Најприје се треба потрудити да не останемо лишени учења ријечи мудрости, већ да питамо без спорења, и одговарамо са уважавањем, не прекидајући онога који бесједи када говори оно што је на потребу, нити (треба) жудјети да јасније изложимо своју ријеч, постављајући мјеру и бесједи и слушању. Учење треба примати без стида, а поучавати без зависти, и ако се нешто од другог научило, не скривати да је тако – јер дјецу скривају зле жене које их рађају са туђим мужевима – но јасно објављивати ко је отац поуке.

Погодно је љубити средњу јачину гласа, тако да због тихости ријеч не измакне слуху, али ни да због велике вике буде напорна слушаоцима. Најприје треба провјерити себе: шта желиш рећи, па тада изнијети ријеч пред људе. Благо говори у молитвама, слатко у бесједама – не слатко забаве ради, већ с љубављу ради благонаклоне утјехе. Суровост у свакој прилици одбацивати. Ако се и догоди да је неке потребно запријетити, будући сам претходно научен смиреномудрености, бићеш добро прихваћен од онога коме треба исцјељење. У запрећењима нам је најнеопходнији примјер пророка који Давиду, када сагријеш, не наведе сам оптужујућу ријеч но, казујући о неком другом лицу, постави њега самог за судију своје гријеху, те овај сам себи изрече суд. Ништа лоше тада он не могаше рећи на изобличитеља.

Смиреној и скрушеној мудрости доликују очи које гледају у земљу, лице жалосно, коса нечешљана, одјећа нечишћена. Оно што уплакани удешавају свјесно, то код нас треба да буде без удешавања. Риза да буде

појасом притегнута уз тијело, појас да не буде изнад бокова као код жена, нити слабо притегнут па да се риза раширује, што је безумно. Ход да не буде ситан и љењив, јер такав указује на душевну ослабљеност, али ни брз и оштар, јер такав пројављује јаросна стремљења душе. Намјена ризе је једна: да довољно покрива тијело и зими и љети. Ризу не бојити бојама, ни танка или мека платна тражити, нити је украшавати, јер то је исто што и женско украшавање, што оне удешавају вјештачки, туђим бојама своје образе и косу мажући и украшавајући. Ипак, нека риза буде довољно дебела, да нам кад је обучемо није потребна друга да бисмо се загријали. Обућа нека је наоко убога, али да нам може дуго задовољавати потребу.

Једноставно речено, како од одјеће имамо најнеопходније, тако (нека је) и у храни. Хљоб ће задовољити потребу и вода угасити жеђ здравоме, и још нешто варива од сјемена, уз најнужније потребе, да би се сачувала крјепост тијела. Не јести жустро ради стомакоугађања, већ увијек по устаљеном обичају и кротко, и чувати се од сласти. Чак ни тада нека ум није без мисли о Богу, већ и сама та храна, и саздавање тијела које се њоме насићује нека су нам повод за славословље: како Творац свега замисли различите врсте хране прикладне сваком тијелу понаособ. Молитве пред окушање хране треба савршавати достојно добара Божјих, и оних која нам је дао сада, и оних која су нам припремљена у будућем вијеку; молитве по устајању од трпезе ради благодарења за оно што нам је дато да имамо за јело, и за исцање онога што нам је обећано. Један час је одређен за храну, и нека он буде при крају дана, због тога што је он једва одвојен за тјелесне потребе, а остатак нека буде за савршавање умног дјеловања подвижника.

Овакво испосничко провођење дана природно прате лаки снови и спремност на буђење. Сан треба прекидати ради размишљања о важним стварима. Јер, заробљени дубоким сном ослабљујемо своје удове, и предајемо их на игру бесловесним привиђењима која нас умртвљују сваки дан. Но, што је другима јутро, то је подвижнику побожности поноћ, јер више од свега ноћна тишина дарује души занимање, те очи и уши развратне ријечи или виђења не пуштају у срце, већ ум сâм са Богом пребива, и исправљајући себе сјећањем на гријехе, поставља себи правило да се уклања од зла, и од Бога моли помоћ да своје трудове оконча.

(25. поглавље *Сарајевској прейиса*
Законоправила Святој Саве, 2015: 207–210)

**ПОСЛАНИЦА БЛАЖЕНОГ НИЛА ЦРНОРИСЦА,
УПУЋЕНА ПРЕЗВИТЕРУ ХАРАКЛИЈУ**

**КОЈИ СУРОВО НАПАДАШЕ ОНЕ КОЈИ СУ САГРИЈЕШИЛИ, И КОЈИ
ЈЕ ГОВОРИО ДА ЗА ПОКАЈАЊЕ НИЈЕ ДОВОЉНА ИСПОВИЈЕСТ
УСТИМА, АКО СЕ НЕ ТВОРЕ ДЈЕЛА ИСПОСНИЧКА**

Чини ми се, заиста, да не разумијеш Божанско Писмо, будући да си управио ум само на један његов дио који објављује гњев Божји, никако не знајући за све изливе Божјег човјекољубља у остатку Писма. Такав под видом пастира вражија дјела твори, продајући злим бјесовима жагањце кроз очајање, не желећи да прими у ум оно што је пророк Језекиљ рекао: *Крв ѿиинулої из руку ѿасѿира ћу ѿражиѿи!* Како ти смијеш човјека очајањем погубити? Христос за њега не одби душу своју дати! Како превеликом тугом хтједе потопити Фаустина, који у дубоком смирењу пред свим људима исповиједи своје гријехе, када такво шта велики Павле не хтједе учинити, већ након што онај који је сагријесио позна (свој) гријех, призна га за свог ближњег, и Коринћане мољаше да тврду и силну љубав према њему имају?! И још, када треба засадити виноград Христов – бескористан си некако и љењив, а да засађено одсијечеш и ван Цркве метнеш – за то си некако и брз и бодар, и трудољубив постао. Не говори, човјече, да онима који дјелом сагријесише Господ на исповијести неће примити ријечи ако само њих принесу! Тако говорећи, ниси далеко од „чистих” по имену а нечистих по дјелима незналица новатијана, јер они у изобиљу безумља и глупости бескорисне, да не кажем душегубне, одбацују свако покајање послје крштења.

Ти, пак, не желиш да примиш покајање које само ријечима бива, и слушах само оног великог Мојсија када, не као успут, но веома ревносно, тражи од архијереја Арона да, објављујући покајање сваке душе која сагријеша, приноси јаре за гријехе, након чега добијаху и опроштај.

Добро је, заиста, и веома прикладно да снажније душе чине дјела исповиједања, као постом, и бдијењем, и лежањем на земљи и костријети, посипањем (себе) пепелом, и дарежљивом и тајном милостињом, и другим плодовима који доликују дубоком покајању. Ако због немара или због невоље неке, или због неке немоћи, или због велике љености неко не стекне горе наведене помоћи, Господ Исус, Који умрије за људске гријехе и безбожности и за сваку нечистоту, неће одбацити исповијест устима, већ прима и ријечи покајања као принос Њему принесен,

као што и Мојсије прима козју длаку, која је најмање вриједна, уз порфиру драгоцјену и злато и остало.

Каквим мукама и трудовима се цариник спасе – не простим ли ријечима смирења? Којим ли се знојним трудовима разбојник са крста у Рај, у живот пресели – не малобројним ли ријечима исповиједања Христова Царства?

Погледај, презвитеру, како у Свештеном Писму није проповиједана само строгост и гњев Божји, но и човјекољубље неиспитљиво, као што, у наше име, Писмо говори Господу: *Јер је велика Твоја милост на мени.* Што смо више сагријешили, то више нама који се кајемо излива море Свог великог милосрђа, гасећи огањ наших зала. Дужан си помишљати не само на суд, већ и на човјекољубље Христово: учио је људски род ономе што је корисно, сишао к нама и бдио над нама да не погинемо.

Тако Навуходоносор, који је чинио сва могућа зла, нечовјечности и безбожности, и крвљу земљу напојио и никада није спровео (у дјело) нешто по добром промишљању, већ себе и Божјим противником начинио, ипак када се у звијер претвори, и по Божјем суду постаде (као) стока, само усмено се исповиједивши и ријечима немногим, те он који је дјелима без мјере безаконовао наслади се милости од Бога Који је осудио оно од раније, и прими царски престо, и сваки вид части и достојанства доби, како рече ријеч Божја: *Јер ако ђагне јарост моја на онога коме судим, оћеш ћу ја исцјелићи. Ја ћу се ђроћевити и Ја ћу ђомиловати.*

Не говори као незналица да просте ријечи покајања Бог не прима, јер ћеш морати рећи да Бог прима богате приносе, злато, сребро и томе слично, а двије лепте удовичине никако! И шта да учиниш, како бих ти вјеровао да разумијеш Божанско Писмо, кад (заборављаш) вапај Спаса у Јеванђељима: *Није воља Оца Мојега да ђоћине ни један од ових малих?!* Ти многе и велике хоћеш да лишиш спасења, будући да говориш да ријечи покајања, саме, не прима Бог. Гдје ћеш смјестити оно што је Господ рекао кроз Исаију пророка: *Говори ђрво ти своје ђријехе да се оћраваш?!* Прима наш Саздаатељ од оних који се желе спасити не само чистоту и правду, мученичко страдање и испоснички богоугодан живот, но и жалост због гријеха, и ударање у чело, и бијење у прса, и преклањање кољена, и уздизање руку са болом у срцу, и цјеливања блуднице која Му је ноге обгрлила, и сјетан због гријеха глас, и уздисање из дубине срца, плод усана које се исповиједају имену Христа Исуса, и плачно ридање, и капи сузне, и помисли плачне, и разум који с болом вапије, и погледа-

ње очију к Богу. И оне који плачу због ђавољих напада и великог насиља, и своје немоћи, те се неки могу противити са многим храброшћу, а други не могу, па у искушењима лако уловљени бивају и брзо падају.

За све оне које претходно поменух и са свима њима, прима Бог и уста која по Давиду говоре: *Саптријеших Господу мојему и зло учиних пред Њим*. Уопште, много је онога што људи који су сагријешили чине и што изгледа малено, а велико спасење доноси онима који се кају за своје гријехе. Погледај и на великог Мојсија, штавише на Бога Који им закон предаде да не само волове и козе, овце и јарад за своја сагрјешења приносе Господу, и друго што је у богатих, но много више промишљајући о онима чије су душевне силе изнемогле, ради њиховог спасења, и немоћима убогих помажући и преклањајући се ка потиштеним, да не отпадно, полаже закон да све до голуба и грлице и мало брашна имају приносити.

Ни ти их, презвитеру, не унижавај, но прими срце скрушено и смјерно, и угриј, и поучавај и спасавај, не тражећи само тешке плодове исправљења кроз дјела испосничка, већ примај и ријечи оних који се кају за своје гријехе, и исповиједају ти са многим смирењем зла што учинише. Велика је сила покајања која нас као снијег убјељује и као вуну чисти, чак и ако су раније дуго чињени гријеси оцрнили душу злим дјелима и изопачили је. Рече Бог онима који се кају: *Стојаше наћи умом, као осуђени, и жалостии (вашој) пресудићу са слободом, и ошћии ћеште овјенчани као праведници*. Милосрђе је Моје на свим дјелима мојим. Зато се и обраћамо Богу са: *Дјела смо руку Твојих – не погуби, Господе, дјела руку Твојих*. Пише у књигама о Јову: *Господ подиже оне оборених очију, и сјасићеш се у чистошћии руку својих*. Ово значи да и грешника спасава који тугује у покајању и у скрушењу великом, као цариника који без смјелости бјеше, и бијаше се у прса говорећи: *Господе очисти ме грешника!* Јер, Господ таквим грешницима рече: *Преклониће ми се из дубине душе као осуђени, и истје вијенце са праведнима ћеште примити*. Тако се спасавају они што су погледа у земљу упереног – дјелотворном врлином, не творењем Божјих заповијести но човјекољубљем Божјим и исповиједањем. Који са многим смирењем и скрушеношћу срца своје гријехе исповиједа, он се спасава таквим видом покајања и дубином смирења.

А ти се спасавај у чистоти руку својих, то јест у добрим и врлинским дјелима (Писмо рукама обично назива врлину), спасавај се вапијући к Богу: *Сачувај душу моју, Владико Христје, ако ме кад ђаво покраде одво-*

живши ме од љавде, и ако постанем као они који у ров силазе (а ров означава ад и таму грјеховну), без престанка моли Спаса говорећи: Спаси слују Свој, Владико, који се узда у Тебе!

(45. поглавље *Сарајевској љрејиса*
Законојравила Светиој Саве, 2015: 228–230)

ИЗБОР ИЗ ДРУГИХ ГРАНА²

Учитель, ако је и свјетовни човјек, нека је добро упознат са рјечју учења и беспријекорног живљења. Такви нека поучавају, јер ће сви бити поучени Богом (15. правило Друго поглавље: *Светиој аљосћола Павла*);

Сваки муж и жена вјерна, ујутру уставши од сна и умивши се, прије било каквих других послова, нека се помоле. Ако имају и неке писане поуке, нека читају. Нека им је од сваког дјелања важнија ријеч благовјерја (16. правило Друго поглавље: *Светиој аљосћола Павла*);

Епископи су беспоговорно дужни да уче људе који су им потчињени благовјерним заповјестима, и да их усмјеравају на правовјерје и непорочан живот (*Из љрвој Појлавлја љравила светљих Аљосћола*);

Који је постављен за новац нека се свргне као и онај који га је поставио (2. правило 22. Поглавља: *Украјко о временима за оне који су сајријешили*);

Ако неко од цркве изостане без нужде дуже од три недјеље, нека не буде причешћен. Уколико неко без икакве нужде и велике напасти три недјеље буде изван цркве, ако је клирик нека се извргне, а ако је свјетовњак нека се одлучи (80. правило *Светиој шестјој Васељенској сабора шћо је био у Консћаншћиновом љраду, у Трулској љпалашћи, и шумачење*);

Онај који се предаје врачарима или њима сличнима, нека понесе запрећење као за убице. Предајући се врачарима или бајачима, или маговима на учење њихове зле вјештине, запрећење прима као намјерни

² Превод дајемо према преводу *Сарајевској љрејиса* који се налази у штампџи, а који представља први цјеловит превод *Законојравала Светиој Саве* на савремени српски језик. Овом приликом изражавамо захвалност Братству манастира Светог Николаја у Добрунској Ријџи, преводиоцима овог монументалног српскословенског споменика, на уступљеном тексту.

убица. Који вјерује врачарима, или их уводи у свој дом ради проналажења или очишћења од тровања, или откривења некаквих тајни, нека су у запрећењу шест година као што заповиједа 61. Правило Шестог Васељенског сабора у Константинограду у Трулској палати и 83. Правило из ове Посланице Василија Великог (72. Правило *Светиої Василија Великої из посланице Амфилохију, ейискоїу иконијском и Диодору и из њејових посланица некима друїима, и шумачење*);

Нека се недјељом и празником позоришта не окупљају. Свака недјеља се прославља као дан Васкрсења Христовог, а дани Господњих празника слобода су хришћана. Јер у те свијетле и свете дане хришћани се сабирају у цркви, те у такве часне дане не приличи организовати позоришта или трке коња или било каква друга такмичења (61. правило 15. Поглавље: *Светиої и ѿмијесної сабора који бјеше у Карѡтаїни, и шумачење*);

Шеста заповијест говори о празницима, да су празници седам дана прије Пасхе, седам дана по Пасхи, и дан Христовог рођења, и свето Богојављење, и дан страдања светих Апостола, и свака недеља. У тих петнаест дана који су прије Пасхе и по Пасхи, не одржава се ни позориште, ни суд не суди, не потражује се ни јавни дуг ни лични (16. Глава 1. 47. Поглавље: *Грана из различийших наслова, ѡј. їрана нових заїовијестїи цара Јустїинијана*);

Ако се догоди да царски празник пада у недјељу, тј. сјећање на дан његовог рођења, или рођење његовог сина и кћерке или неког од таквих, позориште се преноси у други дан. Онај који позориште даје у недјељу, да буде лишен војног звања, и имање његово да се раздијели. И онај који позива на суд, пошто је преступио закон, такође ће пострадаати (18. Глава 4, 47. Поглавље: *Грана из различийших наслова, ѡј. їрана нових заїовијестїи цара Јустїинијана*);

Јеретицима не приличи да улазе у цркве правовјерних (6. правило 10. Поглавље: *Светїи сабор ѿмијесни који се у Лаодикији сабра*);

Правовјерни не треба да улазе у цркве јеретика нити да поштују њихове лажне мученике (Шесто уводно Поглавље, 12. Грана. *О јеретицима, Јеврејима и Јелинима. 34. їравило, 6. Тиїле зборника їравила и їриїадајуће їлаве свакој од їиїили. На нашем језику їиїила значи їрана, а їрана се јасније назива збирка или зборник*);

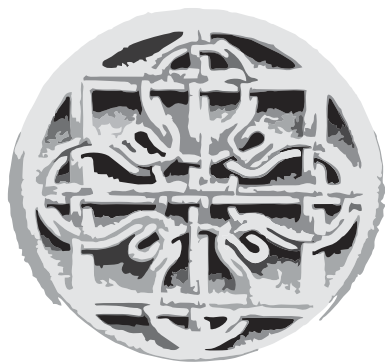
Иако је многима прије нас било по вољи да се прихвата стицање лихварством, па и до сада суровошћу и безумљем зајмодаваца, ми ипак ово, као недостојно нашег хришћанског живљења, нађосмо за потребно одбацити, као што је и Божијим законом забрањено. Тако, дакле, заповиједа наше човјекољубље: никако ништа, ни због каквог разлога лихву узимати, да не бисмо мислећи да закон чувамо, закон Божији преступали [...] (*Из Градској закона, Грана 16, О Зајму и zaloју*).

Већи од других дарова Божијих, дарованих од Вишњег човјекољубља, јесу свештенство и царско достојанство. Један службу Божију врши, други људима влада и о њима брине. Од једног и истог извора обоје исходи и украшава живот човјечији. Јер, ништа тако не потпомаже царску власт као поштовање од свештеника, јер се и за њега самог увијек Богу моле. Ако буду сасвим непорочни, и буду имали смјелост пред Господом, цареви ће право и како доликује почети уређивати предане им градове и оне који су под њима. Настаће неко благо сагласје које добро дарује животу људском. Ово ће бити, вјерујем, ако се сачува држање свештених правила која нам предаше апостоли, ти праведно хваљени и поштовани очевици Бога Слова, и сачуваше и исповиједише Свети Оци (45. Поглавље. *Из свитѿка божанствених зајовијестѿи које су у божанственом наслеђу цара Јустинијана, 235*).

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

О СРПСКОМ КУЛТУРНОМ ОБРАСЦУ

У овом раду се препознају они моменти српске културе који имају својство њених историјских и значењских тежишта. То су: светосавско предање, косовска традиција, сеобе, секуларно искуство, геноцид. Сваки од ових момената доживљава промене у складу са променама саме културе у времену, добија нови историјски и садржински слој, али остаје везан за своје почетно језгро. Показује се да ни промена опште слике света – смена средњовековне нововековном концепцијом, теоцентричке антропоцентричком, сакралне световном – није уклонила утемељујући карактер ових елемената. У раду се назначује напуштање неких садржаја у XX веку, што је имало негативних последица, као што се образлаже потреба за присуством и деловањем српског културног образа у нашем времену.

Кључне речи: светосавско предање, косовска традиција, сеобе, секуларно искуство, геноцид, српски културни образац.

Историјском кретању српског народа можемо препознати неколике константе. Оне подразумевају чворне тачке које су обликовале – под различитим утицајима и у различитим околностима – национални идентитет и представљале неку врсту историјског препознавања у времену. Јер, „у животу појединца, као и у животу читавих народа и култура постоје догађаји 'који се не заборављају', јер уводе симболички поредак, утискују смисао, отварају повест, изискују одговор, генеришу обавезе" (VALDENFELS: 2005: 137). Ако бисмо желели да их побројимо, онда бисмо свакако морали почети од онога што обележава заснивајући моменат српске културне егзистенције: то је светосавско просветно предање. Особени печат који је оставила личност Светог Саве на историјско постојање српског народа свакако представља почетну тачку у образовању и обликовању колективног саморазумевања.

Да је та личност остварила претежан удео у нашем средњовековном историјском постојању видимо и по томе што је она спојила две традиције: сакралну и световну традицију. Традиција средњовековног сакралног израза је од Светог Саве начинила репрезентативну личност високе уметности и културе српског народа и, у исто време, народна или

---

* lomparvesna@gmail.com

фолклорна традиција је још за живота његовог преузела битне одреднице његовог лика и саобразила их једном другом типу говора. У нашој народној традицији Свети Сава се појављује у парадигматичном облику. Тако у предањима о односима између Светог Саве и вукова (Ђоровић 1973: 307–525) имамо спој између парадигматске фигуре *вука*, која репрезентује претхришћанску старину, и парадигматске фигуре *свеца* која обликује и одређује хришћанску традицију. То значи да је у колективном саморазумевању личност Светог Саве одабрана за интегративну личност српске културе, јер она омогућава саображавање различитих облика културног постојања.

Други одређујући моменат наше колективне егзистенције свакако је косовска традиција. Она представља историјску вертикалу како духовне тако и историјске судбине српског народа, јер је она створила осећајност „која је нашу народну трагедију у XIV веку учинила предоминантним душевном садржином народа кроз векове” (САВИЋ-РЕБАЦ 2015: 629). У својим сублимним и репрезентативним видовима, као код средњовековних писаца, народних певача и – у распонима индивидуалног талента – код Његоша, она је обликовала „специфично српски осећај сопствене трагичности” (САВИЋ-РЕБАЦ 2015: 639). Она се карактеристично појављује у два репрезентативна вида културе средњег века. Јер, постоје средњовековни списи о Косову као особено осећање света које поседује своје вертикално и хоризонтално простирање. Хоризонтално простирање одређује човека у времену. Вертикално простирање пак одређује човека у духу. Косовска традиција – што је запечаћено у Лазаревом опредељењу – обележава кретање у оба правца. Лазарев избор, као оно што оличава косовско опредељење, почива на одлуци о земаљском или небеском царству. Он – знамо – бира небеско царство. Али, оно што се често превиђа у разумевању косовског опредељења представља чињеница да Лазар тим избором не уклања битку. Изабравши небеско царство, он одлази у борбу. Тиме се показује да косовско опредељење није пасивно прихватање неминовности догађаја, него да у њему постоји један активни или динамички чинилац који обележава његову унутрашњу слојевитост и тек отуд оправдава поверење у царство небеско.

Трећи битан елемент српског културног идентитета везан је за историјску судбину српског народа на развођу епоха, у прелазним добима између средњег и новог века. То је кретање са југа на север и са истока на запад. Та кретања нису на Балканском полуострву била ретка и обухватала су и друге народе. Јован Цвијић их је назвао метанастазичким

кретањима. Наш највећи историјски роман – *Сеобе* Милоша Црњанског – управо је уметнички уобличио ову силницу националне егзистенције: учинивши је универзалном, јер ју је везао за античку (одисејевску) и модерну редакцију једне општељудске константе. Утолико *Сеобе* Милоша Црњанског – како је рекао с правом Сретен Марић – носе име наше судбине. То је омогућило да се у српској култури образују различити културни модели, који су битно одредили лик саме српске културе, јер се сам културни облик постојања српског народа почео мењати и употпуњавати. Дошло је до уметничког контакта између византијске традиције (православне) са средњоевропском (католичком) традицијом. Истовремено је, унутар овог историјског кретања, дошло до продора елемената исламске традиције у српску културу.

Та трокомпонентност културног постојања – коју су унели управо покрети ка северу и ка западу – оставила је трагове и на историјским и на уметничким споменицима. Ти трагови обележавају национални идентитет као динамичку а не као статичку категорију, као нешто што се мења у времену, али *сасвим* не подлеже времену, понекад као нешто што је наметнуто историјском присилом, да би било симболички преобликовано и учињено битним садржајем колективног саморазумевања. Преслојавање искуства је карактеристична компонента сваке културе. Преслојавање искустава која су се појавила у српској култури битно су одредила њен лик. Да ли је то значило прекид са косовском или светосавском традицијом?

Једна од најлепших зграда у Трсту – који представља можда најзападнију тачку нашег колективног кретања – јесте знаменита вила Спиридона Гопчевића. Она таласастим обликом фасаде као да отискује покрете мора у чијој се близини налази. Одакле она ту? У XVIII веку, у тренутку када је Аустрија освојила Трст, и када је он постао њена привилегована лука, појавила се мала колонија Срба трговаца, бококоторских и херцеговачких, која је била веома утицајна и која је стекла знатно богатство у својим трговачким подухватима. Њихов потомак Спиридон Гопчевић, човек треће генерације Срба у Трсту, који је био у преписци са Гарибалдијем и Гледстоном, као човек великог и лепог образовања, подигао је – у једној изразито католичкој средини – ову палату у XIX веку: „Одиста је оригинално и неуобичајено присуство многих статуа и медаљона на прочељу зграде, као да је посреди некакав манифест. Они представљају трагичну епску епопеју Косовске битке, пресудне за историју српског народа” (Албанезе 2007: 134).

Сама битка је на карактеристичан начин *персонализована* у камену: „Група статуа представља четири главна протагониста ове битке: цар Лазар и царица Милица су с леве, а војвода Милош Обилић и 'Косовка девојка' с десне стране улаза” (АЛБАНЕЗЕ 2007: 135).

У средини која је потпуно била различита од оне коју су његови преци напустили, у средини са чијим је захтевима и сам био саображен, Спиридон Гопчевић није хтео да напусти управо онај моменат који је образовао његово лично – као и колективно – симболичко саморазумевање: косовску традицију. У часу када су моменти његове личне егзистенције били сведени на најосновније формуле, он је посегао за идентитарном тачком коју репрезентује косовска традиција. Тај моменат је од пресудне важности. Он показује колико је Вук био у праву када је објашњавао зашто у нашим народним песмама има тако мало о времену преткосовском, и тако мало песама које говоре о претходним временима, па је рекао да је промена која је са косовском погибијом ушла у народну свест деловала тако снажно да је преслојила и потиснула све што је било пре ње (КАРАЦИЋ 1975: 569).

Четврта компонента српског културног обрасца била би везана за секуларно искуство новог века. Кад је искрсао пред зачуђене очи средњоевропског света, прешавши Саву и Дунав – како то лепо приказује Бошко Петровић у роману *Певач* – на позив хабзбуршког цара Леополда I, добивши привилегије за своју посебност, српски народ није био, дакле, само народ који се склањао од османске надируће силе 1690. године него је представљао колектив који има свест о себи. Тада је закорачио на нововековну историјску позорницу. Суочио се са светом барока, који је стигао вијугавим стазама рускословенског утицаја, али је реално обележио саображавање са католичком средином у којој се живело, и просвећености, која је – са развијањем грађанских друштвених слојева – попримала вид грађанске (Захарије Орфелин) и црквене просвећености (Јован Рајић). Идеја националне државе, која се – почетком XIX века – појавила у складу са европским развојем нације и којој је најзначајнији импулс дала Француска револуција, била је потпуно саобразна ритмовима савременог кретања: она представља четврту компоненту српског културног обрасца. Та компонента има наглашено секуларни карактер. Оличава је личност Доситеја Обрадовића. Он је обележио дах просветитељства у нашем културном хоризонту. Околност да је идеја српске националне државе, као и у другим европским државама, повезана у XVIII и XIX веку са успоном секуларизма, обеснажује инструментализовано

мишљење по којем је национална држава превасходно везана за верску компоненту.

Неопходно је, међутим, водити рачуна о томе да је читав један век настајала национална држава, свакако Србија, мада је и Црна Гора била независна држава као српска држава. Национална држава је била, дакле, носилац једнога кретања које није значило ни поништавање светосавске нити поништавање косовске традиције. То је било немогуће већ чињеницом да су Вук и Његош били културни темељи образовања националне културе: у њиховом делу косовска традиција је увек имала привилеговано место. То су српски државници осећали. Јер, у XIX веку превасходно смо имали државнике а не политичаре. То су били људи који су се бавили политиком на хоризонту државног и стратешког мишљења: као Илија Гарашанин, или Јован Ристић, или Стојан Новаковић. Њихов поглед је најчешће био изнад политичког партикуларизма и усмерен ка ономе што води целини.

Они су разумели да у новом (секуларном) времену не могу сакралну функцију Светога Саве унети у институције секуларне државе. Отуд су узели просветитељски аспект Савине личности и пренели га у школски систем. То је један изванредан пример како се централни моменат једног идентитета саображава налозима времена, а да се притом не изгуби него сачува у времену. То показује да је српска културна егзистенција имала способност асимиловања и амалгамисања различитих традиција. Дисконтинуитет са светосавском традицијом направили су тек комунисти: не непосредно после 1945. године него неку годину касније. Тада укидају школску славу. Тада је Свети Сава пребрисан из *јавне* врсте колективног постојања.

У 1918. години Србија је била једина од свих јужнословенских земаља која се налазила на страни сила победница. Она је, у исто време, имала веома јасно обликовану националну идеју, чији је програм било национално уједињење српског народа, и врло снажно постављену државну идеју коју су оличавале две независне државе: Србија и Црна Гора. Имала је, исто тако, и веома потврђену војну идеју коју је показивао победнички карактер српске војске и у балканским и у светском рату. Оно што је било неопходно – и што је у извесном смислу био заостатак – јесте културна идеја. То је идеја једног културног обрасца који би требало да споји различите традиције српске националне и културне егзистенције: византијско-православни модел, средњоевропски модел, секу-

ларни модел. У исто време, било је неопходно *културно* повезати веома разгранате регионалне свести унутар српске националне егзистенције.

О њима је, са смисаоним нагласцима који су битни за аустријску политику, промишљено писао Бењамин Калај. Он је сматрао да ту регионалну свест треба поспешивати у складу са најбољим интересима аустријске политике. То је, дакле, био његов кључни закључак. Мало је који страни дипломата тако добро познавао српски национални и културни идентитет као Бењамин Калај. Као дипломата на двору кнеза Михаила, он је постављао ствари у складу са настојањем да се Србија уступцима веже за западну (аустријску) моћ (Краљачић 2017: 58–59). У једном тренутку је такав наум – у резултанти дејстава европских сила – напуштен као оријентир аустријске политике: оцењено је да остварење српског националног јединства угрожава Дунавску монархију, док се католизација (кроатизација) Босне и Херцеговине мора ослањати на западну (аустријску) моћ (Краљачић 2017: 93, 105). Отуд кроатизацију треба потпомагати на начин директан кроз католичку акцију или индиректан кроз стварање бошњачке нације која спречава јединство православних и муслимана. Као двадесетогодишњи управник Босне и Херцеговине, пошавши од свог сазнања о српском партикуларизму као трајном стању духа, Калај је разрадио читав низ мера којима је требало размрвити свест о српској националној интегралности. Занимљиво је – о чему сведочи књига – да је на тајним саветовањима министара Двојне монархије давао потпуно супротне предлоге када је реч о образовању албанске нације која је обликована са видним упливом аустроугарских утицаја.

У докторату који је бугарска историчарка Теодора Толева одбранила у Барселони, који је објављен на шпанском, бугарском и немачком језику, показано је – приказивањем аутентичних докумената у бечким архивама – како су, у Бечу 1896. године, одржана три тајна саветовања, под председништвом Голуховског, министра спољних послова Дунавске монархије, уз активно учешће министра финансија и управника Босне и Херцеговине Бењамина Калаја, са циљем да се осмисле план и мере које треба да омогуће конституисање албанске нације – као антинације Србима (Толева 2016: 111, 130–131). Све те мере – које дотичу унификацију дијалеката у језик, стварање јединственог алфабета, неутралисање верских разлика, образовање заједничког идентитета изнад племенских разлика – усмерене су на стварање албанске нације, која у том тренутку „по запажањима и сталним тврдњама аустроугарских дипломатских агената, још увек није постојала” (Толева 2016: 62).

Оне су – то је пресудно – по свом садржају потпуно супротне мерама које Калај препоручује када је реч о српском народу. Јер – за разлику од Албанаца – он препоручује форсирање племенских разлика код Срба, одбијање да постоје католици и муслимани међу Србима, спречавање мухамеданаца да пишу ћирилицом да би се одвојили од Срба. У две ситуације, он предлаже супротне поступке, јер тежи расцепкавању Срба, док истовремено препоручује унификовање Албанаца против Срба. Калај је, дакле, имао читав један идеолошки концепт када је реч о српској националној и културној егзистенцији.

Обеснаживање таквих замисли и настојања унутар српског културног обрасца био је захтев и налог двадесетог века. Јер, тај културни образац је требало да саобрази различите традиције у нас и да неутралише различите регионалне и партикуларне аспирације. До тога није дошло. Јер, стварање југословенског културног обрасца – које је отпочело 1918. године – почело је у тренутку када српски културни образац није био дефинисан и кристалисан, па је зауставило његово учвршћивање и разгранавање. Нешто од тог заустављеног кретања описаће у емиграцији, после Другог светског рата, већ у високим годинама живота, наш најзнатнији историчар и правник, модерни полихистор Слободан Јовановић. Он ће рећи да су са стварањем Југославије Срби извршили националну демобилизацију.

Тај термин је од великог значаја, јер он показује да једно кретање које је ишло ка обликовању националног идентитета није доведено до свога краја.

Та чињеница је далекосежна, јер се појављује пред нашим очима од тренутка распада Југославије 1991. године. У самом југословенском искуству препознајемо два момента. Постоји југословенско искуство између два светска рата које је у много чему тежило интегрализму, у једној форми мултикултурности, како оцењују страни историчари и културни историчари, попут Ендруа Баруха Вахтела. И постоји, после Другог светског рата, југословенско искуство које је развило националне културне концепте, који су осамдесетих година XX века попримили развијене форме културне дезинтеграције Југославије. Ти су се процеси одвијали под именима као што су била: договорна економија, републички етатизми или заједнички основи књижевних програма у образовању. То се може препознати и у концептима за друго издање Крлежине *Енциклопедије Југославије*: Доситеј Обрадовић – по тим замислима – не треба да буде приказан у одредници „Србија” него у одредници „Војводина”. Све

је то развијано у складу са владајућом комунистичком идеологијом и њеним угаоним каменом: то је била теза о великосрпској хегемонији у Краљевини Југославији.

Такво кретање је свакако партикуларизовало и дезинтегрисало целокупну српску националну и културну егзистенцију. Тај податак је од пресудне важности. Јер, то је нешто што је као изазов постављено пред нас, будући да је снажно и живо настојање да се продужи титоистичко наслеђе у својим културолошким изводима. Наш главни културни изазов представља снажна и вишеструко подупрта тежња да се облици постојања српског народа, наметнути решењима до којих је довео распад титоистичке Југославије, *културно* саобразе са насилним и недемократским решењима.

Јер, полувековна идеологизација је створила *кристализоване* начине мишљења чији је постмодерни нагласак – после распада титоистичке Југославије – прецизан: морају се избрисати сви трагови српске културне прошлости, као врло често живи трагови у Црној Гори, Босни и Херцеговини, Хрватској. На делу је *грушћивени* и *културни инжењеринг*: ако се сви трагови српске културне прошлости морају склонити, преименовати, преиначити, од језика до споменика, онда се то не може у једном кораку и на један мах. У нашој академској, медијској и културној јавности циљано се ствара представа о занемарљивости оваквих настојања. Јер, ономе што је сада проблематично и неистинито неопходно је *време* да постане живо и делотворно, па се отуд претвори у саморазумљиво и употребљиво. У томе је смисао сваког – и истинитог и кривотворећег – друштвеног и културног инжењеринга: када се образују – у школском, медијском и културном систему – људи са *новом свешћу*, стварност добија друге садржаје и вид, јер добија *живе учеснике* и *заступнике* новог – макар и лажног – поретка чињеница. Није случајно што председник Србије – као гласноговорник невладине интелигенције и западних (америчких) сила – непрестано говори о неопходности промене свести. То значи да треба неутралисати *културни* и *јавни оштор*, који почива на чињеницама и истинама које имају бројне сведоке, да би се изашло на чисту пољану на којој се може причати оно што је потребно западном (америчком) друштвеном и културном инжењерингу.

Главно кретање које нам се намеће да усвојимо, започето у комунизму, подразумева један налог који је спољашњи, а који треба да учинимо унутрашњим. Он гласи: све што је српско треба свести на србијанско, да оно што није србијанско – као Његош, као Андрић, као Меша Селимо-

вић, као сликар Петар Лубарда, као Грачаница и Дечани – временом престане да буде српско. Од 2008. године трају непрекидни и континуирани напори да се српски манастири на Косову и Метохији измeste из српског државно-правног и културног простора и подведу под косовски „државни” простор у Унеску. Уколико је култура тако безначајан чинилац, зашто настају ови напори? Зато што је суштински напор везан за то да се Грачаница и Дечани прикажу као свет неке „косовске” културе, а не српске културе. Да би се у наредном кораку, до ког долази пошто је време *стабилизovalo* наметнуту представу као део јавне свести, устврдило да ту, у ствари, Срба и није било, него је био неки неидентификовани православни свет који припада неком „косовском” простору.

Уколико ствари стоје друкчије, главно питање гласи: зашто је тај напор тако истрајан и зашто је последњи пут само захваљујући активно-стима Русије он био неуспешан? То показује да треба да у менталној мапи сваког човека, нарочито у менталној мапи младих људи, настане пожељна представа: са становишта налогодаваца, западних (америчких) сила и оних наших политичара који – попут председника Србије – не престано позивају на промену свести. Јер, увек се у свим пројектима рачуна на младе људе, пошто се не рачуна на оне чија је свест формирана у претходним епохама, па би са мало хумора човек могао да каже да су – са становишта друштвеног и културног инжењеринга који настаје – читави нараштаји свакако отписани и можда чак и умрли, премда се њима чини да су живи.

То можемо видети и на наизглед најједноставнијем плану: плану именовања. Премда наизглед нехотичан и спонтан, он је сасвим контролисан, јер се снажно распростире општом и јавном свешћу. Тако се, рецимо, врло често говори о босанским Србима, о хрватским Србима и о Србијанцима. Никада се неће чути на државним телевизијама у Хрватској, Босни и Херцеговини или Црној Гори – српски председник, него ће увек то бити – србијански председник. Моменат када се такво именовање прихвати у српској средини, било у Србији и Републици Српској, било код Срба у Црној Гори, представља моменат *йоунаушрашњивања* хрватског становишта у српској јавној свести. Јер, на делу је кретање које има свој јасан и прецизан циљ и чији је основни задатак да се унутар људских представа, унутар симболичког света српске културе, унутар онога што обележава људско памћење, формирају прецизни и погодни модели. То никад не треба да потценимо.

Ако узмемо шта је немачка штампа од 1914–1918. године писала о Србима, о чему постоји књига нашег германисте Момчила Селесковића, и упоредимо са књигом о томе шта је немачка штампа писала од 1990. до 1995. године, књигом коју је написао новинар и путописац Никола Живковић, уочавамо запањујућу истоветност у типолошком и садржинском смислу: особине културе, народа, понашања, било у карикатурама, било у сатиричним или аналитичким текстовима. Авион се од 1918. до 2000. године вишеструко променио. Аутомобили су се променили. Техничка средства су се променила. Али, симболичке и културолошке представе у главама људи трају много дуже: у том смислу техничка промена не доноси одмах суштинску промену. Јер, опстаје једна дубља симболичка и културна представа. Она не подлеже лако брзој промени која је везана за промене техничкога типа. У нашој културној политици нема ни назнака свести о духовној и културној потреби човека да себе обликује.

У односима са западним (америчким) светом, који су умногоме били одређујући за XX век у нас, подбацили смо у подручју културног искуства. Јер, заборавили смо да поред културе као плода духовног крећања појединца, као великог духовног резултата унутар песништва, сликарства, унутар архитектуре, где наша култура има своје знатне резултате, од којих су неки и светски резултати, постоји нешто што се зове културна политика, и постоји нешто што се зове удео културе у колективном саморазумевању. Наш неуспех у XX веку, који се појављује пред нашим очима као драматични садржај једног великог искуства, у много чему је одређен као наш културни неуспех: очитује га неспособност да српску политичку или националну идеју или облик колективног саморазумевања повежемо са нашом културном идејом.

Утолико је свет културе у најширем смислу, не само као свет поједине уметности, не чак ни само као уметност сама, него шире, као начин саобраћања, као начин разумевања, као начин постављања ствари, пресудан чинилац за обликовање националног идентитета и уопште људског идентитета. Јер, национални идентитет не представља сав човеков идентитет. Човекова персоналност је знатно шира од било какве идентификације, било да је та идентификација национална, било да је она религијска, па је национални идентитет једна компонента укупног човековог идентитета. Отуд окрњити националност – како је давно казао Душан Пирјевић – значи у нечему окрњити личност.

То се односи на присилна дејства. Уколико, међутим, једна личност сама изабере своје облике егзистенције, укључив и национални иденти-

тет, на делу је нешто у вези са слободом, а не са нацијом. Али, налазимо се у подручју колективног кретања, на које пресудан учинак остварује друштвени и културни инжењеринг, јер је пред нама питање о могућностима интегралистичке српске културне политике. То је пресудно питање. То је старије питање од државно-правног облика и старије питање од других облика егзистенције, премда није одвојено од њих. Али, културна егзистенција српског народа је нешто што је у овом тренутку пресудан чинилац нашег укупног националног опстанка као колективног опстанка.

Могућности српске интегралистичке културне политике су у овом тренутку видљиве, као што су и ограничења знатна. Као кључно ограничење појављује се један облик самоограничавања. Тако нисмо показали никакву способност да утичемо на сродност образовних система у оним срединама у којима на то можемо да утичемо: превасходно мислим на Србију и Републику Српску, а посредно и када је реч о положају Срба у Црној Гори. Не треба заборавити да је *Српска граматика* Стојана Новковића – он је био филолог, историчар, политичар, полихистор у готово изворном смислу – била читаву деценију у XIX веку једини уџбеник из ког су учили Срби где год да су живели и у ма ком систему да су се школовали. А то су били системи Србије, Црне Горе, Хабзбуршке монархије, било у њеном угарском делу, који је био северно од Саве и Дунава, било у њеном аустријском делу везаном за Босну и Херцеговину, односно за Далмацију, као и свет европске Турске: Косово и Метохија и Македонија. Упркос свему томе, један концепт језика, једна граматичка норма, чак један уџбеник су представљали једну врсту заједничког језичког основа. Вукове песме су такође играле ту улогу. Свакако да нисмо показали довољно воље да створимо оно што је био налог двадесетог века: то је основа за образовање српског културног обрасца. Нисмо, такође, успели да уједначимо или саобразимо јединствен медијски програм: у области језика, у области културног стандарда.

Отуд бисмо могли казати да је XX век – у тим садржајима, за разлику од неких других садржаја – био време нашег назадовања. Одлучујуће је да нисмо извукли закључке о свом садашњем положају, нити смо тај положај довели у везу са околностима у којима живимо. Та чињеница показује да ми у данашњем тренутку имамо много више оних који су политичари превасходно, а много мање оних (ако их је уопште) који имају државнички осећај, као што међу интелектуалцима нема много оних који имају осећај за националну егзистенцију. Нема сумње у то да

постоје три нивоа на којима се појављује проблем српске културне политике: један ниво очитује политичка власт, други ниво очитује државна структура, трећи ниво је везан за облике постојања српског народа. То нису исте категорије и немају подједнако општи карактер.

Наши политичари су превасходно обузети садржајима власти, много мање су обузети уређењем државе, док су врло често неспособни да разумеју егзистенцију народа која иде изван досега њихове власти. То је далекосежна чињеница и њени главни негативни исходи су везани управо за културну и националну политику. Има ствари које мала држава, ако се налази у колонијално-окупационом положају, као што се ми налазимо, не може да учини на начин државе. Она се тада креће у алтернативним подручјима: у институцијама које нису државне, као што је то Матица српска, као што је то Српска књижевна задруга. А оно што не може да учини на тај начин, који није директно државни начин, она учини преко истакнутих појединаца. Та три степена деловања такође нису освешћена у хоризонту наше културне политике: и то у тренутку када комуникацијски никада није било лакше успоставити једну врсту интегралности, јер људи могу веома лако и брзо да међусобно саобраћају.

То показује да у овом тренутку могућности српске културне политике имају ограничење везано за одсуство свести о *интегралности*. Неопходност те политике је нешто што ће пресудно утицати на обликовање националног идентитета. Врло је битно разумети да културна политика не иде само путањама власти. У српској култури постоји развијена навика да се свако постојање поистовети са влашћу. То је, с једне стране, последица нашег изразитог сиромаштва, а, с друге стране, фатално је што – као последица једног предодређеног схватања света – наш народ нема поверења у културу. Наш народ – у својим живим колективним представама – верује у кубуру. Наша историја је историја буна, ратова, сеоба, геноцида: отуд не верујемо у мисао него у циглу, не верујемо у свест него у материјал.

У годинама пред Први светски рат појавила се једна концепцијска разлика између чувеног чехословачког државника и филозофа, либерала по уверењима, Томаша Гарика Масарика и младобосанаца. Масарик је био велики поклоник ситнога рада, дакле, он је био поклоник постепеног деловања које би подразумевало најмањи ризик у најтежим околностима. Он је то сажео у формулацију „просветом до слободе”. Младобосанци, ношени темпераментом нашега света, нашим наслеђем, уставничким осећањима Јужних Словена и револтом пред дискриминацијом,

на то су одговорили полемички – пише о томе лепо Перо Слијепчевић који спада у те младобосанце – формулом која је гласила „револуцијом до слободе” (Слијепчевић 2013: 290, 292, 298). То су два пута. Они се не искључују нужно, јер „кад је осетио да је дошло време пресудне борбе за бити или не бити, онда је први оставио и своју земљу и своју фамилију, отишао у свет, и бацио рукавицу централним силама и ризиовао све, не какав од гласних револуционара, него он, старац од 65 година, дотадањи мудрац, миротворац” (Слијепчевић 2013: 300). Ако се та два пута не искључују нужно, они се не могу замењивати. Не може револуција, устанак, побуна, државни облик – све смо то научили у двадесетом веку – да замени непрестани стрпљиви рад који траје из дана у дан и на тај начин обликује колективну свест. То је оно што је кључно да настане прикладна културна подлога за интегралистичку националну егзистенцију у нас.

И зато сам и пледирао у *Духу самојорицања*, да би – у нашим околностима – најделотворнија била политика пасивног отпора. Будући мали народ који је страшно пострадао у изнуђеном отпору у смислу пушке, борбе и погибије, и који није умео ни тако заслужене победе да постави у прикладни постратни оквир, као да смо упућени на политику пасивног отпора. Да ли ћемо успети да извучемо националну судбину из овог невеселог тренутка у коме се наш нараштај налази, када се на нас сручио сав неуспешни биланс XX века, много зависи од стрпљења, ситног рада и упорног стварања културне подлоге унутар које би се битни садржаји националног идентитета могли изнова поставити као одређујући.

Битно је разумети да се у XX веку одиграо један историјски догађај који културно и симболички – због комунистичког начина владања – није довољно осветљен у нашој култури. Српски народ је у XX веку претрпео геноцид. То је чињеница која захтева највећу могућу пажњу. Преко ње не може – без последица – да се пређе затворених очију. Јермени, народ који је претрпео геноцид у Првом светском рату, и Јевреји, који су претрпели геноцид у Другом светском рату, народи су на које је неопходно да се угледамо: унутар једног дубљег колективног разумевања историјске судбине. Територија Нагорно-Карабаха је површине приближно као Косово и Метохија: тамо има око 100 000 Јермена. Сама Јерменија има око три милиона људи. Она је окружена непријатељски настројеним државама: Турском, Азербејџаном, па – због Русије чија је војска у Јерменији – и Грузијом. Но, због тога што су чињеницу геноцида учили присутном у *јавној свессти*, сместили је у школски и образовни систем, уметнички обликовали у књижевности и на филму у бројним на-

раштајима, и без обзира што гледају на планину Арарат која је у турској држави а не у Јерменији, они успевају да и у том неповољном окружењу образују један делотворни културни образац, једно прецизно колективно саморазумевање, које се протеже и на бројну јерменску дијаспору: и отуд могу да настоје да се у Нагорно-Карабаху нешто не догоди што би могло да их подсети на прошлост.

Питање које погађа у само срце ствари гласи: како у стварању јединствене српске културне политике сачувати несумњиву полицентричност српске културе? Историја српског народа показује његову полицентричност у различитим историјским периодима. У неким периодима, кад ни где није било српске државе, поједини градови – као Беч или Трст, Нови Сад или Мостар, обављали су улогу културних центара: некада је то било и Цетиње. Та полицентричност несумњиво постоји зато што је српска култура контактна. Она није контактна на онај начин на који је свака култура контактна, јер чим је култура, мора бити контактна по природи самог значења речи.

Али, српска култура је у *заснивању* контактна, јер је држава Немањина имала своје православне и своје католичке области. Кад погледамо пластику или архитектуру Студенице или Дечана, видимо многе трагове уметности которских мајстора или уметности Јужне Апулије. То су, дакле, традиције латинитета унутар наше средњовековне уметности. Кључно је, међутим, да уочимо да је фреска увек била византијске традиције, јер је она била носилац православности поруке. То је било оно на шта су били осетљиви људи у средњем веку.

У *заснивању* српске културе имамо укрштај. То се у времену само повећава. Ако погледамо Вуков *Српски рјечник*, видимо да у његовом првом издању (1818) има 20% речи које су турцизми. То значи да је исламска култура оставила свој траг унутар једног дуговеког постојања. Та врста искуства полицентричности, међутим, може имати позитиван и негативан вид. То зависи од тога како се обликује један културни образац. Недостатак српског културног обрасца учинио је да полицентричност хипертрофира временом у дезинтегришуће елементе културнога кретања. Тако је почело све што је српско да се своди на србијанско. То је нешто што је било могуће услед одсуства српског културног обрасца.

Шта значи српски културни образац? Значи у неком смислу успостављање *јавне свесћи* о целини: и прикладним садржајима унутар саме свести. Свест о целини српског народа, о томе да је српски народ и онај народ који живи у Бањалуци и онај који живи у Нишу; и онај у Требињу

и онај у Цетињу; и онај у Вуковару и онај у Косовској Митровици. То је, дакле, целина и заједничка судбина која припада и ономе ко је у Ћуприји и ономе ко је у Будви. Таква јавна свест подразумева једну врсту понашања које управо укључује позитиван вид полицентричности. Јер, никако не би било ни разумно нити је могуће очекивати да се полицентричност поништи.

Ни у других народа и култура није друкчије. Немци су се касно ујединили: у другој половини XIX века. Бизмарк их је ујединио – како се то говорило – гвожђем и крвљу у три рата: закључно с француско-пруским ратом, када су Алзас и Лорена 1871. године ушли у састав Немачкога царства. Но, немачка култура је била интегративни чинилац. Она је неутрализовала антагонизме. Које? Династичке: постојале су различите династије и феудални интереси. Верске: у немачким сељачким ратовима ратовали су католици са протестантима: и то ратовали страшно – до река крви. Неутрализована је, такође, идеја супремације. Баварска је била доминантна немачка земља, а ако идемо на исток, онда Саксонија. На Бранденбург су они често гледали као на неке полунеразвијене сељаке који су само добри војници. А ипак је пруски краљ постао немачки цар. То су били врло велики антагонизми, па је ипак немачка култура успела да све то премости и да при том не изгуби чињенице и садржаје полицентричности.

А код нас? Имали смо – кроз XIX век – две српске државе: Србију и Црну Гору, обе су биле међународно признате. Један династички сукоб између Карађорђевића и Петровића претворили смо у политички сукоб, па онда из политичког извели и национални сукоб. У 1909. години био је попис у Црној Гори под владом књаза Николе када се 95% људи изјаснило да су по националности Срби. Безвредни су покушаји да се он протумачи као верски попис, са идејом да одређење Срби означава православне. Јер, толики историјски документи, који претходе овом попису, од правних преко уџбеника, до личних докумената, без изузетка потврђују да је реч о српском националном осећању. Године 1855. у *Законику* књаза Данила, владара који је наследио Његоша, у члану 92 пише да у Црној Гори нема ниједне друге народности осим српске. Ни у попису од 1909. није могло бити друкчије. А опет, дошли смо у позицију да 1948. године, на попису под диктатом комунистичких власти, Срба буде 1,87 %. До тога не долази никаквим природним путем, јер се процес одвија у истом нараштају, у распону од 40 година: то је у веку једног човека. То је класична слика учинака које може остварити друштвени и културни инжењеринг.

Једно је, дакле, полицентричност као природна егзистенција одређене културе и народа у различитим контактима, а друго је њена политичка инструментализација. Те две чињенице увек треба имати на уму. Природан корелат овом негативном настојању по којем све што је српско треба свести на србијанско јесте – србијанство. То је развијање унутрашње логике по којој би се идеологија србијанства појавила као замена за српску културну егзистенцију. Као идеолошки конструкт, србијанство се радикално појављује са садашњом влашћу чији је амблем – председник Србије.

Оно је добило свој формулативни исказ у речима – које су се појавиле у *Вечерњим новостима* од среде 16. октобра 2013. године – Драгослава Михаиловића: „Верујем да је у Србији први пут од 1944. године дошла једна србијанска гарнитура, која и ако не буде најбоља, увешће обичај да Србијом владају Срби из Србије. Сви други, и кад су били бољи – били су гори.” *Сви дрући* – не треба превидети како су Срби ван Србије изједначени са *друћим народима*. Зар то не значи управо оно што се деценијама труде да нам наметну: да су Срби ван Србије у *политичком смислу* заправо не-Срби, јер су Хрвати, Бошњаци, Црногорци, да би током времена – народна песма је усталила синтагму „мало време постојало” – такви постали и у *националном смислу*? Зар се не препознаје *погодарност* вековног културног и друштвеног инжењеринга и идеологије србијанства? Истовремено се обликује чудовишна мисао да Срби чије је порекло ван Србије – и кад су у Србији – нису нигде. Није, међутим, ни у примисли тачно да је само „србијанска гарнитура” могла потписати Бриселски споразум као увод у отписивање Косова и Метохије из Србије. Јер, такве одлуке и нису *етнички* или *регионално* него *политички* преодређене.

Северно од Саве и Дунава – пре стварања Југославије – био је средњоевропски културни модел. Јужно, с Београдом у центру, био је француски културни модел: оличава га *Српски књижевни гласник*, основан 1901, изграђена норма српског културног и књижевног стила, Београдски универзитет из 1905. године, јер су сви прављени по француском културном моделу. Зашто? Зато што је претња, католичко-германска, коју је оличавала Хабзбуршка монархија, била претња на живот и смрт, па се онда тражио модел који неће снажити него слабити ту претњу. И зато што је уверење тадашњег света било да је демократско начело – начело будућности. Скерлић је писао како је Русија самодржавна, како је Немачка кајзеровска, како је Аустрија католичка, како је Енглеска плутократска, а како је само Француска – демократска. Идеал демократског

је, дакле, условио превасходно француски културни модел у нашој јавној свести пре Првог светског рата.

Свакако да постојање различитих културних модела може бити узрок одређеног ривалитета у смислу једне или друге традиције, па и у смислу полицентричног развоја српске културе, али не може бити разликотворна чињеница кад је реч о самој културној и националној егзистенцији. Отуд следи да се ниједан полицентризам не може превести у национално разликотворну чињеницу.

Та врста пажње, таква врста концентрације, тај начин јавног и општег рада је нешто што припада – као свесно опредељење – заточницима националне културе, премда им одатле проистиче само осећање дужности, а не право да некога из ње искључују: у њу спадају и они који је негирају, али *и* тако што је негирају. Осећање дужности – без икаквих привилегија и као слободан избор – требало би да буде високи идеал националне интелигенције. Јер, не постоје интелектуалци само зато да би нешто знали, него постоје да би у оним тренуцима кад је бити или не бити за националну културу – нешто *били*.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АЛБАНЕЗЕ 2007: Марианђела Албанезе. Српске куће у Трсту. Превела Јана Туфегчић, у: *Светлост и сенке (култура Срба у Трсту)*. Приредила Марија Митровић. Београд: Clío.
- КАРАЦИЋ 1975: Вук Стефановић Караџић. *Српске народне џесме*. Приредио Владан Недић, Сабрана дела, књига IV. Београд: Просвета.
- КРАЉАЧИЋ 2017: Томислав Краљачић. *Калајев режим у Босни и Херцеговини (1882–1903)*, Београд: Catena mundi.
- САВИЋ-РЕБАЦ 2015: Аница Савић-Ребац. *Дух хеленства*. Приредили Мило Ломпар и Ирина Деретић. Београд: Службени гласник.
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ 2013: Перо Слијепчевић. *Друштво и култура*. Приредио Алекса Буха. Сабрана дјела, књига 7. Београд – Бања Лука: Свет књиге – АНУРС.
- ТОЛЕВА 2016: Теодора Толева. *Ушлицај Аустро-Угарске Империје на стварање албанске нације 1896–1908*. Превео Горан Игић. Београд: Филип Вишњић – Институт за европске студије.
- ЂОРОВИЋ 1990: Владимир Ђоровић. *Свети Сава у народном предању*. Београд: Народно дело.

ЧАЈКАНОВИЋ 1973: Веселин Чајкановић. *Мити и религија у Срба*. Београд: Српска књижевна задруга.

***

VALDENFELS 2005: Bernhard Valdenfels. *Topografija stranog*. Preveo Dragan Prole. Novi Sad: Stylos.

Milo Lompar

On Serbian Cultural Pattern

Summary

The paper identifies the moments in the Serbian culture, which possess qualities of its historical and semantic foci. They are: the St. Sava's tradition, the Kosovo tradition, migrations, secular experience, genocide. Each of these moments experiences changes in accordance with the changes of the very culture in time, gets a new historical and content layer, but remains connected to its initial focus. The paper shows that even the change in the general image of the world - the shift from the mediaeval approach to the modern age one, from the theocentric to the anthropocentric, from the sacral to the worldly - did not eradicate the founding character of these elements. The paper indicates the abandonment of some of the contents in the twentieth century, which resulted in some negative consequences and reasons the need for the presence and the action of the Serbian cultural pattern nowadays.

Keywords: St. Sava's tradition, Kosovo tradition, migrations, secular experience, genocide, Serbian cultural pattern.

ЈЕДНА ОБИЧНА СРПСКА СУДБИНА, КРСТОНОСНА И ВЕНЦЕНОСНА

(Прилог тумачењу наслова књижевног дела из
лексиколошке и лингвокултуролошке перспективе)¹

Тумачење наслова Михаиловићевог романа *Пејтријин венац* може послужити као пример специфичног односа између основног (денотативног) и пренесених (конотативних) значења која се преплићу у делу и у његовим сижејним и идејним линијама. Реч из наслова асоцира неколико планова значења у разним културолошким контекстима, којима кореспондира наслов и сам текст романа. У раду се заснива методички приступ полисемији лексеме *венац* из наслова романа, при чему се инсистира на симболичкој вишепланости наслова.

Кључне речи: методика наставе српске књижевности, поетика наслова, полисемија лексема, лингвокултуролошки контекст, поетика симбола, Драго-слав Михаиловић (1930-), роман *Пејтријин венац*.

Тумачење наслова књижевног дела један је од најсложенијих и уједно најинспиративнијих аспеката методике наставе књижевности, али и подручје о коме је у нас мало писано (у русистичи проблематици поетике наслова посвећено је неколико радова Р. Маројевића²). Наслов је и саставни део књижевног остварења, и његов издвојени, специфични део, који је „у извесном смислу супротстављен читавом делу”, али он истовремено „кореспондира са делом у целини: он је и израз дела, и саставни део његовог укупног значења. Тек сиже и наслов заједно дефинишу пишчеву поруку” (МАРОЈЕВИЋ 1989: 109). У

* kkoncar@mts.rs

¹ Рад је израђен у оквиру пројекта „Српска теологија у XXI веку: фундаменталне претпоставке теолошких дисциплина у европском контексту – историјска и савремена перспектива”, који финансијски подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије (евиденциони број пројекта ОИ 179078).

² Предмет ових радова јесу превођење наслова Блокова поеме *Двенадцатъ* на руски језик, превођење наслова романа Ф. М. Достојевског *Подросток* на српски језик и превођење наслова Селимовићеве *Тврђаве* на руски језик. В. МАРОЈЕВИЋ 1989: 109–141.

формално-граматичком погледу наслов представља реч или групу речи без праве предикативне везе, синтаксички независну (Золотова 1973: 69–80). Пошто је наслов први путоказ читања и сталних реконфигурација значењских аспеката наратива, које настају у процесу читања (Iser 1992: 158–178), јасно је да у методичком приступу књижевном делу треба растумачити све његове семантичке, емоционално-доживљајне и експресивно-аксиолошке потенцијале, како би се у свести читаоца постигао онај утисак и деловање које је писац имао у виду. У случају неадекватног разумевања наслова читалац ће цело дело перципирати искривљено: због тога је неопходно да се при превођењу полази од примарне перцепције семантике наслова, укључујући и њене културолошке конотације.

Наслов књижевног дела постаје проблем за тумачење нарочито уколико је вишезначан. Овде није реч само о вишезначности речи од којих се наслов састоји (посебно имамо у виду пренесена и метафорична значења лексема које га сачињавају), него о актуализацији те вишезначности у односу на целину књижевног дела која је праћена и експликацијом његових функционалних и културолошких потенцијала.

Анализа наслова романа Драгослава Михаиловића *Петријин венац* може послужити као пример уочавања специфичног односа између основног (денотативног) и пренесених (конотативних) значења која се преплићу у делу, у његовим сижејним и идејним линијама. Као методички проблем овај наслов јавља се из разлога што се у њему укрштају денотативно и једно или више конотативних значења. Лексема *венац* поседује неколико планова значења којима кореспондирају и наслов и текст романа.

За анализу наслова Михаиловићевог романа неопходно је уочити да обе његове конституенте представљају симбол – „песничку слику која се далеко прелива преко свог основног значења и дифузно сугерира много идеја и емоција” (Живковић 1971: 481). Симбол *венца* садржи основно или примарно значење (денотација) и више конотативних значења. Многострукост значења или „поливалентност симбола” (Маројевић 1989: 142) је прва одлика о којој се мора водити рачуна при анализи, а друга је његова сталност, односно способност изазивања стабилних асоцијација код читалаца, од којих су за наше даље разматрање најбитније оне које проистичу из колективне слике света носилаца српског језика. С обзиром на то да се налази у композиционо повлашћеном положају, антропоним који је саставни део наслова овога дела такође носи значајан

симболички потенцијал. Име главне јунакиње Михаиловићевог романа не само што сугерира њен социјални статус (овај антропоним у XX веку више се не среће у урбаној средини), него представља и битну одредницу њеног идентитета: Петрија је, у складу са семантиком свога имена (исп. РАКИЋ 2004: 213–215), постојана као камен, а њена жртва јесте крајеугаони камен физичког и духовног опстанка српског националног бића (наиме, идентитет личног у овом роману истовремено се и губи и потврђује у општем, тако да у лику Петрије видимо типизацију српске жене из народа).

Основно значење речи *венац* у српском језику јесте „украшни предмет кружног или овалног облика, исплетен од цвећа, лишћа и сл. (или сличан предмет од метала, камена и др.)” (РСАНУ 1962: 507). Пођемо ли од тога значења, уочићемо контраст између језичко-стилских одлика дела (скоро стенографски забележено казивање полуписмене сељанке³ о доживљеном и виђеном са поруком о осуђености човековој на патњу и бол, о немоћи да пружи помоћ чак и своме најближем, о свеprisутности смрти, о трагичној усамљености бића људскога) и једног, рекло би се, „поетичног наслова”, који се асоцира са етнолошким слојем дела и у том контексту, са симболиком пољског цвећа сплетеног у венчиће. Руски књижевни критичар А. Турков констатује да роман представља „трагичан и предиван еп о њеном тескобном животу – прави Петријин *венац*” (ТУРКОВ 1978: 9). Слично томе, у критици објављеној у часопису „Новый мир” Г. Петрова наводи да „њена (Петријина) непретенциозна казивања звуче као легенде, сплићу се у прекрасан *венац*” (ПЕТРОВА 1978: 284). Могуће је да је ова последња интерпретација инспирисана композицијом дела као *силеша йрозних целина*⁴ које поседују новелистичку самостал-

³ Дело карактерише исповедни облик казивања у првом лицу, „сказ” у терминологији руске формалистичке школе. Петријин говор одступа од књижевнојезичке норме – то је казивање у косовско-ресавском дијалекту, са синтаксичким обележјима говорног језика, са лексичким фондом који проистиче из социјалног статуса јунакиње (полусељанка, полурадница која живи далеко од града). У крајње озбиљно приповедање о драматичним и напетим збивањима уграђени су и хумористички пасажии, који оживљавају казивање, омогућавају предаха и чине упечатљивим све оно сурово и страшно што им претходи и следи (о одликама Петријиног израза в. ПЕРВИЋ 1979: 230–232; ЈОВАНОВИЋ 2011: 181–191).

⁴ Дело се састоји од четири композиционе целине које поседују новелистичку самосталност (*Пи воду и ћуши, Увеличане слике и досадне мачке, Лежи ми, сестиро, у крв да ти кажем која си и Велика ојасност и вешта одбрана од вештице*) и једне дуже прозе (*Небески свирачи*), у којој препознајемо доста романескних одлика.

ност, обједињених истим наратором, истим начином приповедања догађаја, понављањем одређених мотива чије је смисаоно значење управљено ка истој, у основи суморној литерарној визији живота (мотиви смрти, болести, усамљености, напуштености, немоћи, вере у неминовност судбинских прелома и усуда). У прилог таквој интерпретацији иду и тумачења неких домаћих књижевних критичара: тако, Љубиша Јеремић запажа да „Петрија једнако прича исту причу у свим одељцима, да је њен *венац* сплетен доиста од сличних нити. Али у сваком од одељака овог венца исте нити образују различиту шару, а сплет истих догађаја у различитим пресецима открива увек друкчији однос смисаоних акцената” (Јеремић 1985: 67), каогод што Владислава Рибникар уочава „*силишање* мотива и тема којима се образује јединствено значење *Петријиног венца*” које проистиче из „психолошки мотивисаног избора предмета приповедања, увођења њених омиљених тема размишљања и њеног погледа на свет, ритма њеног говора и њеног језика, у којем се понављањем појединих речи и израза и њиховим узајамним осветљавањем образује јединствена лирска структура” (Рибникар 1985: 75).

Међутим, лексема *венац*, поред наведеног основног, има и друга пренесена значења („а. слава, симбол славе, и б. нешто што се добија као награда” РСАНУ 1962: 507). Опсег њених лексичких значења знатно је шири од понуђеног руског еквивалента *венки*. Према РСАНУ (1962: 507–508), *венац* је полисемична лексема са 19 издиференцираних значења, од којих су за нас потенцијално битна следећа: „2. у круг уплетени или нанизани разни плодови и др., сплет, ниска, низа, 3. а. низ лица, предмета или појава, распоређених обично кружно, б. скуп, низ, збир одабраних лица, предмета, догађаја, 7. а. царска, односно краљевска круна као знак владарског достојанства, б. (обично у мн.) круна која се ставља младенцима на главу приликом црквеног обреда венчања, венчило, 19. девичанство, девојачка невиност”. РСАНУ констатује и следеће фразеологизме: *шрнов венац* – ‘мучеништво, страдање’; *венчаши се мученичким венцем / њимиши, сшећи мученички венац* – ‘стећи славу мученика’ и *виши, оилесиши венац нечему* – ‘прославити, похвалити некога/ нешто’ (1962: 509).

Венац (*вијенац*) је лексема црквенословенске провенијенције. У Црквенословенско-руском речнику Г. Дјаченка (ПЦСЯ 1993), поред значења ‘венки, корона, диадема, верх; на иконах: круг околу главы святого’, обрађена су преносна значења која се реализују у идиомима библијског порекла: „*венец лета* – круг лета, целый год (Пс. 64, 13), *венец жизни*,

правды – бессмертие, блаженство и слава на небе (Иак. 1, 12; 2. Тим. 4, 8), *венец живота* – царство небесное, вечное блаженство (*Буди верен до смерти, и дам ти венец живота* – Апок. 2, 10)”.

У преводу *Новой завети* на савремени руски језик, како се обавештавамо из *Симфоније*, лексема *венец* присутна је 18 пута (Мт. 27, 29; Мк. 15, 17; Јн. 19, 2, 5; Јаковљ. 1, 12; 1. Петр. 5, 4; 1. Кор. 9, 25; Филипљ. 4, 1; 1. Сол. 2, 19; 2. Тим. 4, 8; Откр. 2, 10; 3, 11; 4, 4, 10; 6, 2; 9, 7; 12, 1; 14, 14), док руско народно *веноч* налазимо на само једном месту, при помињању венчића од трава који се приносе на жртву Зевсу (Дап. 14, 13) (*Симфония* 1990: 641). Код јеванђелиста овом лексемом именује се венац од трња⁵, а он је, по тумачењу С. С. Аверинцева, представљао „не только причиняющее боль и притом некрасивое ‘украшение’ как орудие злой насмешки, но весьма вероятно, пародию на венец с расходящимися лучами, в эллинистической художественной традиции украшавший статуи Гелиоса и других божеств, а в эпоху римской империи присваивавшийся и статуям цезарей” (Аверинцев 2004: 109). Трнов венац, како се обавештавамо код М. И. Чернишеве, у руској иконографској традицији приказиван је у сужеима *Прослављење крста* (венац од трња на крсту) и *Престѡ ѡриѡправљени* (трнов венац са десне стране Јеванђеља), док је око Спаситељевој главе изображаван знатно касније (од XVIII века), под утицајем римокатоличке традиције (Чернышева 2006: 96–97). У апостолским посланицама сусрећемо се са пренесеним значењима лексеме *венац*, одн. *венец*, чије је извориште у античким обичајима везаним за награђивање победника на стадионима венцима од растиња, који се супротстављају награди за победу у духовној борби (карактеристично је да у хришћанској ликовној уметности налазимо низ приказа давања венца угодницима Божијим као посебне врсте примања у рај, или лебдења венца изнад главе светаца, или држања венца у рукама као знак духовне победе – исп. ЕП 2002: 353), тако да *венац* симболизује вечни живот, награду будућег века, као у примерима: „Блажен је човек који претрпи искушење, јер кад буде опробан примиће *вијенац живоѡа*, који Господ обећа онима који га љубе” (Јаковљ. 1, 12), „И кад се јави Архипастир примићете *вијенац славе који не вене*” (1. Петр. 5, 4), „Они <се боре> да добију распадљив *вијенац*, а ми *нераспадљив*” (1. Кор. 9, 25), „Добар рат ратовах, трку заврших, вјеру одржах. Сад ме чека *вијенац ѡравде*, који ће ми у онај Дан дати Господ, праведни судија” (2. Тим. 4, 8). У Откривењу светог Јована

⁵ О могућим тумачењима од које је биљне врсте био сплетен трнов венац који је био стављен на главу Спаситељу в. Чернышева 2006: 91–95.

Богослова, слично, читамо: „Буди вјеран до саме смрти и даћу ти *вијенац живоџа*” (Откр. 2, 10), „Долазим ускоро: држи што имаш, да нико не узме *вијенца* твога” (Откр. 3, 11), „И на пријестолима видјех двадесет и четири старјешине гдје сједе, обучени у бијеле хаљине, и са *вијенцима златним* на главама својим” (Откр. 4, 4), „И видјех, и гле облак бијели, и на облаку сјеђаше Неко сличан Сину човјечијему, који је имао на глави својој *златни вијенац*” (Откр. 14, 14).

Штари завети на више места помиње „вијенац царски” (2. Сам. 1, 10; 2. Суд. 11, 12) као знак моћи и величанства (у пренесеном значењу исп. Пс. 21, 4; Пс. 89, 40; Пс. 132, 18; Јер. 13, 18; Јез. 21, 31). У преносном смислу, *венац* (у руском преводу, као и на претходно наведеним местима, употребљена је цсл. лексема *венец*, не рус. нар. *венек*) означава достојанство, част (Јов. 19, 9), мудрост (Приче Сол. 4, 9), седе косе (Приче Сол. 16, 31). Честите и побожне људе Бог овенчава милошћу и обиљем Својих дарова⁶ (рус. *венчает милостию и щедротами*) (Пс. 102, 4).

У хришћанској уметности венац се користио као симбол блаженства у царству небеском (на надгробним споменицима и рељефима), затим као симбол победе Христа над смрћу и грехом, коришћен је и у приказима Светих на иконама и реликвијарима у функцији ореола, као и у изображењима супружника, као знак светости њиховог брачног савеза (Ридигер 2013: 597–598).

Покушајмо сада да конотативна значења полисемичне лексеме *венац* повежемо са смисаоним акцентима Михаиловићевог романа.

Венац у значењу ‘украшни предмет кружног или овалног облика, исплетен од цвећа, лишћа и сл. (или сличан предмет од метала, камена и др.)’ се на симболичком плану асоцира са етнолошким слојем дела.⁷ Овај слој, међутим, у роману није нарочито наглашен (премда извесни догађаји јесу мотивисани предсказањима, сновима, врацбинама), његова радња добрим делом одвија се изван сеоске средине (Петрија је полусељанка-полурадница), а девојаштво као животно доба чији је венчић од пољског цвећа атрибут (као украс на главама девојака у ђурђевданским и ивањданским обредима, или као симбол младине невиности у свадбеним обредима) у јунакињином казивању заузима скромно место. Венчић од цвећа могао је да буде и атрибут погребних обреда, најчешће

⁶ Детаљније о библијској симболици венца в. у: Ракић 2004: 149.

⁷ О ђурђевданским и ивањданским венцима као обележју обредног комплекса пролећно-летњег циклуса код Источних и Јужних Словена детаљније в. Толстој, Раденковић 2001: 71–72.

приликом сахрањивања деце (Виноградова, Толстая 1994: 29–32). Петрија јесте изгубила оба детета, једно већ на порођају, али то су тек две у низу недаћа са којима се у животу суочила.

Венац је на симболичком плану, као што смо уочили, везан за мучеништво, патњу, страдање, али и за славу будућег века у јудеохришћанском поимању. Мислимо да за тумачење Петрије као жене патнице, али и жене овенчане ореолом, има доста аргумената, и да оваквом интерпретацијом наслова целокупна симболика романа добија снажнију потврду.

Књижевноисторијски посматрано, Михаиловићев роман надовезује се на „патнички триптих” српског „високог реализма” који сачињавају дела *Пашница* Јакова Игњатовића, *Сељанка* Јанка Веселиновића и *Сео-ска учитељица* Светолика Ранковића, само без њима својственог амбивалентног односа приповедача према јунакињама које су социјално репрезентативне, економски обесправљене, али морално инфериорне.⁸

Петријин венац у српској књижевној критици окарактерисан је као дело иновативно по композиционим и језичко-стилским одликама, по померању тежишта уметничког осмишљавања према ситном, свакодневном и интимном (Копривица 1976: 81–85; Первић 1978: 227–236), а главна јунакиња, педесетдогодишња Петрија Ђорђевић из Вишњевице, као хероина која је своја патничка искуства преобразила „у трагичну мудрост, у једине тренутке који јој доносе надмоћност и мир у њеној пустоши” (Јеремић 1985: 70).

Петријин животопис испуњен је недаћама, страхом, болешћу, страдањем и патњом која је изазвана смрћу деце или је последица одвећ замршених узрока у самој јунакињи, а често је њен живот и непосредно угрожен. Све епизоде имају трагичан завршетак: мучна и понижавајућа смрт оба детета и оба мужа („људи се кај мрцине распадају” (Михаиловић 1981: 293)), патња (епизоде са одузетим Витомиром и „шунтавим” Радованом), одбаченост и напуштеност (после Мисине несреће, по јунакињином признању, сви су јој окренули леђа – „изједанпут оћоравили, па ниједан не може да ме позна. Нико ми се не јави нит ми Бога назове [...]. Ништа од људи неће тако да те одвоји ко несрећа” (Михаиловић 1981: 154)). Ако су у Петријином животу и постојали некакви тренуци среће и хармоније, они су остали само у сећањима (поглавље *Увећане слике и досадне мачке*). И не знајући, дане једноставне и скромне девојачке среће провела је уз суморног кафеџију који се са животом „разми-

⁸ О овим остварењима и портретима жена патница у српској реалистичкој прози в. Милосављевић-Милић 2011: 461–474.

нуо”, а не тамо где се надала, у браку са Добривојем и потом Мисом. Пропаст њених нада одвија се у атмосфери опште пропасти рударског краја у коме живе јунаци романа. Сада, под старост, Петрија своди биланс свога животног пута: „Ники ми више не остаде. Никог више немам да ме разговори кад сам тужна. Ники неће да ме држи за руку кад будем умирала” (Михаиловић 1981: 298).

Доминантни мотиви у Петријином казивању јесу мотиви смрти, болести, усамљености. Описи смрти и болести налазе се на структурално најважнијим тачкама дела (Јанковић 1985: 27), преломним и са становишта Петријине судбине: смрт девојчице Милане, смрт првог детета на порођају, сцена умирања Мисине мајке, Мисини последњи тренуци у београдској болници, смрт прве свекрве, омрзнуте Веле Бугарке, смрт првог мужа, појаве умрлог Мисе у сновима, болест кћерчице, болест друге свекрве, Петријино тровање живом, отказивање руке, Витомирова загонетна болест, Милијанине компликације после порођаја. Петрија о свему приповеда једноставно и непосредно, са мноштвом детаља, чињеница, конкретно, у присном разговору, изражавајући се реченицама без украса, без интелектуалних лукавстава и намере да постигне литерарни ефекат, али њој су својствена и општија закључивања у духу кратких народских мудрости које сажимају тешка животна искуства. „Говор неуке, полуписмене жене постепено се оснажује до нивоа ауторског становишта које у некој асоцијацији може да подсети и на становиште библијског приповедача”, истиче Божо Копривица (1976: 83).

Приповедајући о суочавању са злом у животу, о патњи, губитку, поразу, самоћи, болести и смрти, Петрија испуњава читаоца топлим, светлим осећањем, поручује да вреди живети, а њена „племенита резигнација стоичког кова”, по запажању Владете Јанковића, „чини да и пораз у судару са силама живота буде на изврстан начин раван победи” (Јанковић 1985: 26). Тако се њен *шрнов венац* трансформише у *венац славе* (1. Петр. 5, 4), *венац мудрости* (Приче Сол. 4, 9), *венац вечности живога* (Откр. 2, 10). Вероватно највећа вредност овог Михаиловићевог дела проистиче из откривања виталности, оптимизма, тихе храбрости и приметне чврстине јунакиње, „њене способности да не клоне духом и да у својој старачкој напуштености уме још увек на прави начин да воли и да мрзи, да прашта и буде непоколебљива у омрази, да распознаје добре од злих, и најпоследње, да схвата и туђе невоље и да се, кажујући их, милостиво односи према њима” (Јеремић 1985: 74). Своја патничка искуства она преобраћа у мудрост, чувајући истинску човечност и спо-

собност бескрајног, мада горчином осенченог саосећања са другима, и излазећи на крај са свим кључним стварима земаљског и духовног постојања. Иако у њеној свести има народског фатализма, празноверица, преплитања православља и паганизма, Петрија се у неким моментима уздиже до псаламско-пророчке беседе са Творцем и Промислитељем (детаљније в. Јеротић 1978: 90–95). Тако, уочи Мисине смрти она исповеда: „Твоја је последња, Госпode, и ја морам да слушам. Ал много ми је тешко и није баш људски да ти одма све поверујем. Опрости ми, Госпode, унапред те молим” (Михаиловић 1981: 283). А сећајући се своје кћерчице Милане, уздиже се изнад властите трагедије, молећи се за сав род људски – за милостиво похођење, опроштај и отпуштење грехова свих живих и уснулих: „Бог да прости нашу јадну децу. Бог да прости сви наши мртви и наши живи. Бог да нам прости оно што смо урадели и оно што нисмо” (Михаиловић 1981: 7). Петрија из Вишњевице својим животним искуством, својим „проласком кроз огањ и воду” (Пс. 56, 12) приближава се узвишеној духовности старца Зосиме из *Браће Карамзових* који исповеда да је свако од нас одговоран за све, и за сваки грех људски, као и тананој молитви Десанке Максимовић која за све и свакога *шражи ђомиловање*.

Најзад, не и на последњем месту, запазићемо да *Петријин венац* представља својеврстан пандан Његошевом *Горском вијенцу*. У самом тексту Његошевог спева налазимо примере асоцирања венца са жртвом („Крст носити вама је суђено / страшне борбе с својим и с туђином – / тежак *вијенац*, ал је воће слатко”, 2348–2350) или са тријумфом („Овдје му је поготову / материјал к славном дјелу / и тријумфа дични *вијенац* / да му краси главу смјелу” – *Посветиа ђраку оца Србије*, 11–12).⁹

Из спроведене анализе, поред закључака везаних за интерпретацију полисемичности кључне лексеме из наслова, проистиче и закључак да методика наставе треба да се бави и специфичном проблематиком везаном за тумачење наслова књижевног дела, што изискује лингвистичку, књижевнотеоријску и културолошку компетентност наставника.

Извори

Михаиловић 1981: Драгослав Михаиловић. *Петријин венац*. Београд: Српска књижевна задруга.

⁹ Стихове наводимо према: П. П. Његош 2005.

- П. П. ЊЕГОШ 2005: *Горски вијенац. Критичко издање. Текстологија*. Р. Маројевић (прир.). Подгорица: ЦИД.
- ПЦСя 1993: Г. Дьяченко. *Полный церковнославянский словарь*. Москва: Издательский отдел Московского Патриархата.
- РСАНУ 1962: *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, књ. 2. М. Стевановић (уред.). Београд: Српска академија наука и уметности.
- СПЯ1999: *Словарь русского языка*. т. 1. А. П. Евгеньева (ред.). Москва: „Русский язык” – „Полиграфресурсы”.

ЛИТЕРАТУРА

- АВЕРИНЦЕВ 2004: С. С. Аверинцев. *Переводы. Евангелие от Матфея. Евангелие от Марка. Евангелие от Луки. Книга Иова. Псалмы Давидовы*. Киев: Дух і літера.
- ВИНОГРАДОВА, ТОЛСТАЯ 1994: Л. Н. Виноградова и С. М. Толстая. Из словаря „Славянские древности”: венок, *Славяноведение* 2, 29–32.
- ЖИВКОВИЋ 1971: Д. Живковић. Симболизам. У: *Југословенски књижевни лексикон*. Нови Сад: Матица српска.
- ЗОЛотоВА 1973: Г. А. Золотова. *Очерк функционального синтаксиса русского языка*. Москва: Наука.
- ЈАНКОВИЋ 1985: В. Јанковић. *Петријин венац Драгослава Михаиловића*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- ЈЕРЕМИЋ 1985: Љ. Јеремић. Казивања Драгослава Михаиловића о патњи и милости. У: *Петријин венац Драгослава Михаиловића*. В. Јанковић (прир.). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 67–74.
- ЈЕРОТИЋ 1978: В. Јеротић. *Петријин ореол. Једна импресија*. *Савременик* 2, 90–95.
- ЈОВАНОВИЋ 2011: Ј. Јовановић. Приповедач као заточеник (особине казивача у роману *Петријин венац* Драгослава Михаиловића). *Philologia Mediana* 3, 181–191.
- ЕП 2002: *Енциклопедија православља*, књ. 1. Калезић, Д. (уред.) Београд: Савремена администрација.
- КОПРИВИЦА 1976: Копривица, Б. Један живот испуњен страдањима и патњом. *Књижевна критика*, 6, 81–85.
- МАРОЈЕВИЋ 1989: Р. Маројевић. *Лингвистика и поезика превођења (међусловенски превод)*. Београд: Научна књига.

- МИЛОСАВЉЕВИЋ-МИЛИЋ 2011: С. Милосављевић-Милић. Патнички триптих – јунакиње српског реалистичког романа. У: *Жене: род, идентитет, књижевност*. Зборник радова са Петог међународног скупа „Српски језик, књижевност, уметност” (Крагујевац, 29-30.10.2010), књ. 2 Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет. 461–474.
- ПЕРВИЋ 1979: М. Первић. *Приповедање и мишљење. Видови савременог југословенског романа*. Београд: Српска књижевна задруга.
- ПЕТРОВА 1979: Петрова, Г. Д. Д. Михайлович, Венок Петрии. Пер. О. Кутасовой. Предисл. А. Туркова. Москва: Прогресс, 1978. *Новый мир* 10, 283–284.
- РАКИЋ 2004: Р. Ракић: *Библијска енциклопедија*. т. 1. Београд – Србиње: Православни богословски факултет Универзитета у Београду – Православни богословски факултет Универзитета у Источном Сарајеву.
- РИБНИКАР 1985: В. Рибникар. Уметност приповедања. У: В. Јанковић (прир.). *Петријин венац Драгослава Михаиловића*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 74–83.
- РИДИГЕР 2013: *Православная энциклопедия*. А. Ридигер (уред.) т. 7. Москва: Церковно-научный центр „Православная энциклопедия”.
- АНОНИМ 1990: *Симфония – именной и предметный указатель к Новому Завету*. У: *Новый Завет Господа нашего Иисуса Христа. В русском переводе с параллельными местами и приложениями местами и приложениями*. Bruxelles: Жизнь с Богом, 633–735.
- ТОЛСТОЈ, РАДЕНКОВИЋ 2011: С. М. Толстој и Љ. Раденковић. *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Београд: Zepter Book World.
- ТУРКОВ 1978: А Турков. Предисловие. У: Д. Михайлович, *Венок Петрии*. Москва: Прогресс, 5–9.
- ЧЕРНЫШЕВА 2006: М. И. Чернышева. „Терновый венец”. In И. В. Бугаева (ред.), *Церковнославянский язык: преломление традиции в современной культуре* (91-98). Москва: Кругъ.

***

- ISER 1992: W. Iser. Lutajuće motrište i čitateljska svijest. U: *Suvremena teorija pripovijedanja*. V. Biti (ured.) Zagreb: Globus 158–178.

Ксения Кончаревич

Одна обыкновенная Сербская судьба, крестоносная и венценосная
(К вопросу об истолковании названия литературного произведения из
лексикологической и лингвокультурологической перспективы)

Резюме

Истолкование названия романа Д. Михайловича *Венец Петрии* может послужить примером специфического соотношения между основным (деннотативным) и переносными (коннотативными) значениями, которые переплетаются в произведении, в его сюжетных и идейных аспектах. Слово из названия ассоциируется с несколькими планами значения, с которыми корреспондируют название и сам текст романа. В работе обосновывается методический подход к полисемии лексемы *венац*, придающей символическую многоплановость названию романа.

Ключевые слова: методика преподавания сербской литературы, поэтика названий литературных произведений, полисемия лексем, лингвокультурологический контекст, поэтика символа, Драгослав Михайлович (1930-), роман *Венец Петрии*.

СВЕТИ САВА У ОГЛЕДАЛУ СРПСКОМ¹

Мит, завјетна свијест и национални идентитет у нашем времену

Истина по којој живи одређена заједница – било да је зовемо митом, предањем или завјетом – и сама је жива све док свака нова генерација својим искуством учествује у њој. Без тог учешћа, предање се издваја у аутономну структуру смисла која је независна од нашег искуства и која почиње да егзистира независно од наше осјећајности. У случају српске националне традиције темељно мјесто провјере животворности предања јесте лик Светог Саве. На то упућује праћење културолошких трансформација Савиног лика кроз историју и чињеница да је, упркос свим тим трансформацијама, он успио да у колективној свијести народа остане упоришна тачка грађења и очувања српског идентитета. Снага Савиног лика почива на задовољавању оног што је примарно у човјековом елементарном нагону за симболизацијом – потребе да у нечему ширем од себе нађе ослонац за духовну грађевину коју може да дијели са другима – и у том смислу Свети Сава представља почетну тачку цјелокупног националног предања. Одржавање или поновно успостављање органске везе са националним предањем у нашем времену захтијева додатни напор духа – имажинативно учешће у специфично националној димензији предања која је најдубље и најбоље сачувана у остварењима српског књижевног тока, од српске усмене поезије, преко Његоша и Радичевића, до врхунаца српске прозе и поезије 20. вијека у дјелима Кочића, Андрића, Нога, Бећковића.

Кључне ријечи: Свети Сава, светосавско предање, Косово поље, Видовдан, косовски завјет, Кнез Лазар, српска културна традиција.

Једно од уводних предавања курса српског језика и књижевности нашим младићима и дјевојкама у Ватерлоу почињао бих малим тестом у којем би им, један за другим, показао два листа папира, тражећи од њих да кажу шта виде у мојој руци. На првом листу би се налазила репродукција коју, без сумње, сви препознајете: Свети Сава са фреске у манастиру Милешеви; можда најчешће виђана слика светитеља, она иста коју налазимо, рецимо, већ деценијама на првој унутра-

* dvdmilicevic@rogers.com

¹ За потребе тематског броја рад је преузет из ауторове књиге *У огледалу српском* (2012), а представља предавање одржано фебруара 2010. у манастиру Св. Преображења у Милтону, Онтарио, у оквиру „Светосавске учионице” у организацији удружења „Косовски завет”. Језгро „Косовског завета” чинили су тих година углавном свршени студенти Универзитета у Ватерлоу.

шњој страници патријаршијског цепног календара. Из године у годину, са све више стрепње, показујем нашим младим људима овај лист папира. Многи од њих, у овим посљедњим генерацијама, рођени су у Канади, и оних неколико секунди оклијевања, које су некада биле посљедица невјерице да их се нешто тако очигледно пита, сада, са подозрењем, почињем да посматрам као могућу несигурност у одговор. Ипак, и данас, након тих неколико секунди, чујем: „Свети Сава. Видимо Светог Саву”. А онда бих им показао други лист, репродукцију у боји испод које бих сакрио име аутора и назив слике: Пит Мондријан, *Композиција са црвеним, џлавим и жућим*. Наравно, улиједио би кратак период чуђења изазван недоумицом због чега се тако двије неупоредиве ствари доводе у везу, праћен неколиким досјеткама примјереним узрасту. Али убрзо би неко већ рекао шта види: „Видим слику. То је слика”. И одмах би се већина сложила. Пред њима је слика, апстрактна, модерна слика.

И заиста, одговор на ово друго питање потпуно је тачан. Студенти су у јарко обојеним правоугаоницима и квадратима препознали слику. Препознали су оно што нису успјели на првом листу папира, када су, преварени контекстом у којем се поставља питање, пожурили да покажу знање о садржају слике и када су занемарили на тренутак чињеницу да пред њима није Свети Сава него представа српског светитеља, његова ликовна презентација. Поистовјетили су, укратко, лик и ликовну представу лика. Заведени познатим ликом, у поређењу са другим листом папира видјели су само разлике испуштајући из вида најелементарнију заједничку ствар – да се у оба случаја ради о ликовној представи.

Наравно, ријеч је о јефтином трику, подметању лажног питања којим се нарушава основни фер-плеј у односу наставника према ученицима и ученици наводе на погрешан одговор. Али свјесна обмана у овом случају има ваљан разлог. На овај начин ученицима би се скренула пажња на неколико ствари које се тичу природе умјетничког израза. Прије свега, из овог угла и на упечатљивом примјеру визуелне умјетности, изненада би се открио значај намјере модерног ствараоца да са свога дјела напросто згули садржај. Иза правилних Мондријанових четвороугаоника могли би, чак и они који са неразумијевањем и одбојношћу гледају на модерну умјетност, да наслуте умјетников вапај чија је намјера да се ономе ко посматра слику наглашено стави до знања да је пред њим умјетничко дјело. И да тај гест прихвате као умјетников позив на борбу против аутоматизма перцепције. А са тим сазнањем, на којем у драстичној мјери инсистира модерна ликовна умјетност, свакако се другим очи-

ма гледа и на сликарство ранијих периода: и у реалистички урађеном портрету сада се већ разазнају потези киста, у свему што је урамљено види се да је слика однос линија и боја. Ево, дакле, кратице до спознаје шта чини суштину ликовног израза. Ево, истовремено, брзог увида у природу промјена у рецепцији дјела; и у неминовност смјена увијек супротстављених умјетничких праваца у којима, мање или више драматично, пажња бива усмјерена на буђење свијести о умјетничком дјелу као таквом. Постаје нам јасно да однос линија и боја јесте оно што, баш као на Мондријановим квадратима, видимо и на платну на којем су Пикасове купачице али и Леонардова Мона Лиза. Однос линија и боја је оно што, на крају крајева, без обзира на другачију природу фрескописчевог израза, видимо и на милешевском зиду.

Са овако освојене позиције која говори о природи ликовне умјетности лако је направити искорак ка тумачењу књижевности. Ако је сликарство умјетност линија и боја, онда је књижевност умјетност ријечи. Ако нам сликар на мање или више скривен начин скреће пажњу да не треба да поистовјеђујемо предмет приказивања и приказивање предмета, исто тако нам и књижевник непрестано шаље поруку да је пред нама дјело фикције, да значењима ријечи на листу папира не смијемо допустити да напусте тај папир и скрасе се у ванјезичким реалностима које означавају. Језик у књижевном дјелу, и најједноставнијом римом и најсложенијим композиционим поступком у роману, упућује сам на себе, баш као што то чине линије и боје на сликарском платну. С тим што између ова два начина умјетничког изражавања, управо у природи грађе коју користе, постоји огромна, непремостива разлика: језичку поруку никада не можемо да лишимо значења, са језичког израза не можемо да згулимо садржај као са платна, и никада од ријечи не можемо да направимо нијеме правоугаонике и квадрате. Ријечи које користи умјетник исте су оне које користимо сви ми, ево овдје, сада, и у свим другим приликама, свакога дана, и све те ријечи имају већ одређена значења која као пртљаг уносе са собом у сваки наш разговор, у сваку нашу усмено или писмено исказану мисао. Оне, и када их задржавамо на листу папира пред нама, ипак успијевају да једним дијелом значењске енергије искораче у ванлитерарну стварност. И не само то. Ријечи у људском језику немају само денотацију, своје рјечничко значење. Оне временом, и проласком кроз различите контексте, добијају и посебна значењска сјенчења, добијају своје конотације којима бивају натопљене. Помените ријечима српског језика *кондир вина* или *божуре* или *йшеницу белицу* или *браћа од*

заклеши или *бојно коиље* или *равно поље* и *крваво разбојиште* или *часни крст*, и већ сте, како нас подсећа Новица Петковић, у власти косовског предања: „све примисли које изазивају ове слике воде вас према њему” (Петковић 1989: 48). Књижевност и јесте она активност чији је циљ да креира, зароби и поново активира такву врсту значења. И зато су, како вели Исидора Секулић, у језику садржане све тековине народа и све његово биће. А књижевност једног народа јесте она ризница у којој су те тековине преточене у трајно и увијек доступно богатство. Скерлићевски речено, књижевност је највиши израз националног бића.

Ако се сада запитате, а сигурно се већ питате, зашто овакав увод у данашње предавање, на овом мјесту, гдје смо дотакли суштину нашег односа према националној прошлости – а подробније објашњење ове тврдње остављам за сам крај овог обраћања – мораћу да вас упутим на вас саме. Молио бих да се свако од вас дубоко и поштено загледа у себе и да одговори на питање: са којом количином пристајања на фразу је дошао данас на овај скуп, са колико спремности да чује окошталу ријеч о величини српског светитеља, да се унапријед и лако сложи са формулацијама излизаним од употребе до мјере да је и рељефност лика са којим су се стопиле већ озбиљно истањена. Да климне главом на још једно опште мјесто. Јер ми више и не очекујемо ништа више од голе фразе када највећег међу Србима описујемо и одређујемо. А ако нам је угаони камен духовне куће тако измјерен, каква нам је онда грађевина која на њој почива?

Другим ријечима, питање аутоматизма перцепције неодвојиво је, као симптом, од истрошености одређеног система вриједности. Тако је то када је ријеч о вриједностима похрањеним у умјетничким увјерењима неког сликарског или књижевног правца, али исто и када се ради о много дубљем систему вриједности који дефинише профил читаве нације. У овом другом случају, аутоматизам перцепције указује на кризу идентитета нације.

Да је то заиста тако у случају Светога Саве као утемељивача наше националне духовности, нека нам посвједочи поређење нашег доба и наше реакције на Светога Саву са свим оним вијековима кроз које је лик овог светитеља, на свим српским просторима, центру и периферији подједнако, представљао симбол опстанка. Погледајмо, дакле, Светога Саву у огледалу српском, кроз вијекове. И сагледајмо, онда, свој одраз у његовом лику. Сравнимо се са генерацијама које су нам претходиле. С онима, одмах по паду у турско ропство, и њиховим потомцима, кроз наредних

неколико стотина година. Ни државе, ниједног јединог симбола државног Србин кроз та тешка стољећа није имао. Није имао ни могућности, а убрзо потом ни знања, да било шта што је затекао запише и наредном покољењу преда, ни једног, значи, биљега да се остави иза себе, који би онима што долазе оставио поуздан, чврст траг о себи као Србину. Па ипак, име Светог Саве опстаје. И кроз то име Срби опстају и остају Срби. Ма на ком дијелу распарчаног српског простора се налазили.

На крају тог дугог периода без скоро иједног писмена, у другој половини 19. вијека, када се покрећу први значајнији листови за народ који сада већ поново сриче слова и читања је жељан, видимо у готово сваком књижевном подлистку у већини српских часописа, какви су у Босни и Херцеговини, рецимо, *Босанска вила*, или *Зора* која излази у Мостару, па и у сарајевском *Гајрешу*, нарочито под уредништвом Османа А. Ђикића и, касније, Хамзе Хуме, невјероватан број народних умотворина, прича нарочито, у којима је главни јунак Свети Сава. Када би се позабавили само оним причама које говоре о Светом Сави и ђаволу, а у којима српски светитељ увијек надмудри Шепавога, суочили бисмо се са готово несхватљивом енергијом вјере у Саву као свемогућег заштитника нације. Видјећемо, потом, у тим истим народним причама, да та заштитничка моћ Светога произлази из непосредног осјећаја блискости коју према њему има Србин, из доживљаја сталне светитељеве присутности у народу, гдје се и он осјећа као свој међу својима.

Ту нема мјеста подразумијевању; ту се са Светитељем изнова саживљава, из дана у дан, из искушења у искушење. Све то је пренесено кроз вијекове, уз огњишта која су данас не само погашена, него и за Српство изгледа заувјек изгубљена; дакле и у оним рубним, крајинским или крајишким подручјима националног простора, гдје чак и у времену новог успостављања српске државности милост српског трона није могла да допре.

Замислите какву снагу за српски народ има Свети Сава, када готово четири стољећа након Светитељеве смрти Синан-паша, у име одржања владавине најмоћније свјетске царевине над овим јадним и чемерним, у камено доба враћеним и на све начине затираним народом, мора његово мртво тијело из манастира Милешеве да пребацује у Београд и тамо га јавно спаљује не би ли га на тај начин у Србима коначно убио. Јер зна да то мртво тијело држи Србе у животу. Не заборавимо, то је период након владавине Сулејмана Величанственог и његове двије опсаде Беча које најављују опасност од исламизације комплетне Европе. А Синан-паша

сатрвену шаку јада у балканском залеђу, давно освојеном, покушава да коначно и духовно покори убијајући мртваца. И са којим резултатом? На мјесту које је требало да означи његов дефинитивни крај и одлазак у заборав диже се данас, преко четири стотине година од тог догађаја, један од највећих православних храмова на свијету – Светосавски храм.

Не постоји, једноставно, трансформација, историјска или културолошка, коју Свети Сава, све до нашег времена и наше генерације, није издржао и из ње поново изашао као најсвјетлији духовни оријентир у свим мрачним временима. Почујмо само како појемо Светоме: „Ускликнимо с љубављу светитељу Сави / Српске цркве и школе светитељској глави.” Званична химна утемељивачу српског Православља спјевана је у тринаестерцу, стиху који нам, након Доситејевог бијега из манастира Хопово и његовог откривања просвијетљене Европе, долази из католичке Пољске. Припитомио је Свети Сава и тринаестерац и учинио га нашим; преживио је и гурање у лик европског просвјетитеља и опет у свему остао препознатљиво наш.

Шта се онда десило са нашом генерацијом? И како је могуће да смо ту везу изгубили за свега двије деценије, и то у тренутку када су се, након полувјековног мандаљења, било стварног било у нашим главама, отвориле двери иза којих нас је са зида, у тишини храма, сачекао поглед Светитељев? Како то да нисмо, као пјесник пред лицем анђела у Каленићу – само коју годину прије нашег уласка у храмове – знали, макар и с изненеђењем, да у тим модрим очима препознамо своје:

*Ошкуда моје очи
На лицу твоме
Анђеле браће*

(Попа, Каленић, 72)

Можда нам ови Попини стихови – а велика поезија увијек доноси ту врсту спознаје која, спајајући наизглед неспојиво, надмашује рационалну – и онајбоље указују на то гдје смо заправо пали. Гледајући у линије и боје на зиду храма, ми у њима нисмо препознали себе.

Истина по којој живи одређена заједница – било да је зовемо митом, предањем или завјетом – и сама је жива све док свака нова генерација својим искуством учествује у њој. Без тог учешћа, предање се издваја у аутономну структуру смисла која је независна од нашег искуства и која почиње да егзистира независно од наше осјећајности. И та-

кво отуђење, чији је непогрешив симптом онај аутоматизам перцепције о којем смо говорили, заправо је последица излизаности скупа вриједности као истине по којој живи и равна се заједница. Отуд данас и сама ријеч ‘мит’, а све више и термини као што су ‘предање’ и ‘завјет’, добијају значење фикције, самосталне структуре која нема директну везу са свијетом чињеница.

Духовно стање наше нације данас болно и јасно потврђује ово. Јер, с једне стране, када се онај склоп вриједности издвоји у засебну структуру смисла која егзистира мимо нашег искуства, он се апсолутизује и својом енергијом тражи од свог корисника – припадника те нације – да му на силно подређује стварност. И ту се јавља оно што Бошко Обрадовић (2008) тако прецизно препознаје у нашој генерацији и дефинише као кафански национализам. С друге стране, у таквој ситуацији када се са предањем више не живи, може да дође и до сасвим супротне, мада у основи једнако паразитске рекације: основе предања се рационалистички руше указивањем на разне чињенице којима предање не одговора.² Тако се, на супротном полу од наших кафанских мејданција, али на истом послу рушења самих темеља националне духовне грађевине, налазе сви они просвјетитељски настројени добротвори који би да спасу Српство и Србе од, како они кажу, заблуда и самообмана. А има ли јаснијег и истовремено болнијег примјера оваквог рушења националног идентитета од оног који чујемо од јуноша тек изашлих са званичне катедре наше Цркве, па и од понеких архијереја, дакле од оних који би требало да чувају Свето Предање, када Светог Саву представљају као тек једног од настављача великог византијског пројекта описмењавања и покрштавања Славена. Кад се Свети Сава као упоришна тачка националне традиције избије, онда даље парање нити предања иде сасвим лако и природно. И умјесто да се напајамо са сопственог источника, трага се, са готово патолошком потребом, за све старијим, историјски већ пресахнулим изворима. Наравно, све то бива научно утемељено, у овом случају теолошки засновано, а предање се проглашава митом у већ споменутом, помјереном значењу те ријечи. Треба ли рећи да овакав однос заправо представља чин митологизације саме критичке свијести која убија предање, да се ту под плаштом демитологизације у ствари одвија креирање „мита из друге руке” у којој рушитељи предања, вјероватно несвјесно, себе и своју критичку свијест стављају на митски пиједестал.

---

² О овоме детаљније в. Кољевић 1976: 153–201.

Нема сумње да смо ми дјеца времена које је нихилистички довело у сумњу елементарну људску потребу стварања колективних симбола као универзалних образаца вриједности. Ми смо, укратко, дјеца времена које је обезвриједило своје најосновније културолошке симболе и свело их на безличне правоугаонике и квадрате. И зато нам у процесу сопствене духовне обнове ваља и кренути од тог признања. На нама је да од правоугаоника и квадрата на које смо декомпоновали сопствена духовна жаришта националног наслеђа, од ових линија, боја и облика, лик Светитеља поново у себи реконструишемо.

Да бисмо кренули овим путем, неопходно је, прије свега, вратити се на саме историјске чињенице везане за дјело Савино и освјежити оне линије и боје прошлости које дају нови изглед Светитељевом лику. Ваља нам иза окошталих фраза поново доћи до живог човјека у свом времену. До Саве као упорног и непоколебљивог борца, онога који је умио да види и знао да процијени шта његовом племену треба, и да својом акцијом ту визију и ту процјену претвори у нешто неопозиво што ће Србе да утврди као народ и усмјери их на њихов крстоносни историјски пут.

Погледајмо препреке које стоје пред Савом и замислимо која и каква енергија је потребна да се оне премосте. Од тога да смо се до Савиног времена звали Рашани, Зећани, Топличани, а да се од Савиног времена препознајемо као један народ – Срби. И да је овакав подвиг учињен у тренутку када смо и у црквеном смислу били осуђени да никада не будемо своји – расцјепкани између Рима и Константинопоља, између латинских јурисдикција Сплитске, Барске, повремено и Дубровачке архиепископије с једне и Охридске архиепископије и грчке митрополије у Драчу с друге стране. И из такве немогуће позиције Сава је успио да оствари самосталност Српске цркве. Каква одлучност и дипломатска стаменост је била потребна да се заобиђе охридски архиепископ и да се у сучељавању са царом и патријархом изађе са томосом о самосталности, просудите сами. А како је изборио тај папир, тако је ту одлуку и спроводио. Одмах је рукоположио осам својих ученика у чин епископа и одмах основао нове епископије и грчке епископе замијенио Србима.

Ваља нам, у подсјећању на величину Савиног подвига, а прије свега његовог дипломатског успјеха без преседана у српској историји, призвати и вријеме у којем се све ово дешава. До Никеје од средишта српске државе има готово хиљаду километара опасног пута – не заборавимо, сједиште византијске цркве и државе измјештено је ту 1204. након што

су Константинопољ освојили браћа крсташи чије је бусије и страже до Никеје за Саву препоручљиво да избјегне. Тежину тог пута ваља осјетити и испитати сопственом ногом, а у најбољем случају на коњском седлу. А до Свете земље, до Јерусалима, гдје Сава, уз сву своју акцију на црквеном и државном плану, стиже два пута да се мјесту Христовог страдања и Васкрсења поклони, још је двапут толико километара. И пут до најближег његовог одредишта, његовог првог, рекли бисмо дјечачког одметања из родитељског дома, до Свете Горе, броји се у стотинама километара. И тамо Сава не мирује него започиње да гради српско свјетско чудо, „бјел Виландар у сред Горе Свете”. Започиње са већ остарјелим оцем и са свега девет калуђера. Упоредите ту снагу руку са подвигом који је остварен; погледајте истесане греде Хиландара, покушајте да замислите логистику за сакупљање грађе коју имају на располагању крајем 12. вијека и сам чин градње.

Шта стоји иза ове енергије и одлучности Савине? Можда је одговор најбоље потражити баш у тим хиландарским данима и годинама монашког подвига, у којима је Сава, иако далеко од свог рода, у тај свој род једино загледан. Могао је, дакле, Сава остати у Светој Гори, молити се Богу и постити, и бринути о свом душевном спасењу. Али за Саву, подвиг је у нечему другом – у борби за род, за његово име и духовну самосталност. Ево, дакле, шта значи одрицање и христолика жртва. Одрицање од живота зарад стицања вјечног живота. Не само за себе него за цијели свој народ који је још у историјским повојима. Ово је одрицање које рађа истински херојску акцију. Била је потребна историјска ситуација која ће пред читаву нацију поставити овакав захтјев за одрицањем, па да из Савиног извора, кроз Косово поље, потече матица националног предања; да опредјељење за царство небеско, на Видовдан 1389. године, својим завјетним смислом претвори хаос историјских чињеница у поредак жртвеног хода једног цијелог народа кроз вријеме. То су двије упоришне тачке нашег националног завјета које су повезане и не могу једна без друге. Прва условљава другу; ова друга осмишљава прву. Из прве, из Савине жртве, природно слиједи друга, жртва цијеле једне генерације. Све оно између ове двије тачке у историји – једне на почетку највеће српске династије и друге на њеном умору – национално усмено предање ставља у заграде. Од Душана, цара српскога који границе државе шири до пред сам Константинопољ, у народном предању имамо тек анегдоталну епизоду о лошем просачком искуству у Латинлуку: „Кад се жени српски цар

Стјепане [...]”. Предање не тражи тренутке тријумфа у замалену царству као основу; свјесно саможртвовање је родно мјесто наше духовности. Одрицање и страдање као залог оног коначног тријумфа у царству које је увијек и довијека.

И ту нам се, заправо, открива она суштинска истина о националном односу према Светом Сави кроз цијелу српску историју. Јер снага његовог лика почива на задовољавању оног што је примарно у човјековом елементарном нагону за симболизацијом – потребе да у нечему ширем од себе нађе ослонац за духовну грађевину коју може да дијели са другима. У том смислу Свети Сава представља почетну тачку цјелокупног националног предања. Уклоните овај ослонац, и читава грађевина руши се и распада. Ако је тачна формулација – а тачна је – да су сви сљедбеници Лазаревог завјета његови есхатолошки причесници, и у поезији и у историји – од сабораца кнежевих, од *шри војводе бојне*, који, свјесни шта их у борби чека, одлазе на равно Косово, па до, рецимо, хероја албанске голготе и солунског фронта – онда је Сава онај који спрема Свето причешће и држи путир у руци. И у том свјетлу треба гледати на ону одредницу да је Сава први у свему: први архипастир свога стада, први просвјетитељ и први писац, први оснивач школа и болница. И да је први који установљује и најчишћу и најтврђу нераскидиву везу свог народа са Христом кроз непрекинути низ српских светитеља. И управо по успостављању култа народног светитељства, он је и оно што се не може бити: *син који је родио свој оца*, Светога Симеона Миротичивог. У Савином лику и дјелу задовољена је и дословце она суштинска потреба православног духа да утврди своје поријекло од „Оца безначалнога”. Кроз Саву и ми смо, као народ, од Господа усиновљени. И нека неко каже да то није почетак, нека нам каже да треба да се вратимо на нешто још старије. И нека нас убиједи, ако може, да у том повратку на још старије не бивамо све мање Срби а све више, поново, Рашани, Зећани, Топличани.

Питање је: како поново освојити духовне коте са којих, својим искуством, стварним или имагинативним, установљујемо органску везу са врхунцима нашег националног предања, и како остати и истрајати на њима у овом вакту рђаву.

У дословном смислу наше васпостављање предачког искуства у себи, парадоксално, изгледа релативно лако остварљиво. Оно тражи наше стално учешће и потврђивање у ономе што нам се у молитвеном ритму

црквеног типика и нуди: наше духовно обнављање у сваком литургијском чину спајањем са Христом у светој тајни Причешћа. Али из примјера нарушавања предања из редова оних који би требало да га чувају, видимо да то није довољно, да је неопходан и додатни напор духа, наше имагинативно учешће у специфично националној димензији предања. И ту се пред нама налази тежи задатак. Јер та веза може да се оствари једино и искључиво путем посебне врсте знања која нам данас и те како недостаје: знања о књижевности. И ту се поново враћамо на оно мјесто с почетка овог предавања на којем смо констатовали да је књижевност највиши израз бића једног народа. И поред ауторитета Јована Скерлића и Исидоре Секулић на које се позивамо, треба признати да би се оваква тврдња могла учинити јако наивном. Јер на поезију и књижевност уопште данас смо навикли да гледамо као на неко привремено уточиште од недаћа, као на кратак предах или, ако хоћете, на бијег од стварности. Како онда да се мастилом супротставимо сили која нас мрви?

Заправо је овакав однос према књижевној традицији прва препрека коју треба да савладамо. Ваља подсјетити да су, не тако давно, тек прије коју деценију - у времена која су била прозвана вуненим јер се за луксуз мишљења својом главом, а поготово главама националних дивова прошлости, утјеривао батином и затвором страх у људе – да су управо наши пјесници, и то они најњежнији, лирски, успјели да освоје слободан простор и да нам поврате повјерење у богатство и моћ националне традиције, а преко тога и повјерење у саме себе. (Не заборавимо, српски покрет у Босни и Херцеговини девесетих воде управо људи од пера.) Они су нам представили поезију не као бијег од стварности него као неку врсту хајдучког одметања у љековите и спасоносне забране националног предања који су и добро скровиште али и мјесто са којег се изненада на непријатеља може ударити и задати му смртоносан ударац. Има једна предивна народна епска пјесма, *Болани Дојчин*, у којој јунак болује девет година, толико дуго и предуго, да, како каже пјесник, „по Солуна не зна за Дојчина / они мисле да је преминуо”. На град Солун који је, ето, остао без свог понајбољег јунака и заштитника, навадио се локални силеџија, Усо Арапине, и одредио неподношљиве порезе, а највеће понижење, наравно, намијенио Дојчиновом дому. И како град нико нема да брани, на Боланом Дојчину је да устане након девет година са своје постеље и да заиште од своје сестрице помоћ како би се спремио за пресудни мегдан од којег зависи опстанак његовог дома:

*О Јелица, моја мила сејо,
донеси ми једну крпу илајна,
ушћеи ме, селе, од бедара,
од бедара до виших ребара,
да се моје кости не размину,
не размину кости мимо кости.*

(ЈНП, Болани Дојчин, 105)

Ту исту „крпу платна” Рајко Петров Ного ће, у нашем времену, преузети од народног пјевача и њену благотворну чврстину превести у контекст националног духовног спасења, везујући је при том за функцију стиха и поезије:

*Стих је шћо и илајно Боланом Дојчину
Сесџрица Јелица њене злајне руке
Да се наше задње речи не размину
У сџих ко на коња – їори у хајдуке*

(Ного, Да се наше речи не размину, 72)

Да је ријеч пјесничка убојита а свакако да је кадра предање призвати и пренијети, данас од нас изгледа боље знају – а и прије су – наши непријатељи. Вјероватно се сјећате, када је оно Република Српска, дакле српска Босна и Херцеговина, пала под окупацију, шта су страни плаћеници прво забранили. Забранили су гусле; ону једну једину струну која је цјелокупно народно предање провукла кроз вијекове. А након тога, ударили су, баш као и у оним годинама које су претходиле рату, на Његоша па на Андрића. О овом посљедњем, нашем једином нобеловцу, који је пред рат, ако се и тога сјећате, на корицама младомуслиманског часописа на оловку као на колац набијан, ево и најновијег свједочанства: Републици Српској је *Сиоразумом о уклањању увредљивих материјала из уџбеника* од 20. августа 1999. наређено да се из уџбеника *Српски језик и култура изражавања* за седми разред основне школе избришу двије странице на којима се уз помоћ једног одломка из романа *На Дрини ћуирија* обрађује методска јединица *Пасивне реченице*.

Па ето, ако, сведени још увијек на ове правоугаонике и квадрате, сами себи не вјерујемо, повјерујмо непријатељима. Ако ништа, знамо да они енергију и паре не арче тек тако. Знају они на шта ударају. Нису ни

слијепи Филип Вишњић, ни Његош ни Андрић никаква колатерална штета. Они су бирана мета.

Кренимо, дакле, од гусала и десетерца. Јер од гусала и десетерца креће и наше национално предање: упоредимо само историјско Косово на Видовдан 1389. и оно у народној пјесми, односно у нашој колективној свијести, и све ће бити јасно. Све су наше епске пјесме о Косову, каже у свом есеју пјесник Рајко Петров Ного: „Оне преткосовске Косово слуте, оне послје Косово памте као усудно мјесто са кога се из моћи и сјаја немањићког падало у таму ропства” (2003: 8). А десетарац, којим је ово стожерно мјесто српског предања извајано, представља „пракалуп за српску осјећајност” (Ного 2003: 227). Све што знамо о себи од Косова пренесено је кроз историју десетерцем. Овдје се само осврнимо на крај те традиције, сада већ на почетку 19. вијека, дакле четири и више стотине љета након оног судбоносног Видовдана, па установимо да пјесник Првог српског устанка, слијепи гуслар Филип Вишњић, док пјева о свом времену и актуелним догађајима, није само насљедник него и активни баштиник предања. Косовски завјет он осјећа као свој, он живи њиме. У свом десетерцу он га чак допуњује и интервенише у њему. За овог пјевача косовски завјет „није био догма постављена изнад њега, већ је он себе сматрао носиоцем и творцем тог мита, а тај мит духовном основом свог бића” (Кољевић 1976: 184).

Али како завјет и предање пренијети у нови вијек, у вријеме писане књижевности а не огријешити се о њега?

Година 1847. вишеструко је значајна за српску културу. Те године Вук објављује свој превод *Новој завјести*, а побједу његове језичке реформе потврђује и Даничићев *Раџ за српски језик и њравойис*. Те исте године појављују се двије кључне књиге које српску књижевност уводе у нови вијек: *Песме* Бранка Радичевића и *Горски вијенац* Владике Његоша.

Радичевић је наш први лирски пјесник. Али његова лирска интонација озвучена је десетерцем. Послушајмо само почетак његове чувене пјесме *Кад млидијах умреши* – Кад мишљах да ћу умријети – дакле пјесме о помисли на смрт, лирског присјећања једног стања душе, евокације једног њеног титраја:

*Лисје жуџи веће по дрвећу,
Лисје жуџо доле веће пага;*

Лирски повод, а ево, рекли бисмо, узорног јуначког десетерца, и садржајем и формом. Садржајем јер је наизглед чисто дескриптиван; формом јер је са цезуром након четвртог слога, чак и са карактеристичним епским понављањем првих стихова које доноси за десетерачке пјесме типичну разложену синтаксу. Али да ли је баш тако? У малој гласовној разлици између „лисје жуџи” у првом стиху, и „лисје жуџио” у другом; између глагола жуџејџи и придјева жуџио донесена је драма протока времена. То није пуко понављање какво имамо у народној епизи; у првом стиху лисје је тек почело да вене и да жути, у другом је већ пожутјело и почиње да опада. Умјесто разуђености дескрипције овдје имамо лирско сажимање времена. А онда, као вапај, као слутња оног коначног загрцнућа које ће туберкулозног Радичевића у реалности довести до краја живота, слиједе трећи и четврти стих. Ритмичко очекивање се нарушава. Трећи стих, иако десетерац, не може да се заустави на својој граници; синтаксички се обрушава у четврти који нема снаге да испуни задату метричку норму, тако да се оба стиха доживљавају као јединствен болни јецај, тренутак када се вријеме зауставља у болној спознаји неминовног краја:

*Зеленоћа више ја никада
Видећ' нећу!*

Ако је ово за нечији укус исувише мали узорак да би се на њему извео општи закључак, валидан за цијелу националну литературу, да је покриједи превођење стиха који у себи носи печат националног предања у ново вријеме, кренимо са Његошем на почетак његовог *Горској вијенца*, на врх Ловћена уочи Тројичина дне, и откријмо, коначно једном, о чему нам овај драмски спјев говори. Није тема *Горској вијенца* истрага, истребљење потурица, дакле дојучерашње браће, Срба који су прешли на ислам. Отварање драме је шекспировско. Експозиција нам открива о чему се заправо ради. Пред нама је, у глуво доба ноћи, сам, међу позаспалим сународницима, Владика Данило, „једна сламка међу вихорове / сирак тужни без нигђе никога”, који исповиједа муку свог усамљеништва. Испоставиће се, међутим, да то и није монолог, да је гласно Владичино премишљање пробудило понајбољег међу јунацима, Вука Мићуновића, који на Владичине дилеме има само један коментар: „Људи трпе, а жене наричу! / Нема посла у плаха владара!”

За човјека за којег се „Божја летурђија” и „коло око цркве” сагледавају у истој духовној равни, за кога је витештво „тамјан свети јунацима”,

нема никаквих дилема па ни несанице. То је човјек акције, човјек епске свијести и епских вриједности. И ето нам јасно показаног сукоба који стоји у основи овог драмског спјева: супротстављање два свијета, епског и јеванђељског, колективне и индивидуалне свијести. То и јесте Његошева величина – превести епску свијест у јеванђељски оквир, или, у литеарној перспективи гледано, учинити стару, усмену књижевност органским дијелом нове, писане.

Његошево драмско превођење епске свијести у јеванђељску и успостављање завјета у новом књижевном руку прелива се и у друге књижевне родове. Пола вијека након Његоша пред српском књижевношћу је изазов модерне. Ево како му у прози, у форми кратке приче, одговара Петар Кочић, тек младо ђаче које је у вреву тадашњег Фројдовога Беча, гдје је Ниче управо објавио да је Бог мртав, донио пртљаг патријархалног васпитања и националне традиције. У причама о Симеуну Ђаку аутор и његов главни драматизовани приповједач налазе се у идентичној ситуацији. И Симеун, та предивна причалица и пијаница, и Кочић покушавају да, уз нова времена, испричају „причу староставну”; и Симеун и Кочић, са садржајима и вриједностима које његују, налазе се у истом духовном раскораку са својим временом. Симеун, којег наводе на причу да би му се смијали, на крају кроз причу израста у истинског јунака. На тај начин Кочић успијева да у храбром суочењу са захтјевима времена и поетике модерне, у свом приповједачком стилу сачува и у нови вијек пренесе духовно наслеђе националног предања. Његове приче успостављају историју као парадигму српског прозног израза. На то ће се наслонити и касније генерације српских приповједача, а врхунац ће свакако бити дјело Иве Андрића.

Неће Андрић само својим чувеним предавањем о Његошу као трагичару косовске мисли наставити нит предања у нашем времену. Погледајмо како само почиње Андрић своју причу *Мост на Жейи*: „Четврте године свога везировања посрну велики везир Јусуф, и као жртва једне опасне интриге паде изненада у немилост.” Већ првом реченицом историјско вријеме преведено је у личну драму. Јер четвртва година везировања, као што примјећује Новица Петковић, „представља апсолутни почетак радње и почетну тачку од које се једино и мери време” (2009: 268). Ни стварне године дешавања, па чак ни вијек, овдје немамо као одредницу. Историја се мјери унутрашњим откуцајима била једнако као што појединачна људска судбина бива немилосрдно вајана силама ван домаћа јединке. Историја и појединачни људски ход кроз вријеме код Ан-

дрића постају нераздвојива цјелина. А око једног другог моста, не много удаљеног, али већег и на већој ријеци, на Дрини код Вишеграда, и у већем распону времена, Андрић ће исплести причу која нам у перспективи предања открива жртвени смисао историјског тока.

Шта тек рећи о српским пјесницима нашег доба? Већ смо напоменули – заслуга за актуелизовање предања у времену које је пријетило да га сасвим затре и претвори у музејску вриједност, мртву културолошку чињеницу, припада понајвише њима. Још од Васка Попе, стегоноше модернистичког израза - дакле оног који би требало да је у сукобу са традицијом – чији Сава, у временима која су се трудила да предање угуше, „мрак начетворо сече”. Растаче га, другим ријечима, крсним знаком, отварајући тако пут ка видјелу и другим пјесницима. Једном од њих, Матији Бећковићу, указала се на овај начин љековита бистрина и оштрина завичајне, ровачке језичке врлети. Са ње је, први у својој генерацији и за своју генерацију, освојио и ловћенску перспективу и успио да сагледа нашу историјску судбину као драму „ђе је вјера с историјом једно”. А са таквих духовних висина вјеродостојна ће бити сва каснија самјеравања нашег доба са временом Светог Саве. Као, на примјер, у стиховима Љубомира Симовића:

*Ево у каквом мраку остјаје свети
кад се ујаси светиа ваџра!
По хлебу хватја се буђ, хватја се лег
по џушевица џуним блаџа.
Донео си нам семе вина, семе жиџа,
ал нема ко у земљу да га баџи!
Наџисао си, ал нема ко да чиџа,
знак у коме се саџирају сви знаџи!
Из овоџ мрака, шџо џруне и џрује,
не чује се џозив ослободџоџа.
Оџакле ће се чуџи, аџо се не чује
са крсџа, с џочка, с Косова, и с коџа?
Чуј нас, светиџ оче, коџи одџекуџеш
од звона и клеџала коџи џраџе сџаса!
Кад ћеш нас чуџи, аџо нас не чуџеш
данас, кад немамо ни језика, ни џласа?*

(Симовић, *Ходочашће Светиом Сави*, 76)

У односу на косовски завјет, оваква самјеравања најубједљивије доносе стихови Рајка Петрова Нога јасно показујући уз то да је основа нашег предања јеванђељска:

*Леџао да си Лазаре
Ко љрошџац насред ледине
Кукавице нам казале
Косовке шћери једине
У Виџанији засија
Љубављу Лазар воскресе
Млаго се сунце насмија
Маџаре кад ља љронесе
У дуџе љлуве субоџе
Шеница џајом лисџала
Од Лазареве субоџе
Маџи Цвијџи исџкала
Усџани Црни Лазаре
Из земље и са иконе
Сесџре џе љроказале
И брађа џе изџоне*

(Ного, *Лазарева субоџа*, 113)

Завјетна потка која обухвата судбину цијеле нације, на свим просторима и у свим временима, биће уплетена и у најинтимнији лирски шапат. И у Ноговом Виловом долу, и у Карацићевој Петњици, једнако као у Ненадићевом Грахову (дакле Принциповом Сарајеву) или у Сладојевом Улогу – тај шапат одјекује акустиком предања и преводи пјесникову личну драму на општи план. Пред нама се одвија акција ријечи у којој се нити предања нераскидиво повезују са личним искуством. Пред нама се, друкчије казано, поново отвара димензија предачког искуства којег осјећамо као своје лично. Ријеч је, укратко, о чину који потврђује да се завјетна свијест може одржавати и изнова актуеализовати само поезијом – оном врстом људске дјелатности која је и креира.

Са сазнањем да је освајање предања могуће и из овог времена, драгоцјеним по својој провјерљивости на конкретном узорку језичке грађе, враћамо се поново на мјесто са којег смо кренули: у учионицу, гдје нам ваља вратити вјеру у ову посебну врсту знања чији је примат у лепези

људских духовних вјештина и достигнућа, не баш тако давно, изгледао неприкосновен. И гдје нам се ваља, у свјетлу овог сазнања, подсјетити да је универзалност књижевног израза, парадоксално, омогућена његовим националним утемељењем. За вас овдје, заробљеним између два језика, ово додатно упозорење има посебну тежину. Оно указује на опасност којој сте стално изложени а да је вјероватно нисте ни свјесни: да вам се универзалност поетског, и уопште умјетничког начина изражавања продаје као универзалност културе; да вам се свеобухватност поетске акције подмеће као вриједност која ће да замијени националну профилисаност културног наслеђа. Јер овдје, готово у епицентру невиђеног масовног креирања накарadne духовне слике свијета, само паковање овог продукта не чини вам се сумњиво. Језик којим се та слика свијета продаје – језик је ваше свакодневице; ви га доживљавате сада већ као изворно свој. Зато је од суште важности да на пут који сте за себе изабрали – пут за који знате да је пут одрицања јер сте за амблем свог племенитог дјеловања узели Лазарев аманет – кренете са бременом сурове истине о раскораку који у себи неминовно носите: о жељи да се завјет очува и о сазнању да се језичко осјећање тог завјета, овдје, далеко од ваших источника, у вама све више губи. У дијагнози овог стања – у процјени колико се истањила та језичка нит на којој се држи веза вашег личног искуства са предањем – ваља бити сурово поштен. Јер та истина залог је вашег сутрашњег успјеха. Можда ће зато понеки од вас који сте до прије коју годину сједјели на мојим предавањима, данас да се са благонаклоношћу присјете оних часова у којима су били изложени својеврсном дрилу чији је циљ био да поврати већ изгубљени осјећај за десетерац, ту темељну метричку форму српске осјећајности. За образац говора у којем је заробљена сама суштина сјећања на прошлост и тајна нашег припадања једних другима. За ону врсту говора који је, и када је нецензурисан, у исказу највећег бола или немоћи – као у јадиковки, тужбалици, или псовки – увијек прецизно и правилно цезурисан.

Пред вама је, другим ријечима, задатак овладавања основама наше литерарне традиције којој је десетерац тек полазиште. У оскудици времена – тој стравичној посљедици обесмишљеног поретка духовних вриједности – чији нас жрвањ на овим просторима свакодневно меље, а коју и ви, упркос вашим још крхким годинама, сигуран сам, већ осјећате, на вама је да пронађете и издвојите драгоцјене тренутке за овај нимало лаган посао. Јер ви, зарад успостављања духовних кота спрам којих ћете у овом вртлогу збивања и информација ипак моћи да се оријентишете, немате важнијег задатка од откривања и препознавања сопственог лика

у налагама националне прошлости. Да бисте дошли до тог циља, поред беспопштедне провјере истинитости историјских чињеница – испита на којем смо изненађујуће лако падали из генерације у генерацију – морате да освојите упоришта скривена у простору између ријечи језика којег изнова откривате. А та упоришта налазе се једино и само у националном књижевном наслеђу. Само освајањем овог духовног простора моћи ћете да се и у самим ријечима свог језика осјетите своји на своме. Само на тај начин моћи ћете да сагледате и сами себе у времену прошлом, садашњем и оном које је пред вама. Да се одредите у оном временско-просторном континууму завјетне свијести настале под омофором духовног оца нашег Светога Саве.

Извори

- ЈНП 1970: Болани Дојчин. *Јуначке народне њесме*. Избор и предговор Милорад Панић-Суреп. Београд: Рад, 103–112.
- Ного 2005: Рајко Петров Ного. *У Виловоме долу*. Изабране и нове песме. Избор и предговор Драган Хамовић. Београд – Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Попа 1990: Васко Попа. Каленић. *Песме*. Избор Борислав Радовић. Никшић: НИО „Универзитетска ријеч“.
- РАДИЧЕВИЋ 2005: Бранко Радичевић. Кад млидијах умрети. *Туја и ојоме-на*. Београд: Политика – Народна књига, 170–171.
- СИМОВИЋ 2008: Љубомир Симовић. Ходочашће Светоме Сави. *Госћ из облака*. Изабране и нове песме. Београд: Просвета, 76–80.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- КОЉЕВИЋ 1976: Никола Кољевић. *Иконоборци и иконобраништели*. Београд: Просвета.
- Ного 2003: Рајко Петров Ного. *Сузе и соколари*. Београд: Београдска књига.
- ОБРАДОВИЋ 2008: Бошко Обрадовић. *Српски завети*. Београд: Двери српске.
- ПЕТКОВИЋ 1989: Новица Петковић. Два Лазара. Предговор у: Рајко Петров Ного. *Лазарева субоша*. Београд: Српска књижевна задруга.
- ПЕТКОВИЋ 2009: Новица Петковић. Андрићева новела „Мост на Жепи“. *Сјоменица академику Новици Петковићу*. Зборници и монографије. Књ. VII. Одјељење књижевности и уметности. Књ. 6. Бања Лука: Академија наука и уметности Републике Српске.

SAINT SAVA IN THE SERBIAN MIRROR
Myth, Testament and National Identity in Our Time

Summary

The paper is based on a lecture given to the Serbian youth in Canada. It follows cultural transformations of St. Sava's legacy in the Serbian collective and concludes that his character, viewed in the „Serbian mirror” throughout centuries, has become a pivotal point in constituting and preserving Serbian national identity. Addressing the question of a possibility to recapture a spiritual position from which a natural connection with our national legacy could be re-established in our postmodern time, the paper points to the necessity of a constant imaginative participation in the national tradition embedded in literature – from Serbian oral tradition, to Njegos and Radicevic, in 19th and Kocic, Andric, Nogo and Beckovic in 20th century.

Keywords: Saint Sava, Kosovo Field, St. Vitus Day, Kosovo Testament, Knez Lazar, Serbian Cultural Heritage, Petar Petrovic Njegos.

КОНТИНУИТЕТ ЗАТИРАЊА СРБА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ У XX ВИЈЕКУ

Ни вијекови турске окупације, процеси исламизације и унијаћења, буне, ратови, миграције и сваковрсни терор нису успјели да униште Србе као већински народ у Босни и Херцеговини, јер су и пред Први свјетски рат Срби православно чинили више од 43% становништва ових покрајина. Али, у XX вијеку, два свјетска рата и наласе планирани геноцид над српским народом који је спровођен у оквиру њих, затим двије планске колонизације, појачане миграције и на крају негативна стопа прираштаја, учинили су да 1991. године Срби православни чине једва нешто више од 31% становништва Босне и Херцеговине, не рачунајући оне који су се изјаснили као Југословени. Ови подаци несумњиво свједоче о томе да је српски народ у Босни и Херцеговини било мета планског уништења током XX вијека.

Кључне ријечи: Срби у Босни и Херцеговини, XX вијек, планско заштирање.

Приликом окупације Босне и Херцеговине 1878. године, Аустро-Угарска је у овим покрајинама, затекла укупно 1.159.015 становника. Од тог броја, највише је било православних Срба (42,8%), затим муслимана (38,7%), па католика (18,1%), док је Јевреја и осталих било свега 0,3%.¹ Дакле, ни вијекови турске окупације, процеси исламизације и унијаћења, буне, ратови, миграције и сваковрсни терор нису успјели да униште Србе као већински народ у Босни и Херцеговини. Пошто је Аустро-Угарска у Босни и Херцеговини затекла скоро 43% српског православног становништва, национално потпуно свјесног и оданог православљу, а које је било разочарано одлукама Берлинског конгреса и изневјерених нада у ослобођење и уједињење са двије слободне српске државе, Србијом и Црном Гором, примарни циљ аустроугарске окупаторске политике у Босни и Херцеговини била је темељита промјена њене етничке слике. Том циљу требало је да послужи енормно досељавање католичког становништва у ове покрајине, уз истовремено исељавање православних и муслимана. У првој фази, одмах иза 1878.

¹ *Štastika miesta i pučanstva Bosne i Hercegovine 1879. godine*, Sarajevo 1880.

године, долази до значајног пресељавања становништва из сусједних области, а затим започиње планско насељавање странаца из разних крајева Монархије и стварање њихових колонија. Рачуна се да је укупно усељено око 30.000 колониста (ЏЕНИЋ 1990: 198), највише сељака из Баварске. Прва њемачка колонија у Босни и Херцеговини била је Windhorst код Бањалуке, а добила је име по шефу њемачке католичке партије. До 1904. године створене су у Босни 24 овакве колоније, а план је био да се с њима премрежи читав простор дуж Дрине. Прва таква колонија у Подрињу била је Franz Josefs-feld код Бијељине (ЕКМЕЧИЋ 2007: 311–312). Аустро-Угарска окупациона управа није у Босну и Херцеговину усељавала само сељаке, већ и чиновнике, индустријске раднике и друга лица. Према попису становништва из 1910. године у Босни и Херцеговини је било странаца званично 114.591 или 6,04% укупног становништва (РЕЈАНОВИЋ 1955: 41). Међутим, ово ни близу није била стварна цифра, јер је аустроугарска управа потомке ранијих досељеника рачунала као домаће становништво, а имала је и пуно разлога да прикрива стварни број страних усељеника. Због тога неки аутори стварни број страних, већином католичких досељеника у Босну и Херцеговину у периоду аустроугарске окупације, процјењују на преко 200.000 људи. У исто вријеме одвијао се процес појачаног исељавања православног и посебно муслиманског становништва.

Разлози за овакву политику аустроугарске управе у Босни и Херцеговини нису били само економске већ још више политичке природе, а имали су директну везу са римокатоличким идеолозима из XIX вијека, прије свих са Ђезаром Балбом, који је још 1844. године у свом дјелу *Speranze d' Italia* развио теорију да се Русији и православљу мора спријечити продор на топла мора и то јачањем Пруске у Пољској и Аустрије на Балкану (ЕКМЕЧИЋ 2001: 14). Овакве и сличне римокатоличке пројекције постале су за Хабзбуршку монархију „основа нове спољно-политичке доктрине 1866. године” (ЕКМЕЧИЋ 2007: 311). Чини се да се управо од тог времена српском народу западно од Дрине оспорава право на живот на том простору. Још је 1872. године тадашњи министар спољних послова, гроф Андраши, преко аустроугарског генералног конзула у Сарајеву, савјетовао турске власти „да уз реку Дрину подижу католичка и муслиманска села како би се прекинуо српски етнички континуитет” (ЕКМЕЧИЋ 2001: 13). Овакву политику наставио је и Бењамин Калај, који је 1893. године тврдио да српско становништво у Босни и Херцеговини треба прошарати другим елементима (ЕКМЕЧИЋ 2001: 14). Све што је Калајева

управа у политичком смислу радила у Босни и Херцеговини имало је у основи за циљ гушење српског националног покрета у овим покрајинама и трајно одвајање српског народа западно од ријеке Дрине од матице Србије.² Гушење националног имена и националних институција, покушај стварања „босанске нације“, „босанског језика“, проглашавање средњовјековних стећака остацима „цркве босанске“ и тако даље, имало је за циљ да од босанских Срба направи нешто друго од онога што они стварно јесу, то јест, неки други и другачији народ од Срба у Србији и Црној Гори. Када је Калајев план коначно пропао, аустроугарска управа је као најефикасније средство своје владавине на овим просторима употребила распиривање вјерске и националне нетрпељивости међу становништвом Босне и Херцеговине. У том смислу, неријешено аграрно питање и понижавајући однос кмета према земљопосједнику био је најефикасније средство спречавања било какве сарадње православних и муслимана. С друге стране, форсирање тезе да су босанскохерцеговачки католици у ствари Хрвати³ и супротстављање хрватског национализма српском, било је најефикасније средство спречавања сарадње православних и католика, посебно на југословенској основи. Таква политика ефикасно је уродила плодом, што се видјело већ након отварања босанског Сабора 1910. године, који је убрзо постао поприште међусобних свађа српских, хрватских и муслиманских представника. У прво вријеме владала је привидна хармонија, али је вјештом манипулацијом влада успјела да кандидује управо она питања око којих је морало доћи до сукоба. Сарадња Српског и Муслиманског посланичког клуба по питању захтјева за аутономијом Босне и Херцеговине разбијена је на аграрном питању, а језичко питање постало је камен спотицања између Срба и Хрвата у Сабору. Осим тога, Хрватска католичка удруга, кроз уста бискупа Ивана Шарића, изнијела је став да јесте за аутономију Босне и Херцеговине,

² О циљевима и карактеру Калајеве управе у Босни и Херцеговини детаљније погледати: KRALJAČIĆ 2000.

³ О проблему спорог прихватања хрватског националног имена од стране католика у Босни и Херцеговини, угледни члан Земаљске владе Адалберт Шек жалио се у свом меморандуму „Босна и Херцеговина и уставне промјене“ из 1910. године, гдје каже: „Када се српском сељаку (то јест православном – прим. а.) постави питање шта је, он самосвјесно одговара: Србин, господине, а када се то исто питање постави католичком сељаку, он стидљиво одговара да је католик. Од једног босанског сељака никада нисам чуо да је Хрват. Насупрот томе, босански интелектуалци, занатлије, трговци католичке вјере признају се без изузетка као Хрвати.“ Цит. према: IŠEK 1981: 20.

али само у саставу хрватске државе у оквиру Хабзбуршке монархије и затражила да службени језик интерног пословања Земаљске владе, умјесто њемачког буде хрватски (JUZBAŠIĆ 1999: 76). Иако је ово наишло на општу осуду, ипак је на тај начин јасно стављено до знања шта је суштина римокатоличке политике када су биле у питању Босна и Херцеговина и од овог концепта Римокатоличка црква није одустајала све до уједињења 1918. године. Влада је настојала свим силама да одвоји муслимане од Срба и да их веже за Хрвате, што јој је на крају и успјело, јер је у Сабору створен чврст хрватско-муслимански блок против Срба, изражен у прегласавању приликом доношења појединих закона који су ишли у корист муслимана или Хрвата, а на штету српских националних интереса. Овакво стање највише је одговарало Хрватима који су с једне стране у већини питања имали подршку владе, а са друге стране подршку Муслиманског клуба и на тај начин били у прилици да спроводе своју политику и доминирају Сабором. То је дало за право предсједнику Хрватске народне заједнице др Јози Сунарићу да изјави „Скршили смо Србе!“ (JUZBAŠIĆ 1999: 79). Тај тријумф омогућио је и представницима Хрватске народне заједнице да ретерирају у питању „народног јединства“ Срба и Хрвата, истичући да због „односа Срба према хрватском државном праву, не може бити говора о јединству Срба и Хрвата“ (JUZBAŠIĆ 1999: 80). А припадници Хрватске католичке удруге сада су отишли и корак даље па су тврдили да је аутономија Босне и Херцеговине „у протусловљу са хрватским државним правом“, а имали су и довољно дрскости да Србима поруче да „ако смо браћа [...] да заједнички порадимо око уједињења хрватских земаља“ (JUZBAŠIĆ 1999: 80). Наравно да су иза свега овога стајали прсти Ватикана, чији је специјални изасланик 1912. године ујединио Хрватску народну заједницу и Хрватску католичку удругу у једно политичко тијело. До формалног потписивања хрватско-муслиманског пакта дошло је 31. марта 1911. године и то пристајањем муслимана да аутономију Босне и Херцеговине виде у оквиру хрватских државно-правних тежњи, а хрватска страна се обавезала да ће гласати за закон о аграрним односима који је одговарао муслиманским велепосједницима уз клаузулу да ће муслиманска страна радити да се кметови католичке и муслиманске вјере што прије и што повољније откупе (JUZBAŠIĆ 1999: 80). Оваква аустроугарска политика морала је, нажалост, у Босни и Херцеговини веома брзо дати крваве плодове.

Рат који је Аустро-Угарска повела 1914. године, није био само рат против Краљевине Србије, већ и против српског народа у цјелини. Већ

28. јуна, дакле на дан атентата, у Сарајеву су почеле демонстрације уперене против Срба. Сутрадан је ово погромашко дивљање градског олоша из редова Хрвата и муслимана, предвођених франковцима, настављено још јаче у Сарајеву, али и у осталим мјестима у Босни и Херцеговини, јер су у току ноћи војни и клерикални кругови у Сарајеву, предвођени надбискупом Штадлером, припремили сутрашње демонстрације. Нападана је и уништавана имовина, не само имућних Срба, већ и сиромашних српских породица. Органи власти нису ништа значајније учинили да спријече дивљање разуларене руље, већ су их и подстицали. Исто се дешавало и у другим градовима Босне и Херцеговине гдје су муслимани и Хрвати чинили већину становништва. Сличне сцене поновиле су се и мјесец дана касније, 28. јула, када је Аустроугарска објавила рат Србији. У Мостару је, на примјер, демолирана и православна црква као и палата митрополита Петра Зимоњића.⁴ Али, то је био тек почетак страдања Срба у Босни и Херцеговини у Првом свјетском рату. Већ у јулу и августу 1914. године, аустроугарске власти су донијеле читав низ закона, прописа, уредби и наредби по којима се земља прилагођавала новом, ратном стању. У основи, сви ти акти су били уперени против Срба. Тако су затворене српске школе, забрањена ћирилица, укинута сва српска друштва, забрањена српска заставица, укинута крсна слава, забрањено је чак и ношење српске шајкаче, итд. Али, најпогубније су свакако биле наредбе о оснивању пријекних ратних судова по свим гарнизонима и већим војним јединицама, затим наредба о узимању талаца који су својим животима морали да гарантују унутрашњи мир и сигурност стратешких објеката, наредба о искључењу из подаништва свих оних који се без одобрења налазе ван земље, а политички су сумњиви, те о конфискацији њихове имовине и прогону њихових породица, итд. Још прије почетка ратних операција, почела су хапшења угледнијих Срба. На удару су биле соколске старјешине, свештеници, учитељи, трговци и остали угледнији људи, који ће касније служити као таоци и бити безобзирно понижавани, мучени и убијани. Није било мјеста у Босни и Херцеговини гдје аустроугарске власти нису узимале таоце. Само из Мостара је узето преко 100 талаца. Аустроугарски пријеки војни судови били су посебно немилосрдни. На смрт вјешањем судило се из најбаналнијих, а често и без икаквих разлога. Докази се нису ни тражили нити су били потребни, а пре-

---

⁴ Архив Босне и Херцеговине (даље АБиХ), Земаљска влада у Сарајеву (даље: ЗВЦ₂), през. бр. 2060/1919.

суде су најчешће изрицане по нечијој, најчешће лажној дојави. У тој психози страха, денунцирање је постало редовна појава и многи су невини страдали због тога што су се неком комшији раније замјерили. Вјешања су била групна, на јавним мјестима, трговима, пред црквом, школом и слично. Први на удару су били угледнији људи из народа, а све с циљем да се народ обезглави и застраши. Из истих разлога, најчешће су страдали православни свештеници. Од укупно 343 парохијска свештеника, колико их је тада укупно било, послје атентата 1914, седморица су стријељана, 56 је оптужено или осуђено, 156 је отпремљено у логоре или узето у таоце, што значи да је више од 65% православних свештеника у БиХ, изгубило слободу. Тортуре над њима настављена је и у току рата, па је тако ријетко који српски свештеник остао на слободи (Микић 2011: 236).

Чим је аустроугарска влада упутила ултиматум Србији, започело је у Босни и Херцеговини масовно хапшење и интернирање људи. Посебно су се нашли на удару источна Херцеговина и источна Босна. Осим што је био наслоњен на црногорску и србијанску границу, и самим тим се нашао у зони ратних дејстава, овај простор био је већином насељен српским живљем који је имао изражену националну свијест, немиран дух, а у Херцеговини и дугу устаничку традицију. Аустроугарске власти су муњевитом брзином извршиле мобилизацију да би тако предуприједиле било какав покушај отпора или побуне. Убрзо након тога, када су започеле војне операције, хапшења и интернирања становништва у злогласне логоре широм Монархије, постали су свакодневица српског становништва у Босни и Херцеговини. Најпознатији аустроугарски логори за Србе били су: Арад, Коморан, Шопроњек, Нежидер, Кечкемет, Туроњ и други широм Монархије, а у Босни: Добој, Жегар код Бихаћа и многи мањи логори. Тако је прве концентрационе логоре на тлу Европе формирала Аустро-Угарска 1914. године за Србе, чак и за жене и дјецу. Према непотпуним подацима из 1918-19. године у логору у Араду било је 3323 особе из Босне и Херцеговине, осим Сарајева за које нису достављени подаци (Слијепчевић 1929: 226), а В. Ђоровић наводи податак о 5500 сужњева од којих је скоро половина помрла у логору (1989: 74). Први транспорт од око 600 Срба: људи, жена и дјеце, већином српских породица претходно експатрираних из Босне и Херцеговине, а које су похватане послје Макензенове офанзиве на Србију и Црну Гору и нешто србијанских војника, отпремљено је у логор у Добоју 27. децембра 1915. године. До краја рата, само кроз овај логор прошло је преко 45.000

људи, жена и дјеце из Босне и Херцеговине и Србије. Живећи у нељудским условима, интернирано становништво је масовно умирало изложено сваковрсним тортурама, тешким физичким пословима, глади, невремену и заразним болестима. Према подацима које износи Владимир Ђоровић, само у току једног мјесеца, априла 1916. године, у добојском логору умрло је 643 дјеце (1989: 133), а према забиљешкама свештеника Славка Трнинића у току 1916. и 1917. године у овом логору сахрањено је преко 1000 дјеце испод десет година старости (Слијепчевић 1929: 226).

Да би што боље очистиле погранични појас од српског живља, аустроугарске власти су један дио становништва депортовале у унутрашњост, а један дио протјерале. По наредби Земаљске владе од 7. октобра 1914. године искључени су из поданства и конфискована је имовина онима који се без дозволе босанске владе налазе у иностранству, а ако су под сумњом да раде против Монархије. Породице тих људи протјериване су преко границе без игде ичега. „Само у требињском крају протерано је становништво из 952 дома, опљачкано 619 кућа, попаљено 400, а у затворе и логоре отерано преко 5000 лица” (Пиљевић 1998: 56). Перо Слијепчевић је израчунао да су за само мјесец дана аустроугарске власти протјерале из Босне и Херцеговине 5260 српских породица и конфисковале им имовину (2013: 22–23).

Да би у потпуности обезглавили и национално дезоријентисали српски народ у Босни и Херцеговини, Аустро-Угари су схватили да му, прије свега, морају уништити интелигенцију. Први на удару нашао се национално свјесни дио интелигенције на чијем раду су почивала културно-просвјетна, спортска и омладинска удружења као носиоци просвјетног, културног и друштвеног уздизања народа и борбе против свеопште заосталости и сиромаштва. Први су, наравно, били политички експонирани Срби, а посебно припадници средње националне генерације и омладинци. Већ првих дана рата ухапшени су сви они који су на било који начин били политички и национално ангажовани, па чак и муслимани који су се у националном погледу осјећали као Срби. У прво вријеме они су служили као таоци, да би затим неким било суђено на велеиздајничким процесима, а неки су одведени у злогласне логоре. Свој живот у злогласном логору у Араду завршио је и идеолог „Народове” групе Ристо Радловић. У Арадском логору умро је и Авдо Сумбул, секретар „Гајрета” и један од истакнутих Срба муслимана. Међутим, српска елита из Босне и Херцеговине највише је десеткована серијом велеиздајничких процеса. Најпознатији је био бањалучки велеиздајнички процес против 156 нају-

гледнијих Срба из Босне и Херцеговине. Процес је трајао од новембра 1915. до априла 1916. године, а на њему је суђено седморици чланова Сабора, 24 професора и учитеља, 21 свештенику, осморици студената, а остали су били трговци, чиновници, студенти и угледни сељаци. Оптужница их је теретила за сарадњу са Народном одбраном чији је циљ био уједињење Босне и Херцеговине са Србијом. Као коловође су оптужени Васиљ Грђић и Саво Љубибратић, а као чланови или повјереници Народне одбране у БиХ, још 121 оптуженик. Као доказни материјал за оптужницу, послужио је, између осталог, и дневник мајора Косте Тодоровића, као и остала његова архива заробљена у Србији 1914. године. Чак 16 оптужених, на челу са Васиљом Грђићем било је осуђено на смрт, 81 на робију, а 51 оптуженик је био ослобођен (Микић 2011: 310). Осим овог процеса одржана је и читава серија других велеиздајничких процеса, укупно 17, на којима је суђено различитим генерацијама и различитим социјалним структурама српског народа у Босни и Херцеговини.⁵ Ови процеси, осим практичног обезглављивања српског националног покрета, имали су и своју политичку позадину, али и практични циљ, да се за избијање рата оптуже српске националне организације из Босне и Херцеговине, а преко њих, доказујући директну везу са Србијом, да се за избијање рата оптужи Србија.⁶ Становништво Босне и Херцеговине масовно је током рата страдало и од глади. Према процјенама, укупни губици Босне и Херцеговине у Првом свјетском рату износили су око 320.000 становника, а од тога на Србе православне отпада око 200.000 (РЕЈАНОВИЋ 1955: 54). Стварањем прве заједничке државе Јужних Словена 1918. године, чинило се да је српско национално питање на Балкану било коначно ријешено и да српски народ у новој држави може кренути путем нормалног развоја и просперитета.

Одмах након завршетка рата власти нове државе предузеле су кораке за рјешавање аграрних односа у оним крајевима земље гдје су наслијеђени феудални односи из ранијег периода, као што је био случај са Босном и Херцеговином. Спровођење аграрне реформе започело је на основу *Преходних одредаба за припрему аграрне реформе*, које су донесене 27. фебруара 1919. године, а њима је, између осталог, била предвиђена експропријација свих великих земљишних посједа и давање земље

⁵ О велеиздајничким процесима Србима у Босни и Херцеговини у току Првог свјетског рата опширније погледати: АБиХ, ЗМФ, 226/15, 460/15; VELEIZDAJNICKI PROCES 1987; Екмечић и др. 1996; Микић 2011.

⁶ О политичким намјенама велеиздајничких процеса в. ЕКМЕЋИЋ 1987.

оним држављанима који је уопште не посједују, или је не посједују у довољној мјери, а приоритет при подјели земље требало је да имају инвалиди, удовице ратника и ратна сирочад, те војници и добровољци који су се борили за ослобођење и уједињење. На тај начин дата је правна основа за отпочињање планске колонизације становништва из пасивних крајева, прије свега Босне и Херцеговине, Црне Горе, Лике, Баније и Кордуна у плодније равничарске крајеве Косова и Метохије, Славоније и Војводине. Осим економских и социјалних, ова колонизација је имала и своје националне и политичке мотиве. Прије свега, требало је збринуту сиромашно и ратом погођено становништво пасивних крајева, искористити велике неискоришћене површине обрадиве земље, а затим и ојачати српски национални елемент у оним крајевима гдје је он вијековним прогонима, сеобама и исламизацијом био јако ослабљен, као што је, на примјер, био случај на Косову и Метохији. С друге стране, није се превише водило рачуна о томе да ће на овај начин бити додатно ослабљена српска етничка база на просторима западно од ријеке Дрине, одакле је долазио највећи број колониста. Тако је велики број колониста из пасивних крајева Босне и Херцеговине, посебно из Херцеговине насељен на Косову и Метохији. Тачан број тих досељеника није могуће прецизно одредити, али се са великом дозом сигурности може утврдити да је „у завршници колонизације на Косову и Метохији било 1500 породица из Босне и Херцеговине, с близу 8000 лица” (Бошковић 1990: 423). У исто вријеме у Војводину је усељено 23.225 породица Срба, од чега су највећи број (17.661) биле породице добровољаца. Велики број ових породица биле су из Босне и Херцеговине (Гађешић 1990: 116). Такође, у периоду 1919–1941. године у Славонију је досељено 5.190 породица, од чега је било 3.402 породице добровољаца (Гађешић 1990: 117). На овај начин додатно је смањена српска етничка база у Босни и Херцеговини, али то још увијек није представљало велики проблем, јер је наталитет српског народа у овим областима био на завидно високом нивоу.

Други свјетски рат донио је српском народу у Босни и Херцеговини до тада незапамћена страдања. Убрзо пошто је 10. априла 1941. године Славко Кватерник у име поглавника Анте Павелића прогласио стварање Независне Државе Хрватске, започело је масовно и брутално уништавање српског народа на простору те монструозне клеро-фашистичке творевине, која је настала симбиозом усташког покрета и хрватског католичког клера. Према мишљењу академика Милорада Екмечића: „Независна Држава Хрватска створена је по стратешким начелима католичке

идеологије у раздобљу између окупације 1878. и избијања рата 1941.” (2001: 12) јер „силе Осовине нису створиле хрватску државу 1941. него Католичка црква преко њих. По свом правном облику то је била католичка диктатура, а не иста онаква каква је постојала у двије водеће фашистичке земље Европе тога времена. Политички циљеви те државе нису извирали из природе етничких тежњи хрватске нације, него из интереса универзалне Католичке цркве да на Лиму и Дрини стабилизује своје границе” (2001: 10–11). Али, умалити границе хрватске државе и католичанства на Дрини могло се само ако би се простор од Јадранског мора до Дрине очистио првенствено од православних Срба, те Јевреја и Рома, а муслимани прогласили за „цвијеће хрватског народа”. Тај геноцидни план требало је остварити на два начина, физичким и духовним геноцидом, због чега је одмах након успостављања НДХ донесен читав низ расних закона по којима су Срби, Јевреји и Роми фактички стављени ван закона, до те мјере да их је свако, на сваком мјесту и у свако вријеме могао малтретирати, пљачкати, злостављати и убијати потпуно некажњено. Као и аустроугарске власти 1914. године, и хрватске власти су 1941. године највише зазирале од могућих реакција српског становништва тамо гдје су они живјели у компактнијим масама, а посебно дуж границе са Србијом и Црном Гором. Већ у мају мјесецу 1941. године улиједила су прва хапшења и убиства Срба, а убрзо потом и први масовни злочини геноцида. Као и 1914. године, први на удару су се нашли угледни домаћини, свештеници, припадници „Сокола”, учитељи, а затим и сви мушкарци од 16 до 60 година, да би убрзо то прерасло у потпуно и неселективно сатирање српског народа у Босни и Херцеговини, од новорођенчади до непокретних старца. Оно што карактерише геноцид над Србима у Босни и Херцеговини, у Другом свјетском рату, јесте до тада невиђена бруталност са којом је уништавано све што је српско, од новорођенчета до старца, и пристајање муслимана Босне и Херцеговине уз хрватски усташки режим. У оним дијеловима Босне и Херцеговине гдје није било никако или је било врло мало хрватског становништва, као у подручју Подриња и Источне Херцеговине, најмасовније злочине су починиле јединице муслиманске милиције, формиране од домаћег становништва. Људи су највише убијани хладним оружјем, касапљени, бацани живи или полумртви по крашким јамама, а све то систематски и са планом. У обиљу жалосних примјера, могуће је издвојити само неке, као на примјер српско село Пребиловце код Чапљине које је постало

симбол страдања дјеце и нејачи од усташког ножа у Херцеговини.⁷ Или, на примјер, село Придворицу у гатачаком срезу, чије су становнике усташе муслимани из Борча за један дан брутално побили.⁸ Или, на примјер, најстрашније губилиште Срба из источне Босне, првих мјесци хрватске власти, било је у задружном магацину у Дрињачи. Када су уста-

⁷ Рано ујутро 4. августа 1941. године хрватске усташе су нападе село Пребиловце из три правца, али су у селу затекли углавном жене, дјецу и старце, јер одрасли мушкарци у страху од усташа нису ноћивали код својих кућа. Чим су ушле у село, усташе су започеле своје крваве оргије над немоћним становништвом. О томе се у материјалима Земаљске комисије за утврђивање злочина дословно каже „Одмах по уласку у село усташе су отпочеле са претресањем кућа, споредних зграда, прикупљањем становништва, силовањем жена и дјевојака и пљачком ствари. Становнике центра села прикупили су и дотјерали код зграде основне школе. Тамо почињу оргије садизма и бестијалности над незаштићеним женама и дјевојкама, а нарочито над дјевојчицама од 12-15 година. Учитељицу Стану Арнаут многе су усташе редом силувале, а затим је заклали и негдје око школе закопали. Жену Богдана Медана усташе су затекле управо при порођају, бајонетом јој распориле трбух, извукле дијете, замотале га у крпу и поново вратиле у распорену жену. Усташе су из кућа износиле постељне ствари, простирале их испред кућа и тамо на њима јавно вршили силовање. Најгоре сцене одиграле су се у самој основној школи, све су млађе жене, дјевојке и дјевојчице биле силуване и то пред њиховом дјецом и мајкама, које су морале при томе држати своје кћери које су се браниле од усташа... Свједокиња Мара Булут једина је жена која се спасила и жива изашла из школе у Пребиловцима. Она је свједок ужасних сцена, видјела је како су усташе вадиле ситну дјецу из кољевка за ноге и ударали их главом од зид. На тај начин убијена су сва ситна дјеца а било је око 50 кољевки у школи.” (Мастиловић, Мастиловић 2011, документ бр. 62: 325). Прикупљену пребиловачку нејач, која није била побијена одмах у селу, око 500 до 600 стараца, жена и дјеце усташе су одведе на жељезничку станицу у Чапљини и потрпали их у неколико теретних вагона без хране и воде. Исте ноћи превезли су их до жељезничке станице „Шурманци”, а ујутро 6. августа, почели су да их одводе до оближње јаме „Шурманци” гдје су их на најсвирепији начин побили или живе побацали у јаму. Невине пребиловачке жртве, бачене у амбис шурманачке јаме, падале су уз један вертикални и један коси зид око 130 метара до прве подземне просторије.

⁸ На сам освит Божића 1942. године, групе муслиманских усташа су, по раније прецизно разрађеном плану, почели да упадају по српским кућама и да одрасле мушкарце вежу и одводе на једно брдо гдје су их „уз исламски ритуал, стравично мучили, а потом поклали као браве” (Скоко 2006: 154). Послије тога је преостало српско становништво села Придворице, већином старци, жене и дјеца, сакупљено и, послје садистичког мучења и силовања, живо спаљено у двије штале. Од укупно 168 српских жртава из села Придворице, евидентирано је свега њих 138, а од тога 54 дјеце од 3 до 17 година старости (Скоко 2006: 157–161).

ници ушли 14. августа 1941. године у Дрињачу затекли су страشان призор, о коме командант устаника Перо Ђукановић, свједочи на следећи начин: „Цијела просторија, па и плафон, била је испрскана људском крвљу. Украј магацина налази се једно овеће отворено растово буре, у коме се затекло око 150 литара људске крви. Жртве су биле затваране у већа одјељења на магацинском задружном тавану. Отале су биле извођене у посебну празну просторију и скидане до гола, свођене су низа стенице те клате над буретом крви. Целати су над појединцима искаљивали посебан звјерски ђеиф. Тако су неким сјечене руке, ноге и други дијелови тијела, ваљда да допуне буре, јер су се већ пјани изговарали да пошаљу поклон Анти Павелићу, поглавнику, у Загреб” (Записи 1994: 66). Поред магацина, устаници су затекли и масовну гробницу са преко 100 лешева. Овакви и слични примјери могу се у недоглед набрајати широм Босне и Херцеговине те трагичне 1941. године, али и касније и свугдје, као по правилу, са садистичком бруталношћу. Тако се, на примјер, у материјалима Земаљске комисије Босне и Херцеговине за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, наводи да су само у срезу Сребреница 1941-1945. године усташе убиле 1076 одраслих људи, 546 жена, 210 стараца и 430 дјеце, што укупно износи 2262 жртве.⁹ Осим ријетких изузетака све жртве усташког терора били су Срби православни. Највише њих убијено је из ватреног оружја – 1129, објешено је 9, заклано ножем 663, измрцварено разним методама мучења 348, умрло касније од последица мучења 95, убијено у логорима 18.¹⁰ Иначе, српско становништво Подриња и источне Босне највише је страдало у току офанзиве злогласне Црне легије Јуре Францетића на овај простор, у прољеће 1942. године, када је више хиљада Срба, највише нејачи, побијено на обалама Дрине од Вишеграда до Зворника, покушавајући да пређе Дрину и нађе спас у Србији. Српско становништво западне и централне Босне, осим масовних покоља као што су, на примјер, била она у Дракулићу, Шарговцу и Мотикама код Бањалуке, највише је страдало у хрватским концентрационим логорима, посебно у логору Јасеновац. По угледу на своје нацистичке узор, усташе су, одмах по успостављању НДХ, почеле да формирају и концентрационе логоре за Србе, Јевреје, Роме и антифашисте из реда других народа. Никада неће бити утврђен тачан број жртава хрватских логора смрти. Према подацима Земљаске комисије Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача само у

⁹ АБиХ, ЗКУЗ, кут. 204, документ није нумерисан.

¹⁰ Исто.

логору Јасеновац је убијено између 500 и 600 хиљада људи, жена и дјеце, највише Срба, затим Јевреја и Рома, као и један број осталих антифашиста. Према налазима Милана Булајића у Босни и Херцеговини је утврђено 1014 стратишта усташких злочина геноцида, али ни тај број није коначан (BULALIĆ 1988: 745).

У циљу стварања етнички чисте државе Хрвата, усташе су планирале једни трећину Срба побити, једну трећину протјерати у Србију, а једну трећину покатоличити. Плански прогон Срба са простора НДХ почео је већ у јуну 1941. године, а био је уско везан са њемачким прогоном Словенаца у Србију и НДХ. Наиме, било је планирано да се 260.000 Словенаца протјера и насели у НДХ, а да се истовремено 260.000 Срба протјера у Србију и Црну Гору (BULATOVIĆ 1990: 284). Осим тога, један дио српског становништва из НДХ бјежао је на различите начине испред усташког терора у Србију и Црну Гору, или чак у италијанску окупациону зону, гдје су, да апсурд буде већи, од Италијана често добијали уточиште и заштиту од својих првих комшија, хрватских и муслиманских усташа. Број протјераних и избјеглих Срба из НДХ се различито процјењује, а што се тиче Босне и Херцеговине тај број се, према процјенама, креће око 137.000 (ANTONIĆ 1973: 73). У исто вријеме, а све у циљу стварања етнички чисте државе Хрвата, из Србије се у НДХ плански и организовано уселило 11.800 лица, док је усташка влада сматрала да се неорганизовано из Србије, Македоније, Војводине, Далмације и Њемачке вратио неупоредиво већи број (BANDŽOVIĆ 1990: 249). У току рата доселио се у Босну и Херцеговину и један број муслимана из Црне Горе и Новопазарског санџака, највише због страха од четничких одмазди, а неки аутори сматрају да су управо тада муслимани из Санџака „трасирали свој пут ка Сарајеву, којим ће се наставити њихова миграција и послје ослобођења” (HAMOVIĆ 1990: 267).

Међутим, та појава датира из још ранијег периода, тачније из прве године Првог свјетског рата, када је муслиманско становништво из Новопазарског санџака, које се борило на страни аустроугарске војске приликом њене офанзиве, масовно бјежало у Босну и Херцеговину приликом офанзиве српске и црногорске војске на те просторе. У почетку је Потјорек био против досељавања муслимана из Новопазарског санџака у Босну и Херцеговину, али је убрзо у томе увидио могућност „дефинитивног рјешавања српског питања” у Босни и Херцеговини и то насељавањем ових, аустроугарској окупационој управи лојалних, избјеглица на имања протјераних српских породица из Подриња.

Срамна улога једног дијела хрватског римокатоличког клера у Другом свјетском рату, осим тога што су били директни подстрекачи, па чак и извршиоци масовних злочина над српским цивилним становништвом, огледа се и у насилном покатоличавању православног живља, посебно мале дјеце чије су родитеље претходно побили. Није познат број православне дјеце и жена у Босни и Херцеговини који су на овај начин преведени на католичанство, али је познато да многим од њих чак ни то није била сигурна заштита од усташког ножа. Можда је срамну улогу хрватског римокатоличког клира¹¹ над српским народом у НДХ најједноставније и најкраће описао један Хрват, др Првислав Гризогоно, у писму Алојзију Степинцу, од 8. фебруара 1942. године, гдје између осталог каже: „И док се земља још пушила од крви невиних мученика, док су јечаји још разарали груди преживјелих несрећника, свећеници, фратри и часне сестре носили су у једној руци усташки бодеж, а у другој молитвеник и круницу” (MASTILOVIĆ, MASTILOVIĆ 2011: 73).

Осим постројби Независне Државе Хрватске, бројне злочине над српским народом у Босни и Херцеговини починиле су и јединице њемачког Рајха, у својим бројним казним експедицијама. Посебно су се по свирепости истицале њихове злогласне јединице попут 7. СС „Принц Еуген” дивизије, 718. пјешадијске дивизије (касније названа 118. ловачка дивизија), али и њемачке јединице које су биле састављене од Хрвата и муслимана као 369. „Вражија” дивизија и 13. СС „Хан-цар” дивизија. Поред свега тога, у току Другог свјетског рата на простору Југославије, а посебно на простору Босне и Херцеговине вођен је беспопштедни грађански рат између два идеолошки супротстављена покрета отпора, равногорског и комунистичког. Најжешћи обрачуни у том рату, који су водили Срби против Срба, вођени су управо на простору Босне и Херцеговине.

Демографска катастрофа која је задесила српски народ у Босни и Херцеговини у току Другог свјетског рата могла се јасно видјети на првом послјератном попису становништва из 1948. године. Наиме, према том попису, Срба православних у Босни и Херцеговини је те године било укупно 1.067.728 или 41,62% укупног становништва.¹² Ако то упореди-

¹¹ О улози римокатоличке цркве и хрватског римокатоличког клера у геноциду над Србима у НДХ в. Novak 1986.

¹² Овдје треба имати у виду да се овај број односи само на православне Србе у Босни и Херцеговини, јер се 68.388 становника Босне и Херцеговине других вјероисповијести изјаснило као Срби.

мо са подацима из 1931. године када је Срба православних у Босни и Херцеговини било 1.028.139 или 44,25% укупног становништва БиХ, онда нам постаје јасно да се број Срба у овим покрајинама за 17 година повећао само за непуних 30.000. А колики је то демографски губитак био, можемо схватити једино ако то упоредимо са периодом од 1921. до 1931. године када се број Срба у БиХ само за тих десет година повећао за скоро 200.000. У периоду 1931-1948. године у Босни и Херцеговини се највише повећао број муслимана који су 1931. године чинили 30,90% становништва, а 1948. године 34,71% укупног становништва Босне и Херцеговине. У истом периоду учешће католика у укупном становништву Босне и Херцеговине се смањило са 23,58% 1931. године на 22,61% 1948. године.¹³

Огромно страдање и планско уништавање у току Другог свјетског рата, иако највећи, није био и једини разлог енормног демографског пада српског народа у Босни и Херцеговини у периоду 1941-1948. године. Наиме, одмах након завршетка рата, комунистичке власти предузеле су нову планску колонизацију становништва из пасивних крајева, али овога пута искључиво у Војводину. Колонизација Војводине 1945-1948. године провођена је такође у оквиру аграрне реформе, а материјалну основу су јој давала напуштена имања њемачких фолксдојчера, који су у саставу разних нацистичких јединица починили ужасне злочине на тлу Југославије (посебно се по злочинима истакла њихова 7. СС „Принц Еуген” дивизија) и повукли се из Војводине заједно са њемачком војском. У оквиру ове колонизације иселило се у Војводину 13.096 породица из Босне и Херцеговине са 78.576 чланова (Гаџеша 1990: 402–403). Пошто су законска акта о колонизацији фаворизовала старије борце НОР-а, првенствено оне из 1941. године, а све до 1943. године огромну масу партизанских одреда чинили су Срби, тако је национални састав колонизованог становништва из Босне и Херцеговине у Војводину 1945-1948. године био: 98% Срби, 2% сви остали (Гаџеша 1990: 403). Неприлагођеност новим условима живота и клими, а понегдје и насилно спровођење колонизације, допринијели су томе да се у Босну и Херцеговину врате 1404 колонизоване породице.

Коначно, послје Другог свјетског рата одвијали су се процеси који су пресудно допринијели коначном демографском колапсу српског народа у Босни и Херцеговини, а два су основна разлога. Први је повећана

¹³ Статистички подаци преузети су из: PEJANOVIĆ 1955.

међурејубличка миграција у којој се, према стању из 1981. године из Босне и Херцеговине иселило, највише у Србију (71,1%), чак 266.637 лица српске народности, а истовремено уселило 48.304. То значи да је губитак српског становништва у Босни и Херцеговини само за дестогодишњи период 1971–1981. године био читавих 218.333 особе. Овај тренд био је константан од краја Другог свјетског рата, а настављен је и након 1981. године. Поређења ради, у истом том периоду (1971–1981) из Босне и Херцеговине се иселило 29.081 муслимана, а уселило 26.895 (МАРИЈАНАЦ 2000: 142). Није занемарљиво ни то да је природни прираштај Срба константно опадао у овом периоду па је тако 1961. године износио 19,6 на хиљаду становника, а 1981. године само 7,7. Поређења ради, природни прираштај муслимана у Босни и Херцеговини 1961. године износио је чак 29,5 на хиљаду становника, а 1981. године 14,8. То значи више него дупло већи у односу на Србе. Чак је и природни прираштај Хрвата у Босни и Херцеговини био већи у читавом овом периоду, а 1981. године износио је 8,9 на хиљаду становника (МАРИЈАНАЦ 2000: 134).

Два свјетска рата, двије колонизације, катастрофално негативан миграциони салдо и изузетно мала стопа прираштаја, након Другог свјетског рата, коначно су довели до тога да према резултатима пописа 1971. године Срби православни по први пут више не буду већинско становништво у Босни и Херцеговини, већ муслимани и то у проценту од 39,6%. Сви наведени негативни процеси настављени су и у наредних двадесет година, па је према попису из 1991. године Срба у Босни и Херцеговини било чак за скоро 25.000 мање него 1971. године. Те 1991. године у Босни и Херцеговини је било 1,369.000 Срба (31,3%), 1.905.829 Муслимана (43,7%) и 755.895 Хрвата (17,3%). То значи да су Срби у Босни и Херцеговини имали 1991. године 36.799 становника мање у односу на 1961. годину, док су Муслимани 1991. године у Босни и Херцеговини имали чак 1,063.581 становника више него 1961. године. Чак су и Хрвати у Босни и Херцеговини имали 1991. године 44.230 становника више него 1961. године (МАСТИЛОВИЋ 2006: 375). Дакле, једино је Срба 1991. године било мање у Босни и Херцеговини него 1961. године. Нови демографски пад српског народа у Босни и Херцеговини, започео је ратом 1992. године, а што је посебно забрињавајуће, тај негативан процес перманентног смањивања бројног стања српског народа у Босни и Херцеговини и даље се наставља.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић 1990: Бранко Бошковић. Насељеници на Косову и Метохији (1918-1941) и њихов прогон (1941-1944), с посебним освртом на босанскохерцеговачке насељенике, *Zbornik radova Migracije i Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu – Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 419–437.
- ГАЋЕША 1990: Никола Л. Гаћеша. Колонизација Срба и Црногораца у Краљевини Југославији и ФНРЈ (1918-1948). Историографски домети. Зборник радова *Сеобе српског народа од XIV до XX века*. Зборник радова посвећен тристогодишњици велике сеобе Срба. (Уред.) Драгутин Ранковић. Београд. Завод за уџбенике и наставна средства, 110–125.
- ЕКМЕЧИЋ 2007: Милорад Екмечић. *Дуго кретање између клања и орања – Историја Срба у Новом веку (1492-1992)*. Београд: Eurogunti.
- ЕКМЕЧИЋ и др. 1996: Екмечић Милорад, Микић Ђорђе, Живојиновић Драгољуб, Поповић
- Б. Никола. *Политички процеси Србима у БиХ 1914-1917*. Лакташи: Графомарк.
- ЗАПИСИ 1994: *Записи Пере Ђукановића – Усташак на Дрини*. (Прир.) др Здравко Антонић. Београд: Српска академија наука и умјетности – Балканолошки институт.
- МАРИЈАНАЦ 2000: Здравко Д. Маријанац. *Развијак становништва Босне и Херцеговине 1850-1991. године*. Бањалука.
- МАСТИЛОВИЋ–МАСТИЛОВИЋ 2011: *Злочини Независне Државе Хрватске и немачкој окупирајућој у Херцеговини 1941-1945. године*. Зборник докумената. Приредили: мр Драга Мاستиловић и Гордана Мاستиловић. Београд–Гацко: Филип Вишњић – Српско културно и просвјетно друштво Просвјета.
- ПИЉЕВИЋ 1998: Ђорђе Пиљевић. Допринос Пера Слијепчевића у организовању добровољаца у Првом свјетском рату. *Гласник Одјељења друштвених наука ЦАНУ*, бр. 12. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 49–82.
- СКОКО 2006: Саво Скоко. *Чистоћа жртва усташко-нацистичкој еноциди у јатачком крају 1941-1944*. Београд.
- СЛИЈЕПЧЕВИЋ 1929: Перо Слијепчевић. Босна и Херцеговина у светском рату. *Најор Босне и Херцеговине за ослобођење и уједињење*. Бања Лука

– Београд: Народна и универзитетска библиотека Републике Српске
– Балканолошки институт Београд, 219–278.

СЛИЈЕПЧЕВИЋ 2013: Перо Слијепчевић. *Историјске и политичке шеме. Сабрана дјела*, књ. 6. (Прир.) Алекса Буха. Бања Лука – Београд: Академија наука и умјетности Републике Српске – Свет књиге.

ГОРОВИЋ 1989: Владимир Горовић. *Црна књижа, пашње Срба Босне и Херцеговине* за вријеме свјетског рата 1914–1918. Бања Лука – Стари Бановци, Београд: Бернар.

***

ANTONIĆ 1983: Zdravko Antonić. *Ustanak u Istočnoj i Centralnoj Bosni 1941. godine*. Tuzla: Univerzal.

BANDŽOVIĆ 1990: Safet Bandžović. O migracionim kretanjima u Bosni i Hercegovini 1941. godine. Zbornik radova *Migracije i Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu – Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 237–258.

BULAJIĆ 1988: Milan Bulajić. *Ustaški zločini genocida i suđenje Andriji Artukoviću 1986. godine*. Knj. 1. Beograd: Izdavačka radna organizacija „Rad”.

BULATOVIĆ 1990: Radomir Bulatović. Ekonomska osnova migracija u Bosni i Hercegovini 1941. godine. Zbornik radova *Migracije i Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu – Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 259–281.

ЕКМЕЋИЋ 2001: Koreni revolucije 1941. godine. *Jugoslovenski istorijski časopis*, br. 1-2, Beograd: Savez društva istoričara Jugoslavije.

ИШЕК 1981: Tomislav Išek. *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u Bosni i Hercegovini do zavođenja diktature*. Sarajevo: Svjetlost.

JUZBAŠIĆ 1999: Dževad Juzbašić. *Nacionalno-politički odnosi u bosanskohercegovačkom saboru i jezičko pitanje (1910-1914)*. Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.

KRALJAČIĆ 2000: Kraljačić Tomislav. *Kalajev režim u Bosni i Hercegovini (1882-1903)*. Banja Luka – Srpsko Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti republike Srpske – Beograd: Istorijski institut Akademije nauka i umetnosti – Banja Luka: Istorijski institut.

MASTILOVIĆ 2006: Draga Mastilović. Promjene u etničkoj strukturi stanovništva Bosne i Hercegovine u XX vijeku – uzroci i posljedice. Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa *Balkan i panonija kroz istoriju*,

- održanog u Novom sadu 9–10. juna 2005. Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za istoriju, 363–378.
- МИКИЋ 2011: Ђорђе Микић. *Austrougarska ratna politika u Bosni i Hercegovini 1914-1918*. Banjaluka: Nezavisni univerzitet.
- PEJANOVIĆ 1955: Ђорђе Пејановић. *Stanovništvo Bosne i Hercegovine*. Beograd: Naučna knjiga.
- ЕКМЕЧИЋ 1987: Милорад Екмечић. *Žalosna baština iz godine 1914. (Političke namjene sudskih procesa u Bosni i Hercegovini za vrijeme Prvog svet-skog rata)*. U: *Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915-1916*, održanog 25-27 septembra u Banjaluci. Banjaluka: Univerzitet „Ђуро Пучар Стари“, Institut za istoriju, 35–47.
- HAMOVIĆ 1990: Милош Хамовић. *O demografskim promjenama i problemima Sarajeva 1941-1945. godine kao posljedicu izbjeglištva*. Zbornik radova *Migracije i Bosna i Hercegovina*. Zbornik radova *Migracije i Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu – Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 259–280.
- NOVAK 1986: Виктор Новак. *Magnum Crimen, pola vijeka klerikalizma u Hrvatskoj*. Beograd. Zagreb Beograd: RO „Nova knjiga“.
- VELEIZDAJNIČKI PROCES 1987: *Veleizdajnički proces u Banjaluci*. Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa *Veleizdajnički proces u Banjaluci 1915-1916*, održanog 25-27 septembra 1987. u Banjaluci. (Ured.) Galib Šljivo. Banjaluka: Univerzitet „Ђуро Пучар Стари“, Institut za istoriju.
- ŠEHIĆ 1990: Нусрет Шехић. *Politika iseljavanja i useljavanja na području Bosne i Hercegovine 1918-1921. godine*. Zbornik radova *Migracije i Bosna i Hercegovina*. Sarajevo: Institut za istoriju u Sarajevu – Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 195–223.

Draga Mastilović

The Continuity of Eradication of Serbs in
Bosnia and Herzegovina in the Twentieth Century

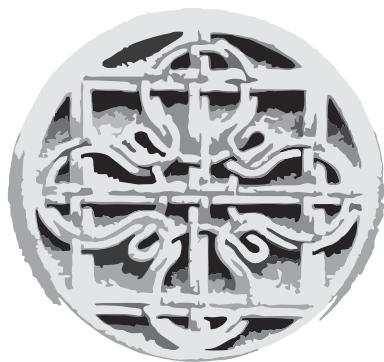
Summary

Not even the centuries of the Turkish occupation, the processes of Islamisation and conversion into Greek Catholicism, upheavals, wars, migrations and terror of all kinds succeeded in destroying Serbs as the majority nation in Bosnia and Herzegovina, for the Orthodox Serbs still made more than 43% of inhabitants in these regions prior to World War I. Still, in the twentieth century, two world wars and, more particularly, a planned genocide of the Serbian people, which was conducted during them, and, then, two planned colonisations, intensified migrations, and, lastly, the negative population growth rate, had, as its consequence, the fact that in 1991 the Orthodox Serbs constituted just a bit more than 31% of the inhabitants of Bosnia and Herzegovina, not taking into account those who declared themselves Yugoslavs. These data indubitably state that the Serbian people in Bosnia and Herzegovina was a target of the planned destruction during the twentieth century.

Keywords: Serbs in Bosnia and Herzegovina, twentieth century, planned eradication.

ЧАС СРПСКОГ ЈЕЗИКА
И КЊИЖЕВНОСТИ

ТВОРБЕНО ГНИЈЕЗДО РОД КРОЗ ПРИЗМУ СВЕТОСАВЉА

У раду се даје преглед твореница које образују творбено гнијездо *род*. Са творбеног аспекта ово веома богато творбено гнијездо пружа могућност обраде или утврђивања градива творбених модела које се усваја кроз више нивоа наставе српског језика: седми и девети разред основне школе, други разред средње школе, као и у оквиру предмета Творба ријечи српског језика на универзитетском нивоу. Са семантичког аспекта у фокусу пажње су творенице *породица* и *народ* чија се семантичка реализација кроз форму есеја *Светосавска философија породице и народа* даје са аспекта православне духовности односно светосавља.

Кључне ријечи: творбено гнијездо, творбена и морфемска структура, мотивација, настава српског језика, *породица*, *народ*, светосавље.

Српску дериватологију и дериватографију у претходној деценији обогатила су два *Семантичко-деривациона речника* (СДР1: 2003 и СДР2: 2006) која су тематски усмјерена на човјека: дијелове тијела, психофизиолошка стања и радње, унутрашње органе и ткива, психофизичке особине и сродство. Одреднице у овом рјечнику организоване су по принципима творбеног гнијезда, а уз сваку одредницу дата је и лексикографска дефиниција. Значај овог рјечника оцијењен је у нашој дериватолошкој литератури (Ђорић 2008: 35; Штасни 2008: 148–149). Р. Драгићевић, једна од редактора СДР2, наводи да је циљ овог рјечника испитивање законитости у организацији лексичког система и утврђивање семантичког и деривационог потенцијала појединих категорија ријечи (2007: 26–27).

СДР веома је подстицајан за презентацију али и наставну обраду твореница, будући да је богат примјерима, и да је лексикографском обрадом одредница маркиран творбени шав или граница, што читаоцу односно наставнику олакшава творбену анализу деривата и утврђивање творбеног начина којим је одређена твореница настала. Г. Штасни оцјењује да су могућности примјене овог рјечника у основношколској и средњошколској настави бројне. Добра је илустрација за разликовање

---

* zorica.nikitovic@flf.unibl.org

морфемске од деривационе анализе *зуб/ар/ск/и* и *зубар/ски*; разликовање творбене основе од лексичког језгра, тј. идентификација деривационог статуса лексеме (првостепени, другостепени, трећестепени дериват: *џлава* – *џлавоња* – *џлавоњин*); уочавање механизма стварања деривата на основу секундарних значења полисемантичких ријечи: *џлавар* према *џлава*, *џоџлавар* према *џлавар*; за учење српског језика и као матерњег и страног језика у циљу богаћења рјечника асоцијативном методом, навођењем примјера по аналогiji или на основу асоцијације: *џлаваш* – *џлавашост*; *ноџаш* – *ноџашост* (2008:149).

Представљање ријечи једног творбеног гнијезда у школској настави вишеструко је функционално и наставнику пружа могућност да у вишим разредима компарира морфемску и творбену структуру ријечи, да ђацима илуструје лексичко богатство језика и деривационе механизме којима се граде нове ријечи и богати лексички појмовник. Презентација ријечи са истим коријеном пружа могућност да се утврде мотивациони смјерови па ће за ђаке бити занимљиво да кроз проблемске задатке осмишљене од стране наставника сами узму удјела у њиховом рјешавању.

Терминологизирани синтагматски назив *џворбено џнијездо* или *џворбена џородица* представља скупину деривата са истим коријеном међусобно повезаних односом мотивације (Ђорић 2008: 35). „Уколико се истокорене речи посматрају у својој лексичкој вези и узајамности, онда се говори о лексичком гнезду. Међутим, уколико се истокорене речи организују према њиховим творбеним везама и односима, онда се ради о творбеном гнезду” (Гинзбург 1979: 156–250, цит. према: Ђорић 2008: 34). Циљ овог рада јесте да покаже вишеаспектне могућности анализе творбеног гнијезда у школској настави српског језика, али и да илуструје могућност корелације језичке материје са књижевном и историјском. Морфемска творба, као најпродуктивнија творба у словенским језицима, одликује се богатством лексичких, творбених и флективних морфема на морфемском нивоу, те творбених средстава чијом комбинацијом настају нови деривати. Образовани око једног творбеног гнијезда, и приказани у творбеном низу или ланцу, ти деривати, осим домета творбених механизма на лексичком нивоу, илуструју богатство значењских односа и лексичког система у цјелини.

За ову анализу одабрали смо творбено гнијездо *род*. Приказати све аспекте¹ које отвара једна овако слојевита деривационо-семантичко-

¹ Поред осталог, ван рада остаје полисемија (в. Драгићевић 2008; Гортан-Премк 1990) која се може проблематизовати творбеним гнијездом *одродиши*.

-лексиколошка тема далеко премашује оквире једног рада². У овом раду ћемо се базирати на то да укажемо на творбено-семантичке потенцијале српског језика на примјеру једног одабраног творбеног гнијезда, као и примјер семантичке употребе лексема на вишем језичком нивоу, на нивоу текста.

Методички приступ обради твореница образованих око било којег лексичког језгра зависиће у првом реду од узраста ђака, тј. од разреда у коме обрађујемо или утврђујемо наставне јединице из области творбе ријечи које су предвиђене наставним програмом, али и од спремности наставника да своја знања усавршава и шири, пратећи новију литературу из области дериватологије, као и његове креативности и спремности да наставни процес обogaђује новим приступима који активирају стваралачке потенцијале ђака као субјеката наставног процеса. Појмови *породице* и *народа*, именица које у својој морфемској структури имају лексичко језгро *род*, носе значајне васпитне потенцијале и добро су познати ђацима. За потребе ове анализе из СДР2 (2006: 520–545) ексцерпирали смо око сто педесет ријечи које образују семантичко-деривациону групу *родити*.

Родити (се), *рађање*, *рађаши* (се), *родбински*, *род*, *родан*, *родбина*, *родбински*, *родбинство*, *родилица*, *родилиште*, *родиља*, *родиљин*, *родиљка*, *родитељ*, *родитељица*, *родитељка*, *родитељкин*, *родитељски*, *родитељство*, *родица*, *родичин*, *родиште*, *родни*, *родница*, *родност*, *родовни*, *родовник*, *родовски*, *родом*, *родственик*, *родство*, *рођа*, *рођак*, *рођака*, *рођакање*, *рођакаши* (се), *рођакиња*, *рођаков*, *рођачење*, *рођачиши* се, *рођачки*, *рођашиство*, *рођен*, *рођени*, *рођенка*, *рођенче*, *рођење*, *рођењем*, *рођин*, *рођо*, *рођов*, *рођиња*, *рођко*, *безродан*, *безродница*, *безродност*, *безрођиња*, *израђање*, *израђаши* (се), *изрод*, *изродити* (се), *изродица*, *изрођавање*, *изрођаваши* (се), *изрођај*, *изрођен*, *изрођеник*, *изрођеност*, *изрођивање*, *изрођиваши* се, *народ*, *народити* (се), *народни*, *народник*, *народничење*, *народничиши* (се), *народништво*, *народно*, *народносни*, *народност*, *народњак*, на-

² Пошто је у бројним примјерима дошло до фонетских процеса јотовања умјесто лексичког језгра *род* уочавамо његов аломорф *рођ*. Наведеним примјерима наставник може илустровати морфофонолошке промјене, не само коријенске аломорфе, при чему је најчешћи *рођ*- настао јотовањем: *рођо*, *рађаши*, *рођење*, *огрођавање*, *огрођен* или *рођиња*, *безрођиња* (једначење сугласника по звучности); већ и друге гласовне процесе код низа деривационих морфема: *рођачки*, (палатализација), *родичин* (палатализација), *огрођење*, *орођавање* (јотовање), *урођенички*, *народносни* (губљење сугласника *ш*), *народњак* (јотовање), *иприородилац* (промјена *л* у *о*), *иприродословље*, *родољубље* (јотовање), *народњачки* (јотовање и палатализација); *родити* → *рађаши* (превој вокала), итд.

родњачки, народњашитво, народски, нејриродан, нејриродно, нејриродност, неродан, неродица, неродност, нерођен, нерођени, нерошка, нерошкиња, несродан, несродно, одрод, одродићи (се), одрођавање, одрођаваћи (се), одрођен, одрођеник, одрођење, одрођивање, одрођиваћи (се), ородићи (се), орођавање, орођаваћи (се), понародићи (се), понародиваћи (се), порађање, порађаћи (се), порађач, пород, породилиште, породиља, породиљин, породиљски, породиљство, породићи (се), породица, породичица, породични, порођај, порођајни, порођачићи се, прародишело, прародишелски, прејород, прејородан, прејородица, прејородилачки, прејородишело, прејородишелка, прејородишелски, прејородићи (се), прејорођавање, прејорођаваћи (се), прејорођај, прејорођајан, прејорођиваћи (се), преродићи (се), природ, природа, природан, природин, природићи (се), природни, природност, природњак, природњачки, природњашитво, прирођен, прирођеник, прирођеност, прирођење, сродан, сродбина, сродбински, сродићи (се), сродник, сродница, сроднички, сродништво, сродност, сродствен, сродственик, сродство, срођавање, срођаваћи се, срођивање, срођиваћи се, сународник, сународница, сународњак, сународњакиња, узрод, узродићи, узродица, урод, уродићи, урођен, урођеник, урођеница, урођенички, урођено, урођеност, бојородан, Бојородица, Бојородичин, брзородан, вишеројкиња, двородан, иштородан, иштородност, једнородан, једнородност, једнорођен, лштородан, мнојородан, мршворођен, мршворођено, мршворођенчад, мршворођенче, народољубац, народољубив, новорођен, новорођеница, новорођенчад, новорођенче, познорођенац, првородни, првородство, прворођенац, прворођен, прворођеник, прворођенчад, прворођенче, прворојкиња, природознанац, природознанствен, природознанство, природойис, природойисац, природойисни, природойишчев, природословац, природословље, природословни, родољуб, родољубан, родољубац, родољубив, родољубивост, родољубље, родољубност, родољуйка, родоначелник, родоначелница, родооскрвђење, родойис, родоскрвни, родоскрвница, родоскрвничаки, родоскрвница, родоскрвнишело, родоскрвнуће, родоскрвник, родоскрвнилац, родослов, родослован, родоубиство, рођендан, рођендански, самородан, самородно, слейорођени.

Као што се може закључити, творбено гнијездо *род* веома је богато. У уводном дијелу часа наставник може ђацима дати задатак да напишу све ријечи којих се могу сјетити, а које у својој морфемској структури имају лексичко језгро *род*. Лексичко језгро или коријен ријечи је носилац укупног лексичког значења ријечи. За реализацију часа у седмом разреду основне школе, када је Наставним програмом предвиђено да се творба

ријечи први пут обрађује, наставник ће из предложеног корпуса издвојити оне творенице које су својом семантиком прозирне за дати узраст и које творбеном структуром представљају типичне примјере за нове термине које ђаци морају усвојити као што су: *творба ријечи*, *лексичко језгро* или *коријен ријечи*, *творбена основа*, *префикс*, *суфикс*, *интерфикс* или *својни вокал*. У нижим разредима треба избјегавати трећестепене деривате и бирати првостепене деривате у којима се лексичко језгро (коријен ријечи) подударе са творбеном основном како би ђак поступно усвајао знања о лексичким и граматичким морфемама и стварао јасну представу о њиховој различитој функцији. Такозвани исходи за седми и девети разред основне школе показују разлику између нивоа градива. Седми разред: *Разликује једноставне ријечи од твореница, творбену основу од наставка и према задатом моделу изради нове ријечи. Разликује различите творбене моделе (на типичним примјерима) преко њих својнаје начине бољања језика*. Девети разред: *Познаје основне принципе творбе ријечи; разумије појмове лексичког и граматичког значења; разликује основне творбене моделе: префиксација, суфиксација, префиксално-суфиксална творба, слабање*³ (Нпп 2014).

Као примјере различитих творбених модела у седмом и деветом разреду разреду наставник може издвојити суфиксацију: *родити (се), родитељ, родица, родна, рођак, родилиште, родиште, родица, родиште, родни, родство, рођа, рођак*; префиксација⁴: *ородити се, изродити, уродити, породити се, народити, прародитељ, нерођен*; префиксално-суфиксална творба: *понародити се*: слагање: *родоначелник, малородан, слабодородан*, и др. Тек након разумијевања елементарних термиолошких појмова и стицања знања која су у вези са творбеном структуром ријечи (в. Штасни 2017) наставник ће на примјерима другостепених деривата *родитељ-ство, родитељ-ски*, функционално разграничавајући морфеме учити ђаке да уочавају разлику између морфемске и творбене анализе⁵, коријена ријечи и творбене основе у примјерима код којих се творбена основа не подударе са лексичким језгром и представља већ суфиксаци-

³ У средњој школи, зависно од Наставног плана, осим творбених модела који припадају морфемској творби, обрађују се и други творбени начини: синтаксичка творба, семантичка творба и конверзија (в. Клајн 2002 и 2003; Станојчић, Поповић 992).

⁴ О погрешном сврставању префиксације у композицију или слагање у граматику српског језика в. Маројевић 2000: 198–204. Истрапан преглед третирања префиксације у свеукупној словенској дериватологији в. Драгићевић 2014: 60–72.

⁵ В. Маројевић 2000: 163–215.

ну изведеницу тј. другостепени дериват и предочити ђацима творенице сложеније морфемске структуре, а у средњој школи и девербативе настале нултим суфиксом: *йрейорог-Ø* < *йрейородиџи*, *йорог-Ø* < *йородиџи*, *изрод-Ø* < *изродиџи*, *огрод-Ø* < *огродиџи*, *народ-Ø* < *народиџи*, *йприрод-Ø* < *йприродиџи*, *узрод-Ø* < *узродиџи*, *урог-Ø* < *уродиџи*, као и сложеносуфиксалне деривате изведене нултим творбеним суфиксом: *йприрод-о-йис-Ø*, *род-о-слов-Ø*, *род-о-љуб-Ø* и др.

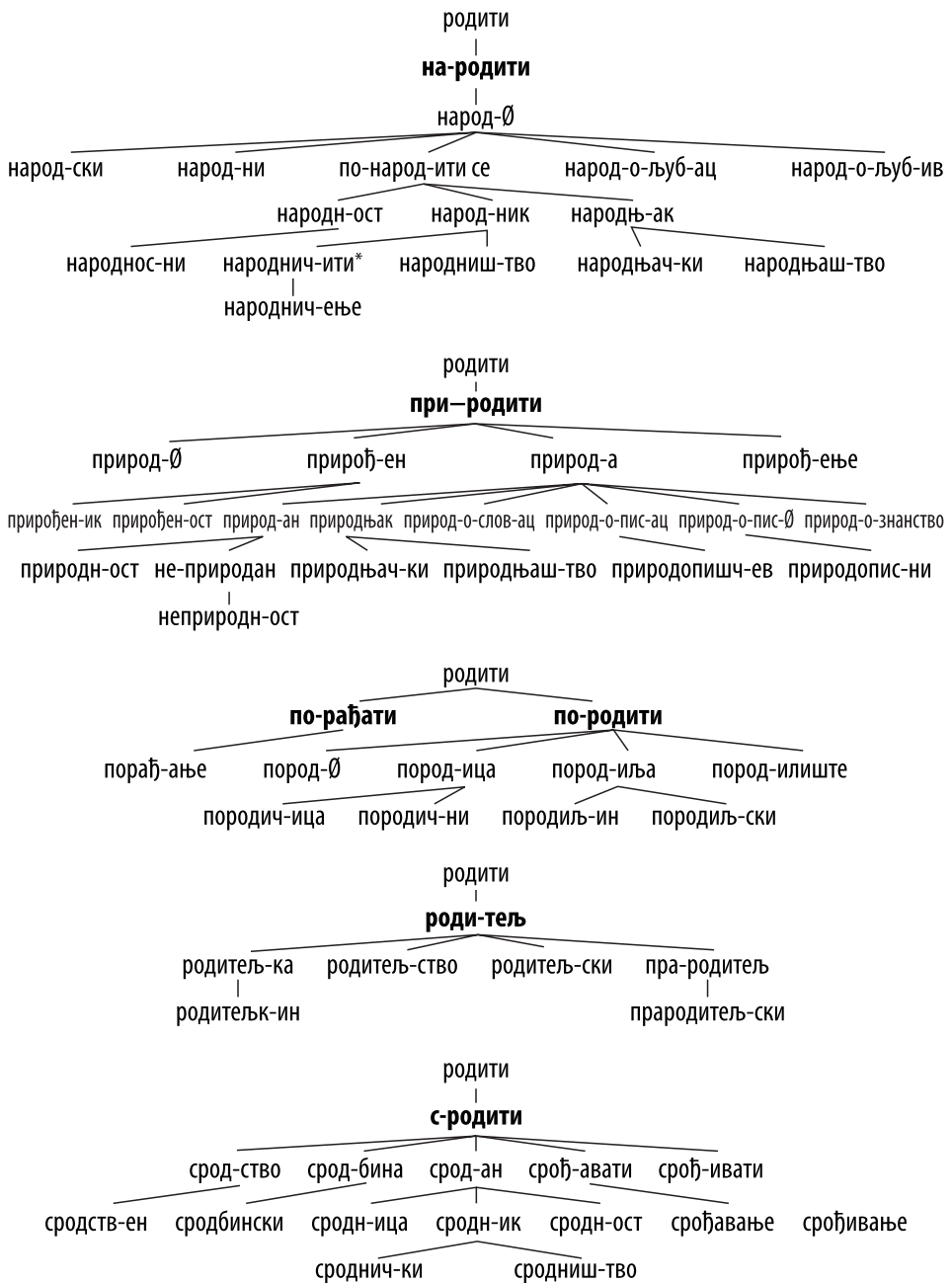
Приказ лексема методом творбених гнијезда упућује на то да потенцијал семантичког варирања и деривационог развијања поред неизведених ријечи носе и деривати. „Семантички потенцијал основне лексеме и број деривата одржавају, више или мање доследно и системски, хијерархијски статус датог појма⁶ (ГОРТАН-ПРЕМК СДР1 2003: 9). У циљу испитивања законитости у организацији деривационо-семантичке групе *родиџи*, и из ње проистекле тематске групе лексема које припадају лексичком систему српског језика, покушали смо путем мотивационих смјерова испитати њихов семантички и деривациони потенцијал и утврдити колико подгнијезда образује ову творбено-семантичку групу, која су подгнијезда богата а која нису, да ли претеже радијални или ланчани тип деривације⁷. Овакав преглед истовремено ће омогућити наставнику да овлада системом мотивације, јер на недвосмислен начин показује која је ријеч у творбеном ланцу мотивна, а која мотивисана, те којим творбеним начином је свака од твореница настала.

Увидом у предочени корпус твореница може се закључити да је творбено гнијездо *родиџи* образовано од: а) другостепених деривата који су творбено-семантички продуктивни: *йородиџи*, *народиџи*, *йприродиџи*, *йрейородиџи*, *сродиџи*, *родиџељ*, *род* међу којима су и композите које у својој морфемској структури имају: *родољуб-* и *родоскврн-*; б) затим другостепених деривата који показују знатно мању продуктивност: *огродиџи*, *уродиџи*, *рођен* и в) мотивационо непродуктивних деривата: *родан*, *родилиџиџе*, *родилица*, *родиља*, *рођење* и др⁸.

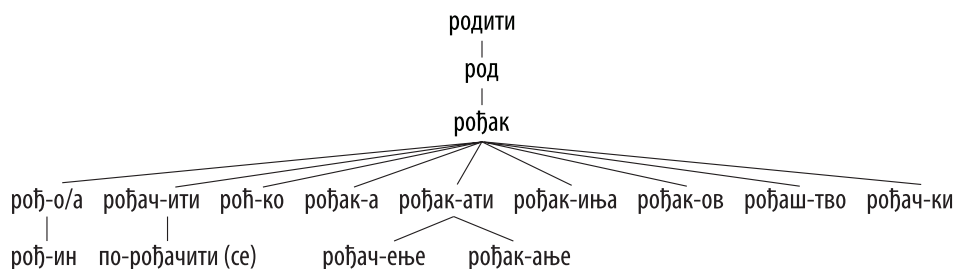
⁶ Полисемантична лексема *лава*, има преко 300 деривата, приближно толико и *рука*, једно од најважнијих средстава и омогућивача радње, док *бок* нема ни 40 (ГОРТАН-ПРЕМК СДР1 2003: 9).

⁷ Радијални тип мотивације: *родиџељ*, *родиџељка*, *родиџељство*, *родиџељски*; ланчани: *народиџи* > *народ* > *народни* > *народност* > *народносни*.

⁸ Како приређивачи у уводу образлажу, СДР не садржи све деривате с овом творбеном основом, у рјечнику се нису нашле творенице староставне провинијенције: *свейшородан*, *блајородан*, *сверодан*, и др., затим бројни деривати с негацијом:

* Иако схему дајемо према РСД2 (2006: 525) за глагол *ѿнародничѿи* 'давати (речима, ставовима) народни облик' сматрамо да је у питању другачији смијер мотивације: *народни* > *народничѿи* > *народничење*.

II Обрађивање творбеног гнијезда отвара могућност не само за утврђивање продуктивности лексичких и граматичких морфема, њихове међусобне условљености и утицаја, мотивационих смјерова, корелације творбеног и лексичког плана ријечи, већ и творачке снаге језика која се из појединачне ријечи и деривационим низом ријечи претаче у виши језички ниво – у текст. На трагу повезивања наставе језика са наставом књижевности, уз обраду књижевних јединица увијек треба предочити примјере поезије у којој су деривати носиоци пјесничке поруке (в. Никитовић 2013: 527–539), или на прозном тексту ђацима сугерисати, на примјер, да сами процијене да ли у неком тексту доминирају просте ријечи или творенице. При обради наставних јединица из књижевности, не треба пропуштати прилику да се истакне и језички план дјела, при чему је за утврђивање тематског и идејног плана књижевног дјела од пресудне важности управо лексички, а није без значаја ни творбени ниво језика. Сјетимо се романа *Сеобе* Милоша Црњанског у којем су већина фреквентне изведенице које имају лексичку морфему *кућ-*: *кућица*, *кућер*, *кућерак*, *кућерина*, *кућешина*, *кућишће*, *окућница* што је у најдиректнијој вези са тематиком романа и израза тежње страдалног српског народа за егзистенцијом која у нормалним околностима подразумијева живот на чврстом тлу, а не по вододеринама кроз које усљед тешких историјских околности Вук Исаковић проводи Славенско-подунавски полк и друге пукове који су „куће и кућишта заборавили” (Николић). Метода творбених гнијезда инспиративна је за вјежбања у којима би ђаци добили задатак да сами саставе есеј или пјесму од ријечи које су творбено продуктивне у српском језику. Осим наведеног за рад у настави подстицајна могу бити творбена гнијезда од ријечи: *човјек*, *људи*, *ілава*, *језик*, *образ*, *вољеши*, *бол*, *іледатиши*, *іовориши*, *добар*, *жив*, *зао*, *мисао*,

неродољубив, *неродољубље*; те увијек жива индивидуална творба и хипокористици: *роћко*, *роћкан*, и др.

радиши, које су семантичко-деривационо високопродуктивне. За ову прилику доносимо есеј писан с циљем да се, поред лексема *йородица* и *народ* које су тематски стожер текста, употрејеби што више ријечи из овог творбеног гнијезда, али у координатама светосавља⁹. У лексичко-семантички комплекс савременог српског језика који би се могао окарактерисати појмом *светосавље*, према лексичким истраживањима Р. Бајић „спада и све оно што је православно уопште и јеванђелско уопште, почевши од општечовечанског, онтолошког и друштвеног, преко појединачног, историјског, когнитивног, морално-васпитног, државног, просветног, културног, па све до сотериолошког и есхатолошког” (2010: 230; в. Кончаревић 2018).

Есеј: СВЕТСАВСКА ФИЛОСОФИЈА ПОРОДИЦЕ И НАРОДА.

Етимолошко језгро ријечи *йородица* веома је богато. Почнимо од ријечи *родитељ*, јер без родитеља, као што знамо, нема *йорода*, а тиме ни *йородице*. Без *йородице* опет нема *народа*.

Да бисмо и сами постали *родитељи*, прије свих других почетака, морали смо бити *рођени*, а да би постали дио светосавске *йородице*, заједнице која своју пуноћу кроз свету тајну крштења задобија у Цркви, *йерођени* смо Духом Светим. У рјечницима српског језика ишчитавамо да ријеч *род* значи ‘оно што је рођено, пород, потомство, породица, породична лоза, породица из које се потиче’. *Род* је, такође, и ‘свеукупни збир бића одређене врсте као цјелина’ тј. *народ*. Од глагола *родити* и *йородити* се настало је и *родилишће* и *йородилишће* у којима је све мање *родиља* и *йородиља*, а тиме и *рођенчади* и *новорођенчади*. До овога времена нисмо имали ни ријеч *йрворойка*, сад најчешће имамо само старије *йрворойке*. *Родитељство* за народ српски и светосавски, престало је, нажалост, бити императив живота. Напушта се и *родна* грудa, па нам *родити*, мјеста из којих смо *родом*, постају пуста, а прађедовска кућишта и селишта одавно су уташена. Док гламурозно славимо дјечије *рођендане*, са све примјетнијим напором изговарамо *родитељске* поуке, будући да живимо у времену у коме је *йород* постао паметнији од *родитеља*. Некад изоблино *родан народ* Божији постао је *малородан*, *слабородан*, готово *неродан*. Поред *рођене* дјеце имамо и *нерођену*, ону коју убијамо чедоморством, још по легализованом начелу „безбједног абортуса”! Какав

⁹ У тексту је употребљено 75 различитих ријечи из творбене породице *род* са 160 потврда.

страшан гријех, заправо монструозан злочин *народа* и нашег нараштаја, законом заштитити смрт, а не живот, не дати да постане *новорођенче*!

Народ светосавски, *народ* гостољубиви више нема времена ни за *рођаке* и *родственике*. *Родство* тј. *сродство* и најближи *сродници* постали су нам телефони, фејсбук и друге друштвене мреже. *Рођакама* се само са политичким истомишљеницима, то су нам уједно и *најрођачкије* везе, захваљујући којима једино и можемо добити запослење, а тиме и могућност да, можда, заснујемо *ћородицу*.

Породице су нам постале *ћородичице*, мале *ћородице* са једно, двоје, у најбољем случају троје дјеце. *Порођај* у прошлости *ћприродан* процес *рађања*, по *ћприроди* ствари изједначен са низом других активности здраве жене, данас је извор фрустрације, стреса, па и зараде. Несвјесни тога да је живот без Бога тежи од *ћпорођајних* болова, *ћпородични* живот умјесто извор надахнућа и лична тврђава љубави, постао је извор искушења са којима се само светосавска *ћпородица* с успјехом данас носи.

Између *рода*, *ћпорода* и каријере, у маси покрета за *родне* равноправности, опредјељујемо се за каријеру, неријетко свјесно одлучујући да останемо *безроднице*, *безрођкиње* тј. *нерођкиње*. Њиве су нам одавно постале *безродне*, а ливаде бесплодне. „Знаш ли дете моје”, пита владика Николај у *Молићвама на језеру*, „зашто њиве понесу тешки плод у пролеће, а у лето дају јалову жетву? Зато што и кћери људске омрзоше на плод утробе своје, и убијају га у цвету”. Ако се понека *ћпородица* у очима свијета и „дрзне” да *изроди*, *народи*, *ћпороди* више дјеце, углавном је презрена и осуђивана од стране своје околине. *Родословна* стабла све су нам тања. *Прародишље*, наши честити и богобојажљиви преци, који су у свом времену живјели Бога а не себе ради, на Небу сад молитвено тугују за нама. Преци овог светосавског *народа* звали су се хероји, свеци, мученици, једном рјечју *родољуби*. Шта је то уопште *родољубивост*, чиме се мјери? Живи ли та ријеч, која је антоним среброљубљу, данас, употребљава ли је више ико у 21. вијеку? Ако нема појмова које означавају ријечи, нестају и саме ријечи. *Родољубље* тј. љубав према свом *народу*, каже владика Николај, мјери се тиме да за своју државу увијек треба чинити више него што те држава плаћа. Само тим вишком мјери се *родољубље*. И само се помоћу тих вишкова држава може унаприједити а *народ*, тиме и *ћпородица*, одржати.

Па и *ћприрода*, опет једна ријеч настала од *род*, и *ћприрода* је с разлогом, вјековјечном Божијом законитошћу, због *неродољубља* устала на човјека. *Народ* српски, има и своје *изроде*, и *одроде*. Али и они су наши, и њих се не

смијемо одрицати. *Огородивши* се од светосавских путоказа и начела, *огороди*, који неће да признају да су нам *род*, безрезервно су се *ородили* са свим вриједностима западњачке цивилизације и ходе странпутицом.

У свом духовном сљепилу и душевној ослабљености, у ћорсокаку у који је запао, српски *народ* заиста жеђује за духовним *ирейородом*. Дубоко вјерујем да се *ирейородиши* и обновити можемо само вјером, тј. светосављем. А светосавље није друго до „православно хришћанство српског стила и искуства“. И озбиљним прегалничким радом. Како изгледа тај пут, најбоље нам је показао Свети Сава, најмудрији и највећи српски философ. У потпуном одрицању себе, овај наш *свенародни* светитељ и просвјетитељ, себе, смртног Растка, јеванђељским подвизима послушања Богу и своме *роду*, прерадио је у Саву бесмртног. Духовни *ирейород*, најкраће речено, може стати у познату крилатицу владике Николаја, који у свом молитвеном обраћању Светом Сави моли Бога „да се Срби обоже, сложе и умноже“. Док се народ не обожи, не може се ни сложити а камоли умножити. „Знаш ли дете моје“, опет читамо *Молишве на језеру* „зашто победоносни *народ* трпи поразе од своје неслоге и раздора, и једе хлеб загорчен сузама и пакошћу? Зато што победи крвнике око себе а не победи их у себи“. У томе је суштина проблема. Угледати се треба на наше *родоначелнике*, на Светог Симеона и Светог Саву, јер, скрушено признајемо, немамо правих узора у земаљском свијету, ријетки су појединци који су дјелом посвједочили своју вјеру. Свети нека нам буду узор и њихова мјера жртве која је била апсолутна, јер се у жртви и служењу ближњима крије светосавска философија друштва, културе, просвјете, прогреса, па самим тим и *йородичној* живота и морала. Свети Сава, тај „крунисани кнез цркве и некрунисани кнез државе, био је слуга српском *народу*, највјернији, најнеуморнији и највољнији слуга каквог је наш *народ* имао за минулих седам вијекова“. Он је сав свој животни вијек провео служећи своме *роду*, укрепљујући и своју *йородицу*, *свейшородну* династију Немањића чији је *блајородни* изданак био управо он. „Осветљен Љубављу Христовом Свети Сава је бежао од власти и началства над људима, и несравњено више волео служити него заповедати. Он се рвао и мучио да му дух задобије власт и началство над телом, а Христос над духом. И успео је у томе.“ Зато је стекао и небеску и земаљску славу, зато нам је он сигурни путеводитељ. Оставио нам је и књигу, коју смо ми у претходна два вијека, са великим покајањем и то треба признати, готово потпуно пренебрегли, и у Цркви пренебрегли и релативизовали, а камо-

ли у *породици* и органима државне управе. Оставио нам је *Законом*правило, црквене законе и законе хришћанских држава. Ти богољубиви и човјекољубиви закони, за разлику од данашњих закона који „озакоњују безакоње” увијек промишљају и штите ближњег, штите друге личности од себичности појединца, штите човјекову и државну имовину од крађа, човјека од повреда и насилника. Штите човјека од убиства, и још прије него што се *роди*! Морамо разумјети да су нам битни други људи, битна нам је заједница у Цркви, којом смо сви у *роду*, и којом, кроз свете Тајне, наш живот задобија своју пуноћу.

Само прешавши са овог широког пута којим тако прилежно ходимо, на уски пут јеванђељских врлина, овај *род* српски може од христорачког постати *род* христологики, па се сљедствено томе и сложити и умножити. Само живот по Јеванђељу носи те *препородне* силе и призива благодат Божију на човјека, па човјек, бивајући умудрен Духом Светим, зна како и шта треба радити са својим животом који је дар од Бога. *Животи* није срећа, *животи* је *дужност*, позивала је на усредсређење и рад највишег ранга почетком XX стољећа Исидора Секулић, једна од *препородилаца* српске књижевности. „Не бјежите од проблема, јер у том је живот. Не дајте се страху! Не волите себе сувише, јер је то срамота. Не дајте се ни нади, која је за време, за пролазност; имајте оно што је ван времена, и вечно и славно. Између себе се покајте: признајте грех у прошлости и одреците се греха у будућности. Не жалите труда, не жалите новац, не жалите младост, не жалите године живота. Живот није срећа него дужност! Рука која дрхти кад *народу* пружа, то је неморална рука”.

Е то је био светосавски морал којим се рањена српска нација дизала након Првог свјетског рата. Бићемо светосавски, богоумудрени и *препорођени народ* онда када, у цјелини гледано, мушкарци опет постану глава своје породице. Руски протојереј Димитриј Смирнов, који се читав свој пастирски вијек бавио православном *породицом*, каже да је најважнија служба данас очинство. „Бог није створио човека као глумца, као математичара, космонаута, председника. Бог је створио човека као оца – одговорног!” Акценат је, дакле, на суштинској одговорности. Постаћемо опет светосавски *народ* Божији, а *породица* светосавска, када жене постану богобојажљиве и побожне матере, кад умноже љубав према свом мужу и кућној чељади, па им буде *природно* и нормално да *рађају* онолико дјеце колико су им *родитељи* тј. *прародитељи*, бабе и чукумбабе, *рађале*. Тада ћемо постати истински *сродници* нашим прецима, муче-

ницима и светитељима, *сродни* по жртвеној љубави, тада ће наша *ѿородица* *уродиѿи* плодом и држава *мноѿородна* постати.

У „реткој књизи ретког писца“, Светог Јустина Ћелијског, која се зове *Светѿосавље као философија живоѿа*, ава Јустин каже да је прво начело светосавске философије свијета – богојављање, а друго богослужење. Кроз свијет Бог јавља себе. У свијету који је богојављање, сав живот човјеков, од почетка до краја, од врха до дна, треба да буде непрекидно служење Богу, непрекидно богослужење, јер човјек кроз своју *ѿородицу* прије свега, а потом и друга послушања на која је у животу призван, врши службу Богу, мислима, осјећањима, ријечима, дјелима, рјечју – цјелокупним животом својим.

Свети Сава је много заступљен и у народној књижевности, јер је српски *народ* са живим *народносним* моралом изаткао бројне приче, пјесме и анегдоте. Задивила се у 19. вијеку учена Европа над српским *народним* умотворинама. Ево за ову прилику једне причице чији је миље кућни, *ѿородични*, а која је у вези са женом на којој, *народски* речено, стоје три ћошка куће. „Била једна нерадна жена па никако није могла да изатка платно на разбоју; све јој се налазили неки пречи послови, и тако јој пређа стајала неизаткана пуне три године. Мислила је да су то неке мађије, па зато позове Светог Саву да јој прочита молитву разбоју. Дође Свети Сава па кад је видио шта је и како је, он метне епитрахил и поче гласно да говори, као да из књиге чита:

Наложи, жено, ватру, па чук-чук уз разбој,
Донеси воду, па чук-чук уз разбој,
Помети кућу, па чук-чук уз разбој,
Умјеси хљеб, па чук-чук уз разбој,
Опери судове, па чук-чук уз разбој,
Окупај дете, па чук-чук уз разбој,
Помузи стоку па чук-чук уз разбој...

Је л' само то, духовниче – упита нерадна жена. Само то, хришћанице, само то – одговори Свети Сава. И пређу на разбоју изатка жена за кратко вријеме.”

У сваком од нас чучи ова нерадна жена, себељубац и себеугађач, која је тако далеко од светосавског *ѿородичног* духа, и која нас спречава да *родимо* петоро дјеце. У тој борби са себељубљем, једина активна и дјелатна сила јесте свеобухватна, свепрожимајућа и свепраштајућа љу-

бав. *Породица*, сви то знамо, подразумејева жртву, али и љубав је само онда љубав када је жртвена, када жртвујемо себе, свој комодитет и комформизам, зарад ближњег. Што више *џорода*, већа је жртва и бриге, то јесте истина, али је већа и љубав, умножава се и благодат, па је и живит милији. Дивно је пјесник рекао да *није боџаџ ко има волова, већ кћери и синова*. А подсјетимо се да у средњем вијеку ријеч *боџаџ* није значила онога који има материјално богатство, већ ко има Бога у себи. И *боџаџ* и *убожјак* у прошлости, док је овај *народ* заиста био богоносни *народ*, биле су ријечи чије је примарно значење било ‘имати Бога у себи, живјети Богом, бити у вјери’. Наравно, на различите начине, *боџаџ* је имао смирење и дубоку свијест да све што има јесте дар од Бога и спасавао се великим милосрђем, а *убожјак* трпљењем и нероптањем. На тај начин су сљедовали вољи Божијој и богатели се Богом. Данас, у времену кад су богатство и убожјаштво економске, а не религијске категорије, када се и на *џородицу* гледа само као на економску ћелију а не као на домаћу цркву, тешко је имати здрав и чист поглед на истину. Кажем чист јер смо сви свјedoци у којој је мјери потрошачко друштво од нас направило робове, па смо све мање слуге Божије, а све више слуге материјализма који нас немилице гута, ако нас није већ и прогутао самим тим што смо културу живота замијенили културом смрти. И зато је данас све мање *џородица*, а скроз мало и премало светосавских *џородица*. Док нас у потпуности није однијела и прогутала мутна и прљава ријека западњачке културе, и утопила у мртво море чедоморства и других прокажености данашње деструктивне цивилизације, потребно је, према ријечима Светог Јустина Ћелијског, и најпотребније од свега потребног: да се сваки од нас испуни светосавским животворним духом, како би и наш човек, и наша *џородица*, и наше друштво, и наш *народ*, у свима областима живота делали, стварали и живели светосавским духом”.

Извори

- СДР1 2003: Семантичко-деривациони речник. Свеска 1: Човек – делови тела. Редакторке: Даринка Гортан-Премк, Вера Васић, Љиљана Недељков. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.
- СДР2 2006: Семантичко-деривациони речник. Свеска 2: Човек – унутрашњи органи и ткива, психофизиолошка стања и радње, психофизичке особине, сродство. Редакторке: Даринка Гортан-Премк, Вера Ва-

сић, Рајна Драгићевић. Нови Сад: Филозофски факултет, Одсек за српски језик и лингвистику.

ЛИТЕРАТУРА

- ДРАГИЋЕВИЋ 2014: Рајна Драгићевић. Различити теоријски приступи префиксацији у словенској творби речи. *Slavische Wortbildung im Vergleich. Theoretische und pragmatische Aspekte*, Swetlana Mengel (Hg.), Berlin: LIT-Verlag Dr. W Hopf, (= Slavica Varia Halensia, Bd. 12), 60–72.
- ДРАГИЋЕВИЋ 2008: Рајна Драгићевић. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- БАЛИЋ 2010: Ружица Бајић. Светосавље кроз лексику српског језика. *Српски језик* XV, 229–244.
- ГОРТАН-ПРЕМК 1990: Даринка Гортан-Премк. *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*. Институт за српски језик САНУ.
- КЛАЈН 2002: Иван Клајн. *Творба речи у савременом српском језику I. Слабање и префиксација*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- КЛАЈН 2003: Иван Клајн. *Творба речи у савременом српском језику II. Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- КОНЧАРЕВИЋ 2017: Ксенија Кончаревић. *Језик и религија. Појмовник теологических лингвистике*. Београд: Јасен.
- МАРОЈЕВИЋ 2005: Радмило Маројевић. Творбена и морфолошка анализа у граматичком систему савременог српског језика (I). Зборник радова са Научног скупа *Наука и образовање*. Бања Лука: Филозофски факултет, 123–151.
- МАРОЈЕВИЋ 2000: Прилози из српске творбе речи 1-2, у: *Српски језик данас*. Београд: Српска радикална странка, 163–215.
- М 2001: Свети Николај Српски. *Молишве на језеру*. Књига III. Сабрана дела Епископа Николаја I-VII. Линц-Аустрија.
- НПП 2014: *Наставни план и програм за основно васпитање и образовање*. Министарство просвете и културе, Републички педагошки завод. https://www.rpzrs.org/sajt/doc/file/web_portal/05/5.2/Nastavni%20plan%20i%20program%20za%20osnovnu%20skolu.pdf
- НИКИТОВИЋ 2013: Зорица Никитовић. Стилско-семантички аспекти деривације. *Зборник Матице српске за књижевност и језик* 62/2, 527–539.

- Ј 2001: Преподобни отац Јустин, *Светосавље као философија живота*. Сабрана дела Светог Јустина Новог у 30 књига, књига 4. Београд: Наследници Оца Јустина и манастир Ћелије код Ваљева.
- СТАНОЈЧИЋ, ПОПОВИЋ 1992: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић. *Граматика српског језика, уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Завод за издавање уџбеника.
- ШТАСНИ 2017: Гордана Штасни. Морфемска и творбена анализа – проблемски приступ. *Прилози настави српског језика и књижевности*, VI. Бања Лука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске, 97–112.
- ШТАСНИ 2008: Гордана Штасни. *Творба речи у настави српског језика*. Библиотека Књижевност и језик, књига 28. Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- ЂОРИЋ 2008: Божо Ђорић. *Творба именица у српском језику (одабране шеме)*. Библиотека Књижевност и језик, књига 24. Друштво за српски језик и књижевност Србије.

Zorica Nikitović

The Derivational Nest *rod* through the Prism of the St. Sava's Tradition

Summary

The paper presents an overview of derivatives which form the derivational nest *rod*. From the derivational aspect, this very rich nest gives a possibility of processing or determining the constituents of derivational models, which are acquired during several levels of the educational practices aimed at Serbian language teaching: at the seventh, and the ninth, grade of the primary school, at the second grade of the secondary school, as well as a part of the course at the university level entitled *The Word Formation Processes in Serbian*. From the semantic aspect, the attention focus is put on the derivatives *porodica* and *narod*, whose semantic realisation, in the form of an essay entitled *Philosophy of the Family and the Nation in the St. Sava's Tradition*, has been given from the aspect of the orthodox spirituality, i.e. the St. Sava's tradition.

Keywords: derivational nest, derivational and morphemic stem, motivation, Serbian language teaching, *porodica*, *narod*, St. Sava's tradition.

СВЕТИ САВА КАО ПИСАЦ И НАСТАВНИ ПРИСТУП ЊЕГОВОМ ДЈЕЛУ

Наставни планови и програми за основне школе и гимназије у Републици Српској предвиђају јединице посвећене дјелу Светог Саве. По правилу се чита одјељак из *Житија јосифовина Симеона*. У овом раду пружају се основне информације о књижевној дјелатности Светог Саве које би наставнику могле бити од помоћи за свеобухватнију припрему наставне јединице. Потом се дају сугестије за обраду изабраних одјељака Савиног текста.

Кључне ријечи: Српска средњовјековна књижевност, Свети Сава, *Житије јосифовина Симеона*, наставна обрада.

1 Хронолошки оквир Савиног дјеловања.¹ Како у свом есеју, говорећи о Светоме Сави, биљежи Милан Кашанин, „при дефинисању његове личности, разматрању његове активности и обележавању његовог књижевног рада, прво што треба имати у виду, то је да је он владарски син” (1990: 112). Та је чињеница надаље условила читав низ последица које су битно утицале на развијање лика првог српског именом познатог писца и националног светитеља. Српска држава Стефана Немање доживљавала је свој узлет у другој половини 12. вијека. Намлађи владарски син, принц Растко, рођен је око 1175. године. Имао је двојицу старије браће – Вукана и Стефана (потоњег „првовјенчаног” краља и такође значајног српског писца). Стасајући у православној породици окренутој византијским духовним вриједностима, принц Растко је већ ту могао црпсти основе науке за којом ће кренути. Како су то предвиђали добри обичаји, чим је узрастао, младом племићу одијељен је дио земље којом је имао управљати, учећи се и владарским дужностима. Године 1190. на управу је добио Хум. Ту се није дуго задржао, јер га повјерена му дужност није интересовала. Насупрот очекивањима, Растко је 1191. или 1192. године побјегао на Свету Гору, гдје је примио монашки по-

* danijel.dojcinovic@flf.unibl.org

¹ За детаљнији увид у историјске околности владавине Стефана Немање и Стефана Првовјенчаног видјети: ИСН I 1981, Ђирковић 1995, Бубало 2016.

стриг у руском Манастиру Светог Пантелејмона (Стари Русик), одакле прелази у чувени грчки манастир Ватопед. Тамо је 1192. године замонашен. Добио је име Сава по Светом Сави Јерусалимском. Одбивши позив родитеља да се врати у Србију, Сава се подвизавао на врло строг начин. Истим путем на крају су пошли и Стефан Немања и супруга му Ана. Замонашили су се 1196. године, узимајући имена Симеон и Анастасија. До следеће године Симеон је боравио у својој задужбини Студеници, а 1197. године придружио се сину Сави у манастиру Ватопеду. Тамо су боравили све до 1198. године, када је уз дозволу византијског цара Алексеја III Анђела, основан Хиландар – први и једини српски манастир на Светој Гори. Остарјели Симеон уз велику помоћ сина Саве саставио је *Оснивачку повељу манастиру Хиландар*. Свети Симеон упокојио се у Хиландару 13. (26) фебруара 1199, о чему је Сава по свему судећи одмах извијестио српски двор. Исте године Сава је у Кареји, својеврсном административном средишту Свете Горе, подигао посницу за подвизавање мањег броја изабраних монаха (свега два-три). Позната је као Карејска (ис)посница и за њу је Сава саставио правила живота – *Карејски шийик*. Посао уређења манастирског живота чекао га је и у Хиландару, те је одмах саставио и *Хиландарски шийик*. Године 1203. Сава је прошао прва два свештеничка степена, јер је рукоположен за ђакона, а потом и за јеромонаха. Убрзо је одликован и достојанством архимандрита. То је вријеме Четвртог крсташког рата, у којем 1204. године крсташи заузимају Цариград, а византијски цар и васељенски патријарх привремено се склањају у мјесташце Никеју. Због метежа узрокованих недоличним и нехришћанским понашањем крсташа, али по свему судећи и због унутрашњег сукоба између браће Вукана и Стефана Првовјенчаног, Сава је одлучио да мошти Светог Симеона пренесе у Србију. То је учинио 1207. године, од када борави у Студеници. Једнако као и у Кареји и Хиландару, пред Савом је био задатак сређивања правила манастирског живота у очевој задужбини. Тако је врло брзо настао *Студенички шийик*, чији уводни дио представља *Жишије јосиодина Симеона*. Између 1210. и 1215. године Свети Сава био је игуман манастира Студеница, након чега се вратио на Свету Гору. И даље је био од велике помоћи брату краљу Стефану Првовјенчаном, савјетујући га и помажући у државним пословима. Србија је 1217. године постала краљевина, а већ 1219. године Сава је путовао у Никеју, да од византиског цара и васељенског патријарха измоли аутокефалност (самосталност) за Српску Цркву. У томе је успио. Уз благонаклон став цара Теодора I Ласкариса, васељенски патријарх

Манојло Сарантен Харитопул произвео је Саву у архиепископа, а Српску Цркву на достојанство самосталне архиепископије. Архиепископу Сави предстојало је уређење Цркве. Због тога је саставио *Законоуправило* (*Номоканон*), јединствено законодавно дјело које је обухватало свјетовно и канонско (црквено, духовно) право. Уочи Спасовдана 1220. године на великом сабору у Жичи одржао је чувену бесједу сачувану у *Житију Светиога Саве* које је написао његов ученик Доментијан. *Жичка бесједа* представља основу Савиног богословља. Када је средио црквене прилике, ариепископ Сава пошао је на прво поклоничко путовање у Свету Земљу (1229–1230). По повратку у Србију задржао се још кратко на архиепископском трону, који је 1233. или 1234. предао свом ученику Арсенију Сремцу, другом српском архиепископу. Исте године упутио се на друго поклоничко путовање, овога пута обишавши поред Свете Земље и Александрију, Синај и Антиохију. Преко Цариграда и Бугарске запутио се назад у Србију. Упокојио се у Трнову 14. јануара 1235. године, гдје је и сахрањен. Његов синовац краљ Владислав пренио је стричеве мошти у своју задужбину манастир Милешеву, гдје су почивале до 1594. године, када их је на Врачару поред Београда спалио Синан-паша.

2. СВЕТИ САВА КАО ПИСАЦ.² Сачувани су следећи текстови који су дјела Светога Саве или се доводе с њим у везу: *Оснивачка повеља манастира Хиландара*, *Карејски тийик*, *Хиландарски тийик*, *Служба Светиом Симеону*, *Синуденички Тийик* (унутар којег је *Житије јосифодина Симеона*), *Указ за држање Псалтира*, *Законоуправило* и *Писмо синуденичком иџману Синригону*. Треба имати на уму да се суштина књижевног стваралаштва у средњем вијеку не разумијева на исти начин као у модерном добу. Средњовјековно дјело тежи утилитарности, корисности, и то понајвише оној која погодује спасењу душе. Заиста је лијепо само оно што је корисно, али је исто тако корисно само оно што упућује на спасење. Због тога су свештени текстови били прворазредна литература (*Светио писмо*, а унутар њега понајвише *Псалтир*), а потом житија светих и други богословски усмјерени списи који су средњовјековном човјеку свједочили божанску истину у складу са којом је настојао да живи. Јер, не треба заборавити, „ако уопште постоји тип који би се могао искључити из приказивања

² Најдоступнија су издања дјела Светога Саве са веома информативним предговорима Димитрија Богдановића (СВЕТИ САВА 1986, СВЕТИ САВА 2008), Љиљане Јухас Георгиевске (СВЕТИ САВА 2000, СВЕТИ САВА 2001, СВЕТИ САВА 2003, СВЕТИ САВА 2005, СВЕТИ САВА 2009, СВЕТИ САВА 2012) и Томислава Јовановића (СВЕТИ САВА 1998, СВЕТИ САВА 2010, СВЕТИ САВА 2018).

средњовековног човека, то би био тип суштинског неверника, онај који ће се касније називати слободоумним, слободним мислиоцем, атеистом” (Ле Гоф 2007: 7–8). Богословље није било тек пука академска дисциплина одвојена од живота. Оно се, штавише, није ни доживљавало као нешто засебно, није се проблематизовало као такво. Било је свеприсутно и прожимало је све животне области. Због тога се никако и не може искључити из процеса разумијевања средњовјековних дјела као ни из њиховог тумачења. Појам књижевности у средњем вијеку простире се и на данас не-књижевна подручја (попут законодавства или историографије).

Најстарији сачувани текст који се може довести у везу са Светим Савом јесте *Оснивачка повеља манастира Хиландар* из 1198. године. Иако се као потписник наводи Свети Симеон, мало је вјероватно да је он и аутор текста. Узимајући у обзир Савину потоњу дјелатност, вјероватнијом се чини претпоставка да је и овај документ његово дјело. Или је бар у великој мјери Сава учествовао у његовом састављању. Невелики текст говори о томе како је Стефан Немања Божјом вољом постао владар, како је добро владао, замонашио се и отишао на Свету Гору, гдје је подигао манастир Хиландар. Даље се казује која то села и имања прилаже новооснованом манастиру, а што се утврђује завршном клетвом и потписом. Оригинални документ чуван је у Хиландару до 1896, када је са *Мирослављевим јеванђељем* поклоњен краљу Александру Обреновићу. Данас се сматра изгубљеним, јер је нестао у Првом свјетском рату.

Карејски шийик Сава је саставио 1199. године. Представља писано правило живота у Карејској (ис)посници. И данас се у Хиландару чува примјерак исписан на дугачком свитку пергамента за који се вјерује да је Савин аутограф. Ако се не ради баш о аутографу, онда је сигурно у питању препис који је настао под Савиним надзором.

Хиландарски шийик сачињен је исте године кад и *Карејски*, али послије њега. Знатно је детаљнији, јер се њиме усклађује живот великог броја монаха и дају правила устројства манастира. У његовој основи је типик Манастира Богородице Евергетиде у Цариграду, у којем је Сава боравио приликом својих одлазака у престоницу и који је јако цијенио. Али се не ради о простом преводу, већ о детаљној преради, тј. о прилагођавању условима живота српских монаха у Хиландару. Значајно је напоменути да се већ у овом документу дају назнаке животописа Светог Симеона, али у свега неколико параграфа.

Писање дијелова *Службе Светиом Симеону* Сава је засигурно почео у Хиландару. Али је химнографско дјело посвећено оцу, а којим је Свети

Симеон уведен у циклус богослужења, Сава завршио у Србији. У питању је текст намијењен појању на богослужењу, а писан према правилима и традицији химнографије православне Цркве. То је прво дјело ове врсте састављено у част једном светом Србину. По својој структури оно није компактно. Представља збирку пјесничких текстова који се умећу на за то предвиђена мјеста на богослужењима која имају свој утврђен поредак.

Сћуденички шийик, попут *Хиландарској* (чијом прерадом је и настао по Савином доласку у Србију), представља збирку прописа којим се устројава живот у манастиру Студеница. За разлику од свог хиландарског узора, у *Сћуденичком шийику* постоји много опширнији опис живота манастирског ктитора – Светог Симеона. Иначе је у Византији постојао обичај да се на почетку манстирског типика говори о ономе ко је манастир подигао, како би се међу монасима чувала успомена на ктитора. То је на овом мјесту учињено веома успјешно, па се о уводној глави *Сћуденичкој шийика* може говорити као о засебном дјелу – *Жишцију јосјодина Симеона*. Овај текст представља гранични моменат српске књижевности и „иде међу најсадржајније и најбоље написане списе на српском језику. Он је светске вредности” (КАШАНИН 1990: 111–112). О њему ће више ријечи бити у наставку.

Дискутабилно је да ли је *Указ о држању Псалтира* Савино дјело или не. Већина истраживача га тако доживљава, јер садржи многе подударности са *Хиландарским шийиком*. Нема података када је могао настати. Невеликог је обима и монасима даје додатна упутства за читање старозавјетних псалама.

Закономправило (Номоканон) најопширније је Савино дјело и јединствен је споменик српске духовности, законодавства, језика и српске културе уопште. Сава је на путу из Никеје, како извјештава његов ученик Доментијан, а пошто је издејствовао аутокефалност Српске Цркве, у солунском манастиру Филокалу довршио збирку свјетовног (номос) и духовног (канон) законодавства, како би устројио новоустановљену архиепископију. Ово несвакидашње дјело дуго је служило као основни законски акт не само међу Србима, већ и међу другим словенским народима.

Писмо сћуденичком иџуману Сјиригону сачувано је у познијем препису у којем су, по свему судећи, спојена два Савина писма која је послао са неког од својих поклонићких путовања на истоку (вјероватно са другог). Сава се у њему пријатељски обраћа Спиридону, игуману манастира Студеница, извјештавајући га о свом доспијећу у Јерусалим и молећи за помињање у молитвама. Писмо је на моменте интонирано веома лично.

Списатељски рад Светога Саве производ је процеса већ до његовог времена изграђене српске писане традиције. Језик којим Сава пише је-сте српскословенски, књижевни језик српског средњовјековља, вијековима послје усавршаван и дотјериван како би био способан пренијети и најумније поруке православног богословља. Како не треба заборавити да је Сава владарски син, једнако не треба заборавити да је Сава светогорски подвижник. Светогорска монашка духовност превладала је, успијевајући да дворско образовање искористи на најбољи могући начин, те да од Саве направи пожртвованог дјелатника, самосвјесног и одговорног у довољној мјери да на себе преузме читав низ крупних културолошких искорака. Тако се за личност Светога Саве вежу богословска дјелатност, ктиторска, законодавна, литерарна, Сава је и оснивач научне медицине међу Србима (типцима су прописане болнице у Хиландару и Студеници), највећи средњовјековни путник, дипломата и – светитељ. С друге стране, народна традиција на лик Светога Саве гледа поприлично упрошћено, свдећи га на раван пучког харизматика којем се приписује врло практичан опсег дјеловања (нпр. Сава учи људе да саграде прозор, проналази им воду и сл.). Тиме је велики подвиг овог „првог међу Србима” готово банализован, те се и његова наставничка и просвјетитељска дјелатност поистовјећују са дјелатношћу каквог сеоског учитеља. Просвјетитељство Светога Саве и његово наставниковање има везе само са свједочењем праве вјере, а не са просвјетним ангажманом у модерном смислу ријечи (Дојчиновић 2018). Србија из доба Светога Саве није имала школе и училишта која би наликовала данашњим (Лексикон 1999: 764–766). Основно знање које се ширило је познање Истине (са великим и), тј. познање Бога. Због тога је и разумијевање Светога Саве као учитеља у учioniци криво и погрешно, а развијено ван консултовања изворних средњовјековних свједочанстава, понајвише на основу фолклорних прича које су далеко од истине.

3. Дјела СВЕТОГ САВЕ У НАСТАВНИ ПРОГРАМИМА. Упутно је правити разлику између присуства Светога Саве у наставни програмима уопште од присуства његових дјела, тј. њега као писца. Јер Сава је и књижевни лик, те се и у тој улози појављује међу текстовима у настави. То се посебно односи на усмену (фолклорну) традицију, али такође и на ауторске текстове све до модерног доба (Половина 2016: 53–57). На списку лектире за ученике 8. разреда стоји: „Свети Сава у српској књижевности (избор из народног предања и умјетничке поезије о Св. Сави)”. Међутим, анализа

такве грађе одређена је методичким специфичностима рада са фолклорном, односно модерном књижевношћу и није предмет интересовања овога рада.

Важећим наставни програмом предвиђено је да се српска средњовјековна књижевност изучава у 8. разреду основне школе (МПСЈ), као и у 1. разреду гимназија (НПГ 2011: 20). Колико нам је познато, изучавање средњовјековне књижевности није заступљено у средњим стручним школама.

Основношколски приступ подразумијева упознавање са периодизацијом књижевности уз читање илустративних одјељака, како би се ученик упознао са кључним чиниоцима епоха и праваца од антике до новог доба. Предвиђено је да се српска средњовјековна књижевност представи у односу на савремену, као и да се укаже на језик, стил и ликове који се у њој јављају. С друге стране, како је наведено у исходима учења, ученик би морао бити способан локализовати текстове који су програмом заступљени, па самим тим и Савино дјело *Житије господина Симеона*, чији се одломак препоручује.

Гимназијски програм је конкретнији и детаљнији када је у питању српска средњовјековна књижевност. Она представља засебну цјелину и тежиште је на поетици: упознавање са књижевним жанровима, тематиком, стилем и везама са народном књижевношћу. Посебна се пажња посвећује жанру житија („биографије”), те њиховом културно-историјском и политичком контексту. Као узоран садржај за читање опет је изабрано Савино *Житије господина Симеона*, али овога пута наставницима није остављена слобода у одабиру одјељка, већ се упућују на то да као наставну јединицу обраде опис болести и смрти Светог Симеона. А као наставни предмет са којим је предвиђена корелација наводи се Историја.

4. Савино *Житије господина Симеона* и настава. Невелик по свом обиму, животопис Светог Симеона врло је погодан за наставну обраду. Средњовјековно доба није познавало званични чин проглашења некога светим. Ослушкивао се и пратио спонтани развој култа у народу, што је некада могло добити и свој подстицај од стране двора и црквене јерархије (као у случају Светог кнеза Лазара). Прослављање Светог Симеона почело је већ у Хиландару, о чему извјештај доноси Савин хагиограф Доментијан. Он каже, описујући прву годишњицу од упокојења Симеоновог, да је из његових моштију потекло мирисно, чудотворно миро од кога су се лијечили болесни, те додаје:

„А сви преподобни и праведни оци, свети сабор Пресвете Богородице Светогорске, видевши славу Божју и чудеса Светога, која сатвори Бог са њиме, написаше га у ред светих великих преподобних отаца, још и чудотвораца, и поклонише се њему као и свима светима Богом прослављеноме на небу и на земљи. И свршивши свету божаствену литургију, сатворише празник Светом Симеону, Новом Мироточцу, и приложише њега к светом Симеону Богопримцу, да им се заједнички празник празнује у један дан. И благословише богоносног оца нашег кир Саву да му напише каноне и стихире и његова чудотворења” (Доментијан 2001: 137, 139).

Овај навод свједочи о још неколико битних ствари: Сава је *Службу Светиом Симеону* зачео већ у Хиландару (канони и стихире), вјероватно је већ на уму имао и житије (чудотворења), а као датум прослављања Симеона Српског узет је дан прослављања Светог Симеона Богопримца – 3. фебруар по јулијанском, односно 16. фебруар по грегоријанском календару. Данас је датум прослављања Светог Симеона Мироточивог 26. фебруар по грегоријанском календару (односно 13. фебруар по „старом”, јулијанском календару), што је дан у који је, према Савином свједочењу у житију, Свети Симеон преминуо. Како је *Студенички тийик* писан у Србији, гдје култ Светог Симеона послје преношења моштију 1207. године још увијек није заживио као на Светој Гори, Сава га нигдје у житију и не назива светитељем, већ досљедно „господином”. Ту лежи и одговор на питање зашто је убрзо други Немањин син, првовјенчани српски краљ Стефан, написао још једно житије њиховог оца, али овог пута са наглашавањем очевог светитељства. *Житије јосјодина Симеона* Стефана Првовјенчаног настало је по развоју култа и у Србији.

Структура *Житија јосјодина Симеона* почива на двама битним догађајима. Први јесте Немањино напуштање престола 1196. године, а други је његова смрт 1199. године. Отуда и два приповједна усмјерења: о Немањи се говори као о владару, а затим као о монаху. Међутим, Сава не нуди детаљне биографске податке о оцу, нарочито када је у питању „владарски” дио. Много више ће их бити у дјелу Савиног брата Стефана Првовјенчаног. Такође је изостао реторски интониран увод, омиљен у византијској традицији пространих житија. Одмах се говори о манастиру, унутар чијег типика се налази, те се каже како је Студеница била „пусто ловиште зверова” (СВЕТИ САВА 1986: 97), које је Немања уредио и од тога начинио манастир. Ово наизглед неупадљиво мјесто показује Савину укоријењеност у монашкој духовности која је од најранијих времена у

пустињи видјела не уточиште и мјесто скривања од овога свијета, већ мјесто подвизавања и борбе са демонима који тамо обитавају. Због тога је и понајвећа похвала изречена у част Светог Антонија Великог (који се сматра оснивачем монаштва) још у 4. вијеку, када му се у житију при знаје како је својим подвигом довео до преображаја и „пустиња је постала као град насељена монасима” (Атанасије Александријски 2014: 103).³ Немањина владавина је од Бога, уз чију је помоћ био на челу државе 37 година. Сава наглашава да не пише све што зна да се, како каже, „не умноже речи” (СВЕТИ САВА 1986: 99), тј. да не би био сувише опширан. Када је испунио владарско послушање и у потпуности уредио државу, Немања је одлучио да се повуче, увиђајући да је окренутост ка овом свијету излишна и да је живот само „сенка и сан” (СВЕТИ САВА 1986: 101). Ријечи које Сава употребљава описујући пролазност живота позајмљене су из православног обреда опијела, у коме се нарочито инсистира на овоземаљској пропадљивости. Цитатност је уједно и веома карактеристична црта средњовјековних житија и оновремених дјела уопште. Аутор је у сопствени текст без задршке уткивао све што је знао, не водећи рачуна о томе да ли су то наводи из туђег текста. Јер нагласак је, подсјетимо се, на употребљивости текста, а не на стваралачком поступку, оригиналности, ауторском начелу и сл.

Стефан Немања престо је званично оставио на државном сабору пред окупљеним великашима, и то средњем сину Стефану Првовјенчаном. Знајући да тиме крши обичај по којем прворођени син има наслиједити оца и да би то могло довести до негодовања и неприлика, Немања у моменту напуштања великожупанског трона синовима држи бесједу о братској љубави и исправном понашању. Ражалошћена породица и властела испратили су Симеона (Немању) у манастир Студеницу, а његову супругу Анастасију (Ану) у манастир Пресвете Богородице у Рас. Тим описом Сава завршава један сегмент овог житија: показан је Симеонов пут од владара до монаха.

Већ наредним одјелком Сава отпочиње други, монашки дио Симеоновог животописа, и то помињући себе и свој одлазак на Свету Гору. То је послужило као мотивација Симеоновог преласка из Студенице, јер је жудио да се састане са сином. На Свету Гору је стигао 1197. године. Опет Сава не описује детаљно очев живот на Светој Гори, већ у кратким цртама даје информације о томе да је Симеон испрва дошао у Ватопед, те да

³ Детаљније о концепту шуме и пустиње у средњем вијеку видјети у: Le Goff 1999: 73–88.

је потом измолио од византијског цара дозволу да оснује српски манастир (Хиландар), у који су обојица прешли. На овом мјесту Сава даје краћи опис Свете Горе као рајског крајолика (типизиран опис), на шта ће се касније угледати краљ Стефан Првовјенчани и опис искористити у својој *Хиландарској повељи*. Одмах потом Сава прелази на опис побољвања и смрти Симеонове, која је дата са многим појединостима. Потом слиједи сажетак Симеоног живота, молитва и поука монасима (односно онима који читају).

4. 1. Одломак за основношколску обраду: Немањина бесједа приликом повлачења са трона. Како за основну школу није прецизно назначен дио житија који би се обрађивао са ученицима, сматрамо бар из два разлога упутним да то буде Немањина бесједа приликом напуштања великожупанског престола. Први разлог јесте што је опис смрти Светог Симеона превиђен као обавезан текст у програму за гимназије. А други нам се чини на овом узрасту још и претежнијим. Основна школа нагласак има на васпитању (у односу на образовање). Васпитни моменти лакше се илуструју преко овог одјелка Савиног текста неголи преко описа Симеонове смрти.

Како је већ напоменуто, специфичне су околности постанка ове бесједе. Симеон је имао на уму потенцијални сукоб међу браћом, те им је дао савјете како да живе. Међутим, ови савјети су универзални и премашују околности у којима су настали. Увелико су цитати из *Светој писма*, али вјешто одабрани и добро укомпоновани.

Које су то вриједности које Симеон предочава синовима? Прва је богобојажљивост, тј. живот у складу са Богом. Ко тако живи, казује Симеон, живјеће дугим и задовољним животом. Потом их упућује на милостињу и вјеру. Милостиња је била јако цијењена врлина у средњем вијеку, али није ништа мање неопходна ни данас. Тим прије јој треба дати на значају, јер је у међувремену доминантна одгојна линија постала окренутост ка себи, самољубље и тзв. индивидуални развој без претјераног освртања на ближње. Потом Симеон поучава како треба свакоме мислити добро. Егоизам и самодовољност опет су на мети Симеонове осуде, јер синовима савјетује да се претјерано не уздају у сопствене способности, већ да им узданица буде Бог. Централна порука бесједе је „да љубите брат брата, не имајући међу собом никакве злобе” (СВЕТИ САВА 1986: 103).

Наставник би на почетку часа требало да поразговара са ученицима о Светој Сави и да их упита о ономе што су већ о њему учили из Пра-

вославне вјерованауке и Историје. Сматрамо да не би требало залазити у детаље из Савиног живота, будући да је о томе било ријечи на поменутих предметима, већ би пажњу ваљало усмјерити на сам текст. Представљајући укратко *Житије ѿсѣгодина Симеона*, наставник може у неколико реченица подсјетити ученике на Симеонов пут од великог жупана до монаха и светитеља. Када се историјски (али у најкраћим цртама) одреде писац, дјело и лик, потребно је локализовати сам текст, тј. појаснити контекст у којем Симеон изговара бесједу.

Сама по себи бесједа је подстицајна за даљи разговор о неколиким темама које би почивале на појединачним исказима у тексту. На примјер: „Милостиње и вера нека вас не остављају, привежите их о свој врат и напишите на таблици срдаца својих, и наћи ћете благодат” (СВЕТИ САВА 1986: 102); или: „На свим путевима својим знајте да прави буду путеви ваши и ноге ваше неће се спотицати” (СВЕТИ САВА 1986: 102). Ове реченице могу бити основа за разговор са ученицима у коме би се проблематизовали појмови милостиње и осјетљивости према људима у невољи, а затим и за разговор о ученичком разумијевању појмова хођења по исправном путу и њиховом доживљају савјета старијих.

Како се из наведених извода види, Симеонова бесједа синовима изузетно је погодно штиво за разговор са ученицима на општеживотне теме, чиме се ауторитативно (преко њима знаних личности из историје) раздвајају добри од лоших поступака. Велика је вјероватноћа да ће, уз пажљиво и инспиративно вођен разговор о тексту, његове по(р)уке оставити жељени траг.

4. 2. Одломак за средњошколску обраду: Опис боловања и смрти СИМЕОНОВЕ.⁴ Ученицима гимназија стваралаштво Светога Саве репрезентује се преко задатог одломка из *Житија ѿсѣгодина Симеона*. Будући да је средњошколски приступ и књижевноисторијски, преко одломка треба представити Светога Саву као аутора. То подразумијева његово смјештање у историјски контекст краја 12. и првих деценија 13. вијека, те повезивање са градивом које су ученици усвојили у основној школи. Предвиђена корелација са предметом Историја може се односити управо на основношколски ниво, јер се наставне јединице из области националне историје средњег вијека са којима се доводи у везу ова наставна јединица из књижевности обрађују тек у другој години средње школе. Због тога је врло добродошло да наставник подстакне ученике да се присјете већ науче-

⁴ Видјети и чланак: Митић 1995.

ног и да означе историјске околности у којима је живио и стварао Свети Сава. Сматрамо сасвим довољним да ученици за потребе обраде ове наставне јединице буду упознати с тим када је рођен и када је умро Свети Сава и како су у основним цртама текле његове активности (бјежање на Свету Гору, монашење, оснивање Хиландара, пренос моштију Светог Симеона, боравак у Студеници, задобијање аутокефалности Српске православне Цркве, рад на устројству Цркве, повлачење са трона, поклоничка путовања и смрт у Бугарској), тим прије што наставни програм предвиђа обраду Доментијанових и Теодосијевих дјела у којима се детаљно обрађује Савин живот.

Претежније је да се на овом мјесту представе Савина дјела: *Оснивачка повеља манастира Хиландара*, *Карејски тийик*, *Хиландарски тийик*, *Служба Светиом Симеону*, *Студенички Тийик* (унутар којег је *Жиџије јосјодина Симеона*), *Указ за држање Псалтира*, *Законоправило* и *Писмо студеничком иџуману Сџиригону*. И то у врло кратким цртама. Требало би појаснити ученицима зашто се о Сави говори као о *првом*. У чему је он то био први? Први по имену познати српски писац чија су дјела сачувана, аутор првог житија у српској књижевности, аутор прве службе једном српском светитељу, први архиепископ, први и велики српски законодавац и сл. С тим у вези, у представљању дјела Светога Саве више би пажње, поред самог *Жиџије јосјодина Симеона*, требало обратити на *Службу Светиом Симеону* и на *Законоправило* (в. Никитовић 2018).

Подразумијева се да су ученици већ упознати са основама поетике српске средњовјековне књижевности, а нарочито са жанром житија (в. Трифуновић 1990: 47–77). Увијек је упутно нагласити некомпатибилност појмова биографија и житије (Дојчиновић 2016: 13–25), будући да житије подразумева говор о светитељу, што за последицу има врло селективан избор информација. Светитељи треба да служе као узор онима који читају или слушају о њиховим животима, те се, за разлику од биографије, свјесно и плански заобилазе она мјеста која би оптеретили приповиједање, а не би имала функцију свједочења светости. Биографију може имати било ко, па и злочинац, а житије не. Са ученицима се такође може разговарати о овом концепту, али и о њиховом виђењу разлике између биографије и хагиографије (житија).

Када су ученици упознати са историјским околностима у којима је живио и стварао Свети Сава, те са дјелима која је написао, пажња се усмјерава на *Жиџије јосјодина Симеона*, а пошто се ученици подсјете поетике жанра житија. Наставник би требало да ученицима представи

дјело у цијелости, а потом да се усредсреде на одабрани одјељак. Препоручљиво би било да ученици текст већ раније прочитају.

Сава приповједне цјелине обиљежава датумима, попут дневничких написа: „у 7. дан месеца фебруара”, „а када је дошао 8. дан тога месеца”, „у 11. дан тога месеца” и „а када је дошао 12. дан тога месеца”. Описи боловања и смрти Светог Симеона препознатљиво су одвојене цјелине. „У 7. дан месеца фебруара поче часна старост његова нешто мало слабити” (СВЕТИ САВА 1986: 110) увод је у први дио (побољевање), а „у 11. дан тога месеца видех га како се спрема за полазак” (СВЕТИ САВА 1986: 113) увод је у други дио (смрт). Симеон у моменту слабљења бесједи Сави и поучава га као и Вукана и Стефана приликом напуштања престола. Са ученицима се може разговарати о поукама које отац упућује сину, о њиховом значењу и актуелности у модерно доба. Посебно се могу изабрати неке мисли и детаљније коментарисати. На примјер: „Не облиचाвај зле, да те не омрзне. Обличавај премудрога, и заволеће те” (СВЕТИ САВА 1986: 110). Такође, питања се могу поставити и о Симеоновом односу према умирању (да ли је то разлог за жалост или не, да ли је смрт крај или не и сл.). Савино приповиједање је емотивно и лично. Требало би да ученици буду у стању да то аргументују.

Када је предосјетио смрт, Симеон је Сави удијелио посљедњи благослов и наложио је да се изврше припреме за његов одлазак. Детаљи с тим у вези нарочито су занчајни, јер се њима инсистира на контрасту између некад великог владара и скромног монаха који умире положен на земљу са каменом под главом: „Јер, ваистину, браћо моја љубљена и оци, чудо беше гледати: онај кога се сви бојаху и од кога трептаху све земље, тај је изгледао као један од туђинаца, убог, расом обавијен, где лежи на земљи, на рогозини, а камен му под главом, и сви му се клањају, а он скрушено моли од свију проштења и благослова” (СВЕТИ САВА 1986: 114).

У завршници описа говори се о самом моменту смрти, и то на врло оригиналан начин. Наиме, Сава свједочи како је са једним свештеником читаву ноћ бдио поред очевог одра. Симеон је био тих, није се оглашавао. Наједном, када је почело јутарње богослужење, Симеон је живнуо и почео да поје за то богослужење уобичајене стихове из 150. псалма. Свијетлог лица, најприје је погледао ка небу и узвикнуо: „Хвалите Бога међу светима његовим, хвалите га и на тврђи силе његове” (СВЕТИ САВА 1986: 114); а на Савино питање кога то види, одговорио је другим стихом истог псалма: „Хвалите га и на силама његовим, хвалите га и по премногој владавини његовој” (СВЕТИ САВА 1986: 114). Одмах је умро. На овај начин

Слика 1 – Мозаичка икона Бојородице, 12. вијек (Хиландар)

Сава је забиљежио моменат преласка Симеоновог у Царство Небеско. Постајући нијем и незаинтересован за Савина питања, Симеон не престаје да поје похвалу Богу, како се вјерује да непрестано чине и анђели у Царству Небеском.

Занимљиво би било ученицима поменути да се у Хиландару до данас чува икона за коју се претпоставља да је управо она пред којом је умро Свети Симеон. У питању је мозаичка икона на дрвету, вјероватно из 12. вијека (Слика 1).

Радмила Маринковић је у својим истраживањима доказивала како је опис боловања и смрти Симеонове Сава у *Жиџије* пренио из ранијег извјештаја који је упутио српском двору (2007: 87–97). Према њеном тумачењу, пишући о студеничком ктитору, Сава је настојао да буде што аутентичнији. Због тога није смишљао нову причу о скончању Симеоновом, већ је користио већ написани материјал.

Извори

ДОМЕНТИЈАН 2001: Доментијан. *Жиџије Светој Саве* (прир. Љ. Јухас-Георгиевска, Т. Јовановић). Београд: Српска књижевна задруга.

МПСЈ: Модернизовани програм за Српски језик за 6, 7, 8. и 9. разред. Интернет, доступно на https://www.rpz-rs.org/sajt/doc/file/web_portal/05/5.2/Srpski%20jezik%206,7,8.%20%20i%209.%20razred.pdf, приступљено 6. 9. 2019. године.

НПГ 2011: *Наставни програм за први разред гимназије свих смјерова*. Бања Лука: Министарство просвјете и културе Републике Српске.

СВЕТИ САВА 1986: Свети Сава. *Сабрани списи* (прир. Д. Богдановић). Едисија Српска књижевност у 24 књиге. Књ. 1. Београд: Просвета – Српска књижевна задруга.

СВЕТИ САВА 1998: Свети Сава. *Сабрана дела* (прир. Т. Јовановић). Београд: Српска књижевна задруга.

СВЕТИ САВА 2000: Свети Сава. *Сабрана дела* (прир. Љ. Јухас-Георгиевска). Библиотека Антологија српске књижевности. Књ. 1. Београд: Народна књига – Алфа.

СВЕТИ САВА 2001: Свети Сава. *Сабрана дела* (прир. Љ. Јухас-Георгиевска). Библиотека Избор. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

СВЕТИ САВА 2003: Свети Сава. *Сабрана дела* (прир. Љ. Јухас-Георгиевска). Библиотека Антологија српске књижевности. Књ. 1. Београд: Народна књига – Алфа.

- СВЕТИ САВА 2005: Свети Сава. *Сабрана дела* (прир. Љ. Јухас-Георгиевска). Бисери српске књижевности. Књ. 1. Београд: Политика – Народна књига – Алфа.
- СВЕТИ САВА 2008: Свети Сава. *Сабрани списи* (прир. Д. Богдановић). Београд: Просвета.
- СВЕТИ САВА 2009: Свети Сава. *Сабрана дела* (прир. Љ. Јухас-Георгиевска). Библиотека Антологија српске књижевности. Београд: Народна књига – Алфа.
- СВЕТИ САВА 2010: Свети Сава. *Сабрана дела* (прир. Т. Јовановић). Антологијска едиција Десет векова српске књижевности. Књ. 1. Нови Сад: Издавачки центар Матице српске.
- СВЕТИ САВА 2012: Свети Сава. *Сабрана дела* (прир. Љ. Јухас-Георгиевска). Библиотека Антологија српске књижевности. Књ. 1. Београд: Народна књига.
- СВЕТИ САВА 2018: Свети Сава. *Сабрана дела* (прир. Т. Јовановић). Поновљена издања кола Српске књижевне задруге у дивот опреми. Београд: Српска књижевна задруга.

ЛИТЕРАТУРА

- БУБАЛО 2016: Ђорђе Бубало. Српска земља и поморска у доба владавине Немањића. Београд: Филип Вишњић.
- ДОЈЧИНОВИЋ 2016: Данијел Дојчиновић. *Од ње недостигања разоума мојо: Најиспиз из историје и теорије старе српске књижевности*. Источно Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.
- ДОЈЧИНОВИЋ 2018: Данијел Дојчиновић. Сава као наставник: Ареопагитско читање Доментијана (I). Зборник *Средњи век у српској науци, историји, књижевности и уметности IX*. Народна библиотека „Ресавска школа” (Деспотовац) – Институт за српски језик САНУ, 87–92.
- ИСН I 1981: *Историја српског народа. Књига 1. Од најстаријих времена до Марицке бишке (1371)*. Београд: Српска књижевна задруга.
- КАШАНИН 1990: Милан Кашанин. *Српска књижевност у средњем веку*. Београд: Просвета.
- ЛЕ ГОФ 2007: Жак Ле Гоф (прир.). *Човек средњег века*. Београд: Слио.
- ЛЕКСИКОН 1999: *Лексикон српског средњег века* (прир. С. Ђирковић, Р. Михаљчић). Београд: Knowledge.

- МАРИНКОВИЋ 2007: Радмила Маринковић. *Светшорозна јосјода срјска*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- МИТИЋ 1995: Милунка Митић. Могућ методички приступ обради тематске јединице: „Сава Немањић (Свети Сава) – Житије Св. Симеона (одломак), болест и смрт Св. Симеона”. *Књижевност и језик*, година XLIII, свеска 3–4, 87–94.
- НИКИТОВИЋ 2018: Зорица Никитовић. Рецепција *Законоправила* Светога Саве (1219). Зборник радова са научног скупа *Наука и стварност*. Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 291–311.
- ПОЛОВИНА 2016: Наташа Половина. *Сава Немањић – Свети Сава*. Нови Сад: Школска књига.
- ТРИФУНОВИЋ 1990: Ђорђе Трифуновић. *Азбучник српских средњовековних књижевних појмова*. Београд: Нолит.
- ЋИРКОВИЋ 1995: Сима Ћирковић. *Срби у средњем веку*. Београд: Издавачка задруга ИДЕА – ИП Глосаријум – Службени гласник.

***

- LE GOF 1999: Žak Le Gof. *Srednjovekovno imaginarno. Ogledi*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.

Danijel Dojčinović

St. Sava as an Author and the Educational Approach to His Oeuvre

Summary

The primary and grammar school curricula in the Republic of Srpska provide for teaching units dedicated to the oeuvre of St. Sava, and, as a rule, an extract from *The Life of St. Simeon* is used as a reading text. The paper provides some basic information about the literary work of St. Sava, which could help teachers to prepare this teaching unit in a more comprehensive way. Lastly, there are some suggestions for an analysis of the chosen extracts from the St. Sava's text given there.

Keywords: Serbian mediaeval literature, St. Sava, *The Life of St. Simeon*, classroom analysis.

НИШКИ ОСНОВНОШКОЛЦИ И СРЕДЊОШКОЛЦИ ИЗМЕЂУ ЋИРИЛИЦЕ И ЛАТИНИЦЕ¹

Место ћирилице и латинице, односно њихов међусобни однос у српском језику постаје актуелан са развојем информационо-комуникационих технологија, за које се неретко тврди да фаворизују латиничко писмо. Стога се природно поставља питање места ћирилице у савременом српском језику, с обзиром на растуће изазове у XXI веку и повећану употребу латинице. Резултати спроведене анкете посведочили су да ученици у различитим приликама користе два писма. Ћирилично писмо користе у формалној комуникацији, док латиничко употребљавају у неформалној комуникацији. Међутим, њена употреба у неформалној комуникацији одражава се на промену начина размишљања и читања, с обзиром на то да речи које се могу дешифровати и ћириличким и латиничким кодом, у већини случајева читају користећи латинички код. Из тога разлога се као најадекватније решење за очување ћирилице јавља повећање броја часова наставе српског језика и књижевности и свакодневно указивање на штетност коју неконтролисана употреба латинице може имати на наше традиционално писмо у перспективи.

Кључне речи: ћирилица, латиница, савремени српски стандардни језик, очување ћирилице.

1 Увод. Претходних шест месеци обележила је јавна расправа о значају Закона о службеној употреби језика и писама („Службени гласник”, 48/2018), при чему је дошло до поделе јавног мњења и језичких стручњака о питању да ли је законом заиста заштићена употреба ћирилице у службеној употреби српског језика, с обзиром на то да се више него често латиница налази и у крајевима у којима је српски језик већине, у средствима јавног информисања, на домаћим веб-сајтовима и интернет комуникацији. Пажљивим прегледом и тумачењем овог закона може се увидети да се ћирилица „брани” само у члану 1, у коме се

* aleksandar.novakovic@filfak.ni.ac.rs

** jelena.stosic@filfak.ni.ac.rs

¹ Рад је настао у оквиру интерног пројекта *Проучавање језичке и књижевне прошлости и садашњости југоисточне Србије*, број пројекта: 183/1-16-01, чији је руководилац проф. др Горан Максимовић.

истиче да су у „Републици Србији у службеној употреби ћирилично писмо, а латинично писмо на начин утврђен овим законом”. Међутим, одредбама у члановима 4 и 24, којима се наглашава да се поред ћириличног може користити и латиничко писмо, поништава се одредба члана 1 овог закона и тиме се у праксу на српском говорном подручју уводи феномен *диграфије*. Тврдња је посебно поткрепљена одредбом из члана 4: „Орган, организација и други субјект може свој назив, фирму или други јавни натпис да испише, поред ћириличног, и латиничким писмом. У фирми предузећа, установе и другог правног лица, односно радње или другог облика обављања делатности део који се користи као знак може се исписивати само латиничким писмом”, којом се статус латиничког писма у потпуности изједначава са ћириличким писмом. Такође, веома је интересантно да нема ниједне одредбе у овом *Закону* којом се регулише објављивање дневних, штампаних и електронских медија, који, по свему судећи, имају важан утицај на формирање јавног мњења о важности националног писма.

Са друге стране, настава српског језика и књижевности требало би да буде одбрамбени механизам за очување ћириличног писма и традиције у условима диграфије. Међутим, смањење броја часова српског језика и књижевности, као и презасићеност наставних програма не оставља довољно простора наставницима да се посвете сузбијању утицаја латиничког писма, јер се способност говорника да оба писма једнако добро читају и пишу окреће у корист латиничког писма. Прича о значају и очувању ћирилице своди се на свега неколико часова културе изражавања и ентузијазам наставника.² Зато је битно још једном продискутовати о односу употребе ћирилице и латинице, јер нема студија новијег датума у којима су се аутори бавили њиховим односом међу основношколском и средњошколском популацијом и њиховим ставовима о важности ћирилице за очување српског језичког и културног идентитета.

2. Претходна истраживања. Питање односа ћирилице и латинице није ново. О њему је већ много пута било речи или у засебним радовима (Рот и Костић 1988; Огњеновић, Лукатела и Савић 1976; Антонић 1987) или у читавим монографијама (Прџић 2005 и др.). Ради поштовања начела

² Ранко Бугарски сматра да покушај укидања једног писма представља „идеолошко насиље над језиком” (2010: 58).

економичности, аутори у овом поглављу дају само кратак преглед раније спроведених истраживања, која су у вези са темом овог рада.

Проблемом употребе ћирилице и латинице у основним и средњим школама у Новом Саду бавила се И. Антонић пре више од 30 година. С обзиром на вишенационални карактер градског становништва Новог Сада и чињеницу да је тада стандардни језик био српскохрватски, а у употреби ћирилица и латиница, на узорку од 1102 испитаника утврђена је превага латинице у употреби (65 посто) (Антонић 1987: 139). Разлог за овакво опредељење, како је утврђено на основу одговора испитаника, лежи најчешће у унутрашњој мотивацији. Поред унутрашње мотивације, у одабиру једног или другог писма учествује и низ спољашњих чинилаца. Међу овим чиниоцима аутор посебно издваја оне области које чине интересну сферу младих људи, а у којима је најчешће заступљена латиница, затим чињеницу да се у највећем броју земаља у свету употребљава латиница, а ту спада и низ школских предмета који користе латиницу у писању или у систему симбола. Истим питањем бавила се и Ј. Стојановић у своме раду „Српска ћирилица у вјековној историји и данас”. На основу спроведеног истраживања међу основношколцима и средњошколцима у Републици Српској, ауторка закључује да је везаност за ћирилично писмо већа што су ученици старији (Стојановић 2014: 38).

С друге стране, Д. Стаменковић, М. Антовић и М. Тасић проучавају ставове студената англистике према употреби ћириличног и латиничког писма, с обзиром на природу студија и већој изложености латиници. Међутим, резултати указују да студенти не фаворизују ниједно од два писма, али да у поређењу са студентима машинства показују мањи степен привржености ћириличком писму (Стаменковић, Антовић, Тасић, 2014: 213–218).

3. Методологија истраживања. Питање места и функције ћирилице у савременом српском језику посебно се актуализује са развитком савремених информационо-комуникационих технологија, за које се неретко тврди да узвишују значај латинице, а унижавају вредност ћирилице. У вези са тим, истиче се наширока употреба англицизама писаних, наравно, латиницом, односно онемогућавање њихових корисника (и говорника српског језика) да користе ћирилицу, услед њеног непостојања у оперативним системима ових уређаја. Проблем смањене употребе ћирилице уочљив је међу генерацијом тзв. миленијалаца, који се радије одлучују за употребу латинице него ћирилице. Такође, недоследност државних орга-

на у спровођењу Закона о службеној употреби језика и писама („Службени гласник”, 48/2018), небрига медија са националном фреквенцијом, као и недовољан број часова српског језика у основним и средњим школама компликује нимало безазлен проблем. Смањена употреба ћирилице директно води ка губитку језичког идентитета и раскидању са вишевековном православном традицијом, а као последице појављују се: прекомерна употреба „шишане” латинице, мешање латиничких и ћириличких слова, недоследно писање штампаним, односно писаним словима ћирилице, замена малих слова великим итд.³ Стога је предмет овог истраживања утврђивање заступљености ћирилице и латинице у писаном изражавању младих (основношколаца и средњошколаца), са циљем изналажења начина на који се напред утврђени проблеми могу искоренити.

У складу са дефинисаним предметом и циљем истраживања, аутори дају одговор на следећа истраживачка питања:

1. У ком односу стоје ћирилица и латиница у језику младих?
2. Да ли су савремене информационо-комуникационе технологије главни узрочници повећане употребе латинице?
3. На који начин се ћирилица може заштитити?

Истраживање ради давања одговора на постављене истраживачка питања спроведено је у мају 2019. године. У истраживању је учествовало 160 испитаника (80 ученика ОШ „Радоје Домановић” из Ниша и 80 ученика Гимназије „9. мај” из Ниша. Аутори су настојали да анкетају ученике свих разреда основне и средње школе.

За потребе овог истраживања осмишљен је специјалан упитник, који је садржао укупно 12 питања, од којих су три отвореног типа. Аутори су питања и радне налоге распоредили на две стране, при чему су се на првој страни нашли радни задаци практичног карактера, који су омогућили извођење закључака о начину перцепције ћириличног и латиничког писма, док су се на другој страни нашла питања у вези са ученичким искуствима у коришћењу једног и другог писма.⁴ Сви добијени подаци анализирани су помоћу софтверског пакета *MS Excel*, а резултати представљени графички и дескриптивно.

³ Ранко Бугарски пише о повезаности језика, нације и државе и идеји да се човечанство природно дели на нације од којих свака поседује свој особени и непоновљиви карактер, при чему је језик (па и писмо) гарант те посебности (2002: 60).

⁴ Важан податак јесте да су питања практичног типа била издвојена од осталих како би се неутралисао утицај писма коришћеног за састављање упитника.

Графички приказ 1. Број учесника у истраживању

4. АНАЛИЗА ДОБИЛЕНИХ РЕЗУЛТАТА. Резултати истраживања су показали да ученици разликују формалну од неформалне употребе језика. У формалним приликама, каква је попуњавање упитника, 90% анкетираних ученика користило је ћирилицу за давање одговора на постављене задатке. С тим у вези је и њихов став да ћирилицу треба неговати, јер ћирилица представља „национално писмо“, „које ваља чувати“ и „за које се ваља борити“, а као један од начина за такву борбу ученици виде њену свакодневну употребу, „на чему наставници српског језика инсистирају“. Из тог разлога, 88% анкетираних ученика потписује се користећи ћирилицу, односно води рачуна да обрасце попуњава писмом којим су и написани.

Међутим, иако већина ученика користи ћирилицу у формалним приликама, чак 98% испитаника користи латиничко писмо у неформалној комуникацији путем рачунара и мобилних телефона, и то не српску латиницу, већ „ошишану“. Као разлоге за такву праксу, ученици наводе подразумевана подешавања савремених информационо-комуникационих уређаја, те навику да таква подешавања користе, сматрајући да „ћирилица није адекватно писмо“ на рачунарима и мобилним телефонима због „њене невидљивости на мрежи“. Такође, неколицина ученика сматра да ће употреба ћирилице у комуникацији међу вршњацима наићи

Графички приказ 2. *Однос употребе ћирилице и латинице
приликом писања међу ученичком популацијом*

„на подсмех и ругање”, „јер је само латиница на телефонима”. Посебно је интересантан податак да 90% ученика на својим телефонима има инсталирану ћириличку тастатуру, али да је користи само у повременој комуникацији са наставницима. Чак и ученици који немају инсталирану ћирилицу знају како је могу учитати из подешавања рачунара и телефона, али да немају потребу да то и чине, сматрајући да је довољно што ћирилицу користе у школи. За разлику од основношколаца, средњошколци показују склоност да користе додатне софтвере за ћириличку тастатуру, као што су: *SwiftKey Keyboard* и *Gboard*, јер дозвољавају брзу промену са једног типа тастатуре на другу (са ћирилице на латиницу и обратно). Занимљиво је да 40% средњошколаца истиче да, иако не користи ћириличку тастатуру, има навику да модификује латиничко писмо додавањем *h* сугласницима *s* и *c*, ради њиховог „приближавања ћириличком писму”: *sh* (→ш) и *ch* (→ч).

Свакодневна употреба латинице међу основношколском и средњошколском популацијом почела је узимати данак кроз промену начина размишљања, читања и писања. Наиме, речи које се могу прочитати и на ћирилици и на латиници (ТЕРАМО, БАТА, КОРА, ВАН), ученици све више почињу читати користећи се латиницом (в. графички приказ 2).

Примећује се да ученици петог разреда основне школе и прве године средње школе најпре дешифрирају ћирилички код, док међу ученици-

Графички приказ 3. Број ученика који користе ћирилицу при читању

ма осмог разреда и четврте године средње школе има све више оних који дешифрију латинички код. Два су могућа разлога таквом чињеничном стању. Први је у вези са бројем часова српског језика и књижевности, који је највећи у почетним разредима одређеног нивоа школовања, због чега су ученици више изложени позитивном утицају наставника српског језика. Са смањењем броја часова из разреда у разред смањује се и деловање наставника. Други разлог утиче на повећање броја оних који дешифрију латинички код. Наиме, навика коришћења „ошишане латинице” манифестује се кроз употребу латинице по аутоматизму услед свакодневне изложености овим кодним јединицама.

Са друге стране, иако користе ћирилицу у формалним приликама, ученици показују елементарно непознавање ћириличких графема, које се манифестује кроз мешање ћириличких и латиничких, односно замену писаних слова ћирилице штампаним. С последњим у вези је навика 78% анкетираних ученика да писане ознаке за сугласнике *х, м, н, л, е, м* мења штампаним. Важност наставе српског језика још једном се показује кроз одговоре ученика петог разреда, који се у великој мери придржавају правила употребе писаних слова ћирилице, за разлику од ученика осталих разреда. Чак 40% наставника у средњој школи, бар према одговорима ученика, користи латиницу на својим предавањима, што противуречи залагањима наставника српског језика да се ћирилица мора и треба чувати.

5. ЗАКЉУЧАК. Имајући у виду све поменуте резултате, може се закључити да основношколци и средњошколци разликују формалну од неформалне употребе језика, те у складу са тим различито употребљавају ћирилично и латиничко писмо. У формалним приликама се пре одлучују за ћирилично, док у неформалној комуникацији готово редовно употребљавају латиничко писмо. Иако су ученици свесни значаја ћириличног писма у циљу очувања језичког и културног идентитета српског народа, ћирилицу виде као мање вредно писмо од латинице, при чему не користе чак ни српску латиницу, већ само „ошишану”.

Свакодневна изложеност латиничком писму утицала је на промену начина размишљања и менталног лексикона ученика, тако да велики број ученика речи које се могу прочитати и на ћирилици и на латиници чита искључиво на латиници. Могући разлози таквом чињеничном стању могу бити *чишање по аутомашизму* услед повећаног утицаја латиничког писма, као и смањење броја часова српског језика из разреда у разред. Истраживање је показало да ученици не осећају приврженост ћирилици, иако су упознати са њеним значајем, а да је употреба латинице у неформалној комуникацији тренд коме треба тежити како „се не би издвајали из друштва”.

Однос између ћирилице и латинице захтева још много истраживања како би се најпре утврдиле потенцијалне опасности које прете да угрозе ћириличку традицију, а затим да би се изнашли начини за њихово искорењивање. Овај рад представља само мали део тог обимног посла, који може бити продуктиван за очување српског културног идентитета.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- АНТОНИЋ 1987: Антонић, И. Употреба ћирилице и латинице у у основним и средњим школама у Новом Саду. *Прилози проучавању језика* 23, 131–151.
- БУГАРСКИ 2002: Бугарски, Р. *Нова лица језика – социолингвистичке шеме*. Београд: Чигоја штампа/Библиотека XX век.
- БУГАРСКИ 2010: Бугарски, Р. *Језик и идентитет*. Београд: Чигоја штампа/Библиотека XX век.
- ЗАКОН О СЛУЖБЕНОЈ УПОТРЕБИ ЈЕЗИКА 2018: *Закон о службеној употреби језика и писма*, „Службени гласник”, 48/2018)
- ОГЊЕНОВИЋ, ЛУКАТЕЛА, САВИЋ 1976: Огњеновић, П., Лукатела, Г. и Савић, М. Модел обраде информација при идентификацији речи. *Конференција ETAN XX*, 1, 745–753.

- ПРБИЋ 2005: Прћић, Т. *Енјлески у срјском*. Нови Сад: Змај.
- РОТ, КОСТИЋ 1988: Рот, Н. и Костић, А. Читљивост ријечи и реченица штампаних латиницом и ћирилицом. *Психологија*, XXI, 3–15.
- СТАМЕНКОВИЋ, ТАСИЋ, АНТОВИЋ 2014: Стаменковић, Душан, Милош Тасић и Михаило Антовић. Ставови студената Департмана за англистику Филозофског факултета у Нишу према употреби ћириличног и латиничног писма. *Теме* 38 (1): 213–228.
- СТОЈАНОВИЋ 2014: Стојановић, Јелица. Српска ћирилица у вјековној историји и данас. *Прилози настјави срјској језика и књижевности*, II, 12: 17–41.

Aleksandar M. Novaković
Jelena Stošić

The Primary and Secondary School Pupils and Students from
Niš between the Cyrillic and Latin Alphabet

Summary

The place of the Cyrillic and Latin alphabets, i.e. their mutual relationship in Serbian language has become topical with the development of the information and communication technologies, for which it is often claimed that they give preference to the Latin script. Therefore, the question that is being asked as a matter of course deals with the place of the Cyrillic alphabet in contemporary Serbian language, with respect to the growing challenges in the twenty-first century and the increase in the use of the Latin script. The results of the survey conducted affirm that the students use two scripts for different purposes. The Cyrillic script is used in formal communication, whilst the Latin script is used in informal communication. Nevertheless, its use in informal communication is being reflected on the change of the ways of thinking and reading, with regards to the fact that the words which can be deciphered in both the Cyrillic and Latin codes are read using the Latin code in the majority of cases. That is the reason for proposing, as the most adequate solution to the problem, an increase in the number of classes of Serbian language and literature and everyday demonstration of adversity which an unrestrained use of the Latin alphabet, in prospect, could have on our traditional script.

Keywords: Cyrillic alphabet, Latin alphabet, contemporary standard Serbian language, preservation of Cyrillic alphabet.

АНАЛИЗА ПЈЕСМЕ МОЈА ОТАЏБИНА АЛЕКСЕ ШАНТИЋА У СВЈЕТЛУ ВАСПИТНИХ НАСТАВНИХ ЦИЉЕВА¹

Рад репрезентује једну обрађену наставну јединицу из сфере књижевности, Шантићеву родољубиву пјесму *Моја отаџбина*. Будући да је обрада пјесме била усмјерена на њене идејне аспекте, рад првенствено доноси интерпретативне стратегије и резултате у вези са васпитним циљевима часа. Говорећи о васпитним циљевима, у центар пажње биће стављене реакције и активност ученика, односно наставне методе којима се желио произвести одговарајући ефекат битан за реализовање функционалног васпитног циља. Шире гледано, пишући о резултатима обраде ове пјесме, изнијеће се и размишљања о интерпретативним стратегијама у оквиру наставе књижевности и о начинима како да се устроји стратегија и васпитни континуитет интерпретација наставних јединица из области књижевности.

Кључне ријечи: настава, методика, књижевност, поезија, интерпретација, васпитни циљеви, ученици, мотивација.

1 Увод. Говорити и писати о тумачењу књижевног дјела у оквиру школског система сложене су радње које треба да задовоље и реализују предвиђене образовне, васпитне и функционалне циљеве. Више него иједан други предмет и више него иједна друга област у оквиру основношколског и средњошколског система, настава књижевности може и треба да одговарајућим интерпретативним приступима изгради функционалну и складну просвјетну зиданицу која ће ученике просвијетлити у свим хуманистичким правцима, стварајући од њих људе отворене духа и ума, спремне за сложене животне изазове. Поменути циљеви у методици се дефинишу као васпитни наставни циљеви, а њихова важност за цјелокупни васпино-образовни програм неизмјерна је, чему у прилог говори релевантно методичко објашњење: „Васпитни циљеви се односе на стицање врлина и позитивних навика, на развијање ваљаних моралних схваћања и усвајања културног понашања (истицање А. М).

* aleks.materic@gmail.com

¹ Рад је настао на основу ауторовог искуства реализовања наставне јединице (шести разред основне школе, одјељење VI²) 28. априла 2019. године. у Основној школи „Георги Стојков Раковски” у Бањој Луци.

Они првенствено утичу на вољу активност ученика, снаже је врлинама и усмеравају према друштвено корисним делатностима и племенитом поступању. Најопштија васпитна сврха наставе је у *хуманизовању и социјализовању личности*” (Николић 1999: 17). Истина је да ова дефиниција васпитних циљева систематично објашњава појам, али ипак остају неконкретизовани, односно широко интерпретирани појмови културног понашања, хуманизовања и социјализовања личности. У зависности од времена које са собом носи различите политичке и идеолошке сателите, значења ових појмова варирају, често и радикално, што наводи на закључак да је потребно устројити једну јасно дефинисану стратегију управљања и реализовања васпитних циљева код дјеце.

У свом гласовитом есеју *О културном обрасцу*, велики српски интелектуалац Слободан Јовановић, даје вјероватно и најпотпунију представу о истинском хуманизовању личности коју треба имати на уму и слиједити у реализовању васпитних наставних циљева. Ево неколико кључних рефлексија из његовог есеја: „Културни човек није једностран. Он негује и своју интелектуалност, и своју осећајност, и своју моралност. Сагласност коју тежи одржати између тих разноврсних елемената, огледа се у целом његовом начину живота, у целој његовој личности. Његова филозофија живота прешла му је у нарав” (2018: 7). „Полуинтелектуалац је болесна друштвена појава, која је обелоданила две ствари: (1) да је културни образац потребна допуна националног и политичког обрасца, што се нарочито осећа онда када утицај та два обрасца стане слабити, и (2) да школа која се ограничава на давање знања, без упоредног васпитања карактера, није у стању спречити појаву таквог друштвеног типа као што је полуинтелектуалац” (2018: 13). У данашње вријеме нарочито је дошло до хиперпродукције полуинтелектуалаца како их Јовановић дефинише, док је истинско хуманизовање карактера особина знатно мањег дијела популације, за шта и школски систем мора да сноси велик дио одговорности. Нарочиту одговорност у вези са тим има настава књижевности, те је логично да у оквиру ње треба да буде успостављен стратешки систем који ће васпитањем карактера спречавати појаву нама тако блиског полуинтелектуалца о којем је Јовановић писао још средином двадесетог вијека.

У том смислу, иако се овдје износи искуство само једне реализоване наставне јединице из сфере књижевности, циљ рада јесте прије свега предлагање једног правца којим треба да иде интерпретативна мисао

књижевног дјела, како би се поспјешило и реализовало оно што је циљ над свим циљевима – истинско, функционално просвјетљивање ученика.

2. У основи анализе (што би се дало констатовати као најбитније када је највећи број књижевних дјела у питању) јесте идејни слој пјесме, конкретно – оне суштине и велике мисли које су уграђене у темеље свијетле пјесничке ријечи. Шантићева поезија репрезентативан је примјер рефлексивне поезије која је блиска ученицима и из које могу да црпе битне васпитне и философске рефлексије, што је, суштински говорећи, један од најважнијих дугорочних циљева готово сваке књижевне анализе. Без обзира на жанр, свака анализа пјесничког текста умногоме је условљена првим сусретом са њим у оквиру иницијалног читања, које треба да буде изражајно и интерпретативно. Након наставниковог интерпретативног читања² ученици ће препознати осјећања у пјесми, те оне појмове око којих треба да буде заснована интерпретација. Наш час је недвосмислено показао да наставникова рецитација може да на прави начин усмјери даљу анализу, прије свега дикцијским тумачењем ријечи и стихова пјесме. На тај начин се ученици могу адекватно припремити и усмјерити за рјшавање истраживачких задатака. Анализа непознатих ријечи, која је услиједила након читања, показала је да су ученици већ у узрасту шестог разреда способни да препознају дубље семантичке конотације ријечи, уочавајући њене коријенске морфеме. Одличан примјер дао је један ученик, желећи протумачити ријеч *убої*, која се јавља у оквиру стиха: *Рад земље ове убоїе и їоле*. Читанка (2017: 53–54) уз пјесму не доноси објашњења претпостављених непознатих ријечи, тако да су ученици апсолутно самостално долазили до закључака. Занимљиво је уочити до каквих је закључака он дошао у односу на дефиниције које нуди рјечник. У Матичином *Речнику српскої језика* наводе се два значења лексеме *убої*: 1. *веома сиромашан, оскудан*; 2. *сиромах, ѝросјак* (речник 2011: 1335), и нема сумње да у свијести већине говорника српског језика егзистира управо овакво тумачење ријечи. Међутим, приликом тумачења ученик у први план није ставио сиромаштво или оскудност, што је и разумљиво, будући да је у коријену ријечи именица Бог. Он је потенци-

---

² Када је у питању краћи пјеснички текст, ритмички, лексички и осјећајно богат, какав је свакако Шантићева пјесма *Моја ошацибина*, идеално је да наставник пјесму рецитује, а не чита, јер ће то допринијети снажнијем утиску код ученика, бољој интерпретацији текста и даљој мотивацији за рад.

рао везу између Бога и значења придјева, закључивши, уз наставникову и помоћ својих колега, да придјев *убої* подразумеива особину нечега што је сиромашно, оскудно у материјалном смислу, али духовно богато, испуњено Богом. Вишеструк је значај овакве интерпретације ријечи. Прије свега, ученици успијевају да на прави начин размишљају о семантичким дубинама ријечи, нарочито апстрактне лексике. Такође је значајно да већ у овом узрасту ученици значења ријечи повезују са коријенском морфемом, на шта их наставници треба да подстичу. На крају, у вези са самом интерпретацијом пјесме, поменуа дефиниција лексеме *убої*, много ће допринијети разумијевању патњи, сиромаштва, страдања и духовне величине српског народа о којем Шантић пјева. Ученици треба да схвате да су страдајући и невино крварећи, српска земља и српски народ постали убоги – сиромашни и гладни тијелом, али богати духом, имајући уз себе Бога за помоћника, а то је велика порука Шантићеве пјесме. Уколико би се значење убогости интерпретирало онако како наводе рјечници, та порука би изостала, истискујући из ње везу са Богом, која је кључна, како за семантику саме ријечи, тако и за интерпретацију пјесме у цијелости.

3. Главни дио часа сконцентрисао се на рјешавање истраживачких задатака које је наставник раније припремио и организовао у четири цјелине, унутар којих ће ученици радом у пару размишљати о одговорима које ће усменим путем понудити.³ Сваки пар треба да у оквиру првих задатака размисли о значењу четирију ријечи које заузимају нарочито важно мјесто у пјесми, а чија су значења повезана и у суштини функционишу као једна идејна цјелина. То су именице: *ошацибина*, *род*, *оћнишће* и *дом*. Ученици су без проблема препознавали значења ових ријечи у контексту пјесме, али оно што је још битније од тога јесте чињеница да су успјели пронаћи много асоцијација у вези са задатим ријечима, и да се највећи број њих понављао из ријечи у ријеч. Користећи се принципом навођења асоцијација уз задате појмове, ученици су уз све четири ријечи навели следеће асоцијације: *срећа*, *радосћ*, *шоплина*, *породица*, *поштовање*, *разумијевање*, *оно што припада нама*. Ово су асоцијативне

³ Задаци су организовани тако да свака цјелина има, типски гледано, истовјетна питања. Прво питање открива семантичка богатства кључних лексичких мјеста у пјесми, наредна два изискују и развијају интерпретативне могућности када је у питању идејни аспект дјела, док се посљедње питање тиче формалне организације пјесме.

повезнице значајне и за анализу пјесме, али и за цјелокупно васпитно усмјеравање ученика. Будући да је наставник на табли исписивао све њихове асоцијације, ученици су прегледно могли да уоче и закључе колико су ови појмови блиски и колико су они значајни за сваког човјека. То је интерпретативни пут који и сама пјесма сугерише и који треба слиједити. Тек када емпатијски и семантички дубоко уроне у појмове рода, отаџбине, огњишта и дома, ученици могу да на прави начин доживе пјесму и осјете како она „дише”. Такође, схвативши њихов значај, ђаци уочавају срж националног идентитета, што је важан васпитни циљ пјесме, али и цјелокупне наставе књижевности. Битно је да се појам националног идентитета не мистификује, како је то обично случај са аспекта социологије, већ да се он приближи и конкретизује ученицима тако да могу препознати и саживити се с оним што је у темељу њиховог идентитета. Није потребно наглашавати колика је корист, али и неопходност, у усмјеравању ученика да воле, цијене и помажу свој род – свој народ и породицу. То и јесте суштински закључак у вези са анализом значења поменутих појмова, то је оно што дјеца у том узрасту снажно осјећају и што је кроз наставни процес потребно развијати. Уосталом, знатан је број Наставним програмом предвиђених књижевних дјела за обраду у којима је снажно изражен значај рода да је могуће успоставити један континуитет у васпитним циљевима који ће потенцирати здрав поглед ученика на категорију рода и свега онога што испуњава тај појам. Узевши за примјер план и програм рада за шести разред основних школа у Републици Српској, дјела као што су *У ноћи* Светозара Ђоровића, *Прва бразда* Милована Глишића, *Домовина* Љубивоја Ршумовића, те народне пјесме *Свети Саво* и *Српска ђевојка* текстови су који међусобно кореспондирају и прикључују се *Мојој ошацибини* у смислу снажних васпитних, идентитетских инвектива. Битно је успоставити стратегију и континуитет у њиховој интерпретацији, како би ученици са тих часова са собом понијели суштину, а она је похрањена управо у категоријама рода, народа и породице, будући да их сва наведена дјела изразито потенцирају. Више-мање и у вишим разредима заступљена су дјела са блиским садржајима, што значи да ће након четири године, слиједећи овакву интерпретативну стратегију, ученици имати изграђену, потврђену и цјеловиту свијест о свом националном и културном идентитету, што је огроман допринос и циљ који у оволикој мјери ниједан други наставни предмет не може реализовати. Нарочито ваља истаћи чињеницу да ова-

кав приступ интерпретацији није никакво читавање идеолошких или политичких елемената у књижевни текст (каких је било у оквиру догматских владајућих идеологија), већ само слијед философске мисли наших великих књижевника. Анализа семантике кључних ријечи *Моје ошацибине* доказује да су ученици итекако спремни, мотивисани и активни за изналагања њихових значења, те оно што је још важније – да их осјећају и разумијевају.

3.1. Приликом разговора о утисцима које је на њих пјесма оставила, један једанаестогодишњак симпатично је прокоментарисао да је пјесма „лијепа и дубока”. Та дубина, која карактерише стихове Шантићева сонета и највећа је умјетничка вриједност текста, па је сасвим природно и логично да то ученици осјете, и да ка откривању семантичких дубина кључних мјеста треба да буде усмјерено тумачење дјела. А свака дубља интерпретација књижевног текста уједно је сазнавање универзалних људских вриједности, и та два аспекта никако не треба раздвајати. О томе најбоље свједоче ученици који су размишљали о осјећањима у пјесми. Они су успјешно закључивали да је лирски субјекат тужан, да пати и страда, јер истовремено пати и страда његов народ. Тек када су уочили и осјетили повезаност појединца и народа, ученици су могли емпатијски идентификовати и разумјети бол лирског субјекта. Књижевност у начелу извире из живота и на живот се реферише, тако да је познавање живота за разумијевање књижевности и познавање књижевности за разумијевање живота узајамна потреба и феномен којег увијек треба бити свјестан у процесу тумачења књижевних дјела у школи. Разумијевањем везе појединца и народа условљено је и разумијевање појма родољубиве пјесме, која је била саставни дио истраживачких задатака. Уочивши и осјетивши феномен љубави према свом роду, ученици успјешно умију дефинисати и препознати кључне елементе родољубиве пјесме – исказивање љубави и поштовања према свему ономе што је инкорпорирано у широк појам рода.

3.2. Један од истраживачких задатака усмјерен је на сазнавање и разумијевање страдања народа о којем лирски субјект у пјесми казује. Тиме се отвара сложено и осјетљиво питање страдања српског народа, за које је такође нужна интерпретативна стратегија и интерпретативни континуитет. Када су у питању ученици шестог разреда, наш час показао је да сви они имају више или мање изражену свијест о страдалничкој историји српског народа, с тим да је они углавном нејединствено интер-

претирају. Једни истичу страдање српско за вријеме турске владавине, други се реферишу на Други свјетски рат, трећи на рат деведесетих година и тако даље. Посебно је значајно у овом смислу креирати стратегију која ће ученичку свијест оспособити да на прави начин сагледава и интерпретира српску страдалничку прошлост. Тако ће бити заштићени и од дневнополитичких манипулација, каквих је данас много, а у историјској истини и саосјећајности изникнуће дужно поштовање према пострадавшим прецима. Књижевна дјела попут *Моје ошацибине* репрезентативни су текстови за отварање овакве дискусије. Будући да су ученици препознали нужну емпатијску везу између лирског субјекта и његовог национа, спремни су да им се *пашње* и *муке* из пјесме конкретизују до одговарајућег нивоа. На чему је неопходно инсистирати? Баш на ономе што је упорно запостављено и што се ни данас довољно не истиче – на културолошким посљедицама страдања Срба. Ученици већ у овом узрасту могу и треба да схвате да је културолошко биће народа (језик, писмо, историја, обичаји) уз конфесионалну припадност главни узрок континуираног страдања нашег народа, и да су уз огромне популационе посљедице, страдања умногоме израђавала и сам културолошки, идентитетски темељ национа. Подразумијева се да ученици не треба да развијају мржњу према *душманским рукама*, већ да штите, поштују и његују свој културолошки и идентитетски код, своје претке, невинне жртве и слободарске идеје српског народа. Они треба да схвате да је истински национализам у својој суштини културолошки феномен, онакав каквог га је представила у свом есеју једна од највећих српских интелектуалки, Исидора Секулић, написавши: „(...) тај национализам треба да је и по суштини и по облику чиста, висока култура. Култура у најбољем смислу речи. Морал, хуманизам, етика, честитост. Ваљаност и честитост и првокласност не само српска, него и човечанска (2001: 59). На другом мјесту она додаје: „А наш народ? Дивне, сјајне, јединствене побједе, народ мали па мали. Мали због свог уског, некултурног национализма” (2001: 57). Није у свом есеју *Културни национализам* Исидора толико потенцирала космополитизам, како се на први поглед недвосмислено чини, колико је жељела истаћи чињеницу да у оквиру наше идентитетске свијести властите културолошке вриједност бивају запостављене, иако су баш оне темељ и суштина народа, а тако и национализма као природног осјећања љубави према свом народу. Тек када ученици на одговарајући начин развију своје национално осјећање постаће приправни да ваљано

памте и интерпретирају страдалничку историју српског народа, да формирају „једну симболички утемељену и у јавној свести засновану културу сећања” (Ломпар 2015: 224), како је Миле Ломпар дефинисао истинску представу о Јасеновцу. Ученицима не треба српску историју интерпретирати само у епском, већ у културолошком кључу, они не треба да памте само пролијевање крви, битке и војсковође, већ да разумију шта је оно што Срби као и сваки други културно богат народ треба да његују и бране. Од светосавске идеје, косовског завјета, јасеновачких жртава и свих других великих националних идеја и збитија, ученици треба да разумију континуитет националног идентитета у Срба, оличеног управо у светосављу, језику, писму и вјери, те да су толика страдања српска била у непосредној вези с овим темељним идентитетским чиниоцима. Овом стазом ученици неће развијати мржњу према *душманским рукама* него ће развијати свој суштински, културни национализам, сјећање, поштовање, емпатију и љубав. Ово је интерпретативна стратегија чији је циљ стварање просвјешћених, културних националиста, генерација чија ће филија према властитом у потпуности искључити могућност фобије према другачијем и туђем. Само са таквом свијешћу, јединствени у суштинским националним вриједностима, ми можемо изградити усредсређену националну будућност. „Школе међу децом, а свесна интелигенција међу народом мора проповедати тај нови морал перманентна рада без одмора. Без одмора, јер за народ радити, то је друмове орати (Секулић 2013: 12).

Учитељска, наставничка и професорска је дужност да доприносе зидању национално, духовно и интелектуално уздигнутог бића, а како је већ наглашено, настава књижевности најпогодније је тло за узгајање и његовање ових вриједности у школском систему. Према томе, узимајући за примјер Шантићеву пјесму, није довољно у интерпретацији наглашавати само однос лирског субјекта према његовом народу, то је исувише индивидуализован и субјективистички приступ, па стога акценат мора бити стављен на универзалистичку, архетипску релацију човјек – његов народ, којом треба усмјеравати ученике ка усредсређеном, културном, суштинском национализму. Тек у том контексту, *Моја ошацибина* постаје оно што свакако и јесте – литерарни траг српске родољубиве и националистичке мисли.

3.3. Ученици су посебно активни били одговарајући на истраживачки задатак „какве су то *душманске* руке и ко су душмани његовом наро-

ду?” Занимљив је био распон одговора који се кретао од тражења криваца у глобалној политици, неблагонаклоној српском народу, до окривљивања унутарнационалних политичких и других структура. Ако се осврнемо на пјесму, видимо да су *душмани* један неконкретизован појам, што значи да је остављено много интерпретативног простора за његово тумачење. А тај простор се мора попунити, слиједећи јасну васпитну стратегију, јер као и претходна питања, и ово је усложњено и осјетљиво. Та стратегија само је логичан наставак ранијих интерпретативних закључака. Када су ученици спознали значај суштинских идентитетских елемената сваког човјека, симболично и стварно оличених у његовом роду, отаџбини, огњишту и дому, када су емпатијски схватили природу бола лирског субјекта, и на концу, када су усмјерени на здрава национална промишљања, на наставниково питање: „Због чега су ти душмани непријатељи његовом народу?” сасвим су очекивани били већински одговори попут ових: „зато што се ружно односе према његовом роду”, „зато што их тјерају из њихових кућа”, „зато што им не дозвољавају да живе нормално” и томе слично. Оваквим одговорима започето је одговарајуће васпитно усмјерење које треба да резултира најприје спознањем да људски живот не смије бити угрожен, а потом и људско достојанство, које се директно односи на човјеков идентитет, не смије бити повређивано, чиме се код њих развијају истинске слободарске идеје и истински слободарски дух. Имати неоштећено достојанство човјека и неукраљан, цјеловит идентитетски лик, то значи бити слободан, а сваки покушај да се код другог човјека повриједи достојанство и идентитет душмански је насртај и отворено непријатељско дјелање. Уочавајући ово, ученици ће још више цијенити своје идентитетско достојанство, а уз то ће разумјети у чему се огледа нехуманост непријатељског дјеловања *душманских руку* и у пјесми и у свакодневном животу.

3.4. На још један истраживачки задатак који треба да реализује битан васпитни циљ – *Размисли како ова пјесма може утицати на твој народ* – ученици су реаговали активним укључивањем у разговор и креативним одговорима. Једни су говорили како *Моја ошацибина* има љековито дејство, како она помаже да се поднесу све муке и тешкоће у којима се нашао народ, други су потенцирали саосјећајност коју код сваког читаоца пјесма буди, трећи су чак исказивали могућност да се пјесмом на неки начин може борити против душмана и томе слично. Све су ово битни и напредни закључци, такође логички произашли из осмишљене

васпитне интерпретативне стратегије. Васпитни значај задатка односно ученичких одговора огледа се у нужном разумијевању феномена књижевног дјела које представља, некада им занимљиво, а некад досадно штиво које морају читати тек да би знали то препричати (нажалост, искуство показује да је такав став укоријењен у мишљењу већине ученика), већ да је суштинска љепота књижевности у њеним изворима мудрости који точе воду истинског просвјете онима који је постојано траже и пију. Једном ријечју, интерпретација ове пјесме, као и сваког другог књижевног дјела, не смије изгубити нит са животом, тј. са оним категоријама које ученици осјећају, разумијевају и које доприносе правилно изграђеном ставу према књижевности, а на тај начин и према животу. Тешко да има ефикаснији пут мотивисања ученика за читање књижевних дјела од континуираног, стратешког повезивања књижевности и живота. Само у тој релацији интерпретација књижевног текста у оквиру школског система може бити свеобухватна, уљедљива и функционална. Оваквим приступом остварује се природан слијед ствари – ученици ће књижевност читати и интерпретирати због њених релација са животом, умјесто да читање буде (како то обично бива) усмјерено на садржај литерарног текста без икаквих ширих релација и успостављених аналогија са животним феноменима, што интерпретацију одвија у ђорсокак досадног умовања о формалистичким питањима, која су у контексту образовања и васпитавања ученика готово редуванта.

4. ЗАКЉУЧАК. Износећи начине и резултате стратешког васпитног интерпретативног приступа у оквиру ове Шантићеве пјесме, најистакнутији и највреднији закључак испољава се у чињеници да су ученици отворени и спремни да о књижевности размишљају универзалистички, разумијевајући њене мудроносне, философске слојеве, чак и када је у питању узраст шестог разреда. Не постоји ефикаснији и функционалнији пут реализовања суштинских васпитних циљева у настави књижевности од континуираног стратешког интерпретативног пута који треба да кроз анализу идејно блиских књижевних дјела ученицима пренесе здраву мисао о кључним животним феноменима. Битне животне истине о идентитету, родољубљу, убогости и страдању народа које су ученицима сугерисане *Мојом ошацибином*, континуирано ваља да буду вариране и прошириване другим блиским књижевним текстовима, како је раније у раду и показано на примјеру програма за шести разред. Многе су могућности реализовања ове, али сваке друге књижевне наставне јединице, но уколи-

ко оне почивају на идентичним васпитним стратегијама, тек тада можемо говорити о функционалном реализовању васпитних циљева у настави књижевности. Крајње је вријеме да настава књижевности скрене на курс функционалних васпитних циљева који ће бити јасно стратешки дефинисани и који ће књижевности повратити значај какав она мора имати у цјелокупном школском систему. У том смислу, овај рад само је један примјер и позитивно искуство у вези са тим, али и приједлог за једну функционалну интерпретативну стратегију.

ИЗВОРИ

Читанка 2017: Саша Кнежевић, Јадранка Регоје. *Читанка за шести разред основне школе*. Источно Ново Сарајево: Завод за уџбенике и наставна средства.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- ЈОВАНОВИЋ 2013: Слободан Јовановић. О културном обрасцу. *Прилози настави српског језика и књижевности*, број V, 7–18.
- ЛОМПАР 2015: Миле Ломпар. *Дух самојорицања*. Београд: Catena mundi.
- НИКОЛИЋ 1999: Милија Николић. *Методика наставе српског језика и књижевности*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- РЕЧНИК 2011: *Речник српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- СЕКУЛИЋ 2001: Исидора Секулић. *Закиси о моме народу*. Београд: Stylos.
- СЕКУЛИЋ 2013: Исидора Секулић. Усредсређујмо се. *Прилози настави српског језика и књижевности*, број I/1, 11–14.

Aleksandar Materić

An Analysis of Aleksa Šantić's Poem "My Homeland"
in the Light of Educational Teaching Goals

Summary

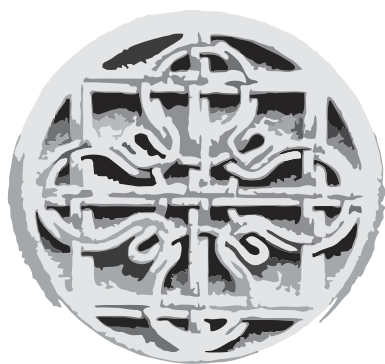
The paper presents an elaborated teaching unit in the field of literature, a patriotic Šantić's poem "My Homeland". Considering the fact that the analysis of the poem has been aimed at its conceptual aspect, the pa-

per primarily unravels interpretative strategies and results, which are related to the educational goals of the class. As far as educational goals are concerned, the focus of the attention will be put on students's reactions and activities, i.e. teaching methods which have been aimed at producing an acceptable effect relevant to the realisation of the functional educational goal. More widely observed, with regards to the results of the analysis of this poem, the paper also exhibits observations on interpretative strategies used in literature classes as well as the ways of organising the strategy and the educational continuity of the interpretation of teaching units which belong to the field of literature.

Keywords: teaching, methodology, literature, poetry, interpretation, educational goals, students, motivation.

ПРИКАЗИ

СРПСКИ ПЈЕСНИЧКИ МАРТИРИОЛОШКИ ПАМЈАТНИК

(Ранко Поповић, „*Ми знамо судбу*”, *Антологија српског пјесништва о националном страдању у 20. вијеку*, Бања Лука: Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске, 2018, 514 стр.)

Више пута је речено да је наше вријеме у којем живимо доба заборавља. Заборављамо дневно и сваког дана се брише трака нашег памћења. Свемоћни медији служе управо томе, да сваки дан пребрише онај претходни, да ништа не запамтимо, осим оног најбаналнијег, које се и не може памтити, да се ичега не сјећамо, и да сваког дана изнова неко моделује наш идентитет. Отуда је најуноснија и најпрофитабилнија индустрија данашњице, поред војне и фармацеутске, индустрија забаве и заборавља. Брига за памћење је брига за душу. Памћење и заборав, и данас као и увијек кроз историју, имају значење живота и смрти. Отуда је и значај новопокренуте библиотеке *Памјатник* у оквиру издавачке дјелатности Друштва наставника српског језика и књижевности Републике Српске од пресудног значаја за данашње генерације наставника и предавача, као и шире интелектуалне заједнице у Срба.

Појмови *памјати*, *памћење* и *памети* у дубокој су етимолошкој и значењској вези. Паметан је онај који памти, и само се памћењем гради и чува идентитет. Најновија књига Ранка Поповића, *Антологија српског пјесништва о националном страдању у 20. вијеку*, то најбоље потврђује. Објављена у библиотеци *Памјатник*, у оквиру издавачке дјелатности Друштва, под насловом *Ми знамо судбу*, ова *Антологија* пјесништва о српском страдању у 20. вијеку управо има за циљ да пјеснички обједини и „запамти” најкрупније историјске жртвене догађаје у минулом стољећу. Као прва у новопокренутој библиотеци, књига има и задатак да подстакне ауторе на слична остварења, како би се српска култура памћења подигла на виши ниво искуствовања. О вриједности књиге не свједоче само толики аутори сабрани у њој (преко стотину педесет пјесника и око

---

* vladanbart@gmail.com

три стотине пјесама), него и поука која се може ишчитати из ње, као и из Поповићеве студије која прати сабрану поезију.

Анџолоџија представља директан позив да се погледа шта је то национално страдање и шта чини његов суштински смисао. Том позиву, а следствено томе и овој *Анџолоџији*, могло би се приступити на два начина: један је да је сагледамо као тужбалицу или онај свети тренос (плач) над жртвама, невино пострадалим у различитим историјским периодима и околностима. У том контексту, тешко да ћемо открити дубљи смисао страдања и жртве, коју ова књига неизоставно свједочи. Несумњиво је да на овај начин поезија памти и тиме одужује свој дуг српској култури памћења. Међутим, меморијална ризница српског народа, иако богатија, на овај начин неће постати и преображена, ако јој се не удахне неки дубљи смисао. Зато предлажемо други, могући приступ читања ове *Анџолоџије* који не само да не препушта забору жртвено страдање, него у њему види и из њега црпи једну дубљу, крсно-васкрсну поруку, која има за циљ да прослави жртву, а на основу ње и сам обновљени, преображени живот.

Жртвена поезија носи у себи једну сакралну вриједност која јој омогућава не само да памти прошлост, него и да освећује вријеме у које је читамо и тако нам отвара перспективу будућности. Таква је била античка трагедија или трагодија (*τραγῳδία*), ода у славу жртве, и то невине жртве која је очистила и утемељила хеленску заједницу. Литургија је продужење, наставак те жртвене пјесме на једном вишем нивоу, јер Бог постаје та невина и чиста жртва. Христос наставља оно што је започела античка трагедија, улазећи у трагички круг догађаја, и као Бог постаје трагички јунак – безгрешна жртва, излазећи из њега као узвишени носилац спасења који оправдава сваку људску жртву. Као Бог, одговорно улази у историју, не оставља наше жртве обесмишљеним него их, невино страдајући „о свјех и за всја”, искупљује и трајно посвећује. Тако жртва постаје централни догађај људске историје, а патња најсветији моменат у животу и времену. Њоме се одједном човјек искупљује и постаје „бог по благодати”. Прихватајући то начело бивамо спасени и откупљени за вјечност.

Христос укида све претходне жртве посреднице, античке и старозавјетне, које су биле објекат жртвовања, замјењујући их Собом, постајући тако личност – субјекат жртва. Хришћанство по први пут у историји говори из перспективе жртве, јер Христова жртва има перспективу субјекта, тј. личности. Како каже и сам Поповић у „Поговору” *Анџолоџије*, „све

што је у српском пјесништву остварено на тему највећег националног страдања у 20. вијеку, а надилази књижевни просјек, дато је умјетнички управо из перспективе жртве и тиме је непосредно хришћански озарено” (476). Такву озареност често је нашој умјетничкој поезији даривала народна пјесма и зато не може бити случајно да су највреднији лирски приноси овој теми изникли из плодног наслеђа усменог пјесништва (476). Примјера за то у овој *Анџолоџији* је много.

Да би се осмислио трагичко-жртвени пут историје и успоставио тај дубљи, васкрсни начин читања *Анџолоџије*, потребно је имати на уму Христову невину жртву побједницу свих историјских смутњи и сумњи. Ранко Поповић нам предлаже да погледамо, на примјер, Бојићеву пјесму *Плава њобаница*, па да осјетимо исијавање енергије неког необичног виталистичког пркоса и неопозиве вјере у дубоку смисленост жртве. Она је спојила узвишеност химне, духовно достојанство опијела и потресност тужбалице (467).

Анџолоџија српске поезије о страдању насловљена је и отвара се Шантићевом пјесмом *Ми знамо судбу*, која је својим жртвеним смислом одавно и у свим генерацијама препозната као мартиролошка. Она је, међутим, важна и по томе што људско страдање самјерава Христовим и што у њој, сагласно хришћанском учењу, Голгота и гроб истовремено означавају и Васкрсење. Та Шантићева пјесма *Анџолоџији* даје једну страдално-васкрсну интонацију коју прате и друге пјесме, као и дубљу снагу обнављања и васпостављања што неминовно долази након смрти и суштински осмишљава сва страдања. И колико год да ова *Анџолоџија* пјева о српској историјској трагедији и страхотама 20. вијека, она је истовремено и најава и потврда васкрсења.

Поред ове крсно-васкрсне етике, значај *Анџолоџије* огледа се у још неколико чињеница: својим обимом и садржајем, изгледом и опремљеношћу она засигурно надилази све раније покушаје ове врсте засноване на фрагментарности; она не само да сабира и истиче мартиролошку линију у српском пјесничком стваралаштву 20. вијека, и не само да по поетичким критеријумима издваја оне пјесме које су квалитативно увјерљиве, већ поспјешује слична књижевна и умјетничка остварења да ову суштински важну тему почну третирати са свом озбиљношћу, па чак и помијерати у старије историјске периоде.

Књига је подијељена у шест поглавља и тематски је саображена најкрупнијим историјским догађајима прошлог вијека који су изазивали велике несреће и страдања, од почетка 20. стољећа и Балканских ратова, па све до Нато агресије на Србију 1999. године. Постоје, наравно и нека

страдања која нису опјевана, мада увијек има могућности да буду, јер су такви повијесни догађаји трајни пјеснички изазов.

Књига почиње *Пролошким ѿјесмама* А. Шантића, Ј. Дучића и Р. П. Ного (13–19). Прво поглавље, под насловом *Уочи Балканских ратова и Балкански ратови* (19–47), обухвата поезију десет пјесника: Јована Дучића, Милана Ракића, Алексе Шантића, В. П. Диса, Драгољуба Ј. Филиповића, Симе Пандуровића, Тина Ујевића, Десанке Максимовић и Пера Слијепчевића.

Друго поглавље (47–125), под насловом *Први свјетски рат (1914–1918)* садржи поезију тридесет три аутора: И. Андрића, М. Црњанског, М. Настасијевића, Р. Младеновића, Р. Петровића, Д. Васиљева, И. Митровића, О. Давича, М. Королије, В. Ж. Massuke, Љ. Симовића, М. Бојића, С. Стефановића, С. Винавера, Р. Б. Требјешког, П. Пајића, Р. П. Ного, М. Ненадића, Р. Перића, Д. Максимовић и других.

Треће, најобимније, поглавље књиге (125–289), *Други свјетски рат (1941–1945)* обухвата поезију седамдесет два пјесника: Ј. Дучића, И. Митровића, Д. Максимовић, В. Јагличића, В. Назора, Б. Ћопића, И. Г. Ковачића, С. Куленовића, И. В. Лалића, С. Мандића, владике Николаја Велимировића, В. Николића, Ж. Грујића, З. Костића, Ћ. Сладоја, Д. Медаковића, Б. Капетановића, М. Комненића, Д. Праће, М. Дединца, М. Војводића, В. Настића, Д. Лакићевића, З. Миовчића, М. Бећковића, Љ. Симовића, Д. Секулић, Б. Црнчевића, И. Сарајлића, И. Негришорца, С. Раичковића, Т. Манојловића, В. Марковића, Б. Баковића, М. Тешића, Д. Хамовића, М. Максимовића, Г. Витеза, Д. Брајковића, итд.

Четврто поглавље под насловом *Косово и Метохија од 1945. до данас* (289–339) пјева о страдању на овом простору и броји двадесет шест пјесника. То су: Д. Максимовић, Т. Младеновић, Д. Костић, Б. В. Радичевић, С. Раичковић, М. Бећковић, Љ. Симовић, В. Лукић, С. Ракитић, Г. Ћого, Н. Тадић, Р. Јововић, Р. П. Ного, Д. Јеврић, К. Илић, М. Одаловић, Б. Баковић, Љ. Ћидић, М. Комненић, Б. Живојиновић, З. Костић, Ћ. Сладоје, Р. Златановић, Р. Стојановић, Д. Смиљанић и В. Милошевић.

Пето поглавље (339–407) *Распад Југославије и ратови 1992–1995*, пјеснички свједочи о страдању у последњем рату и садржи тридесет осам ауторских имена: М. Данојлић, Р. П. Ного, М. Комненић, В. Настић, М. Ненадић, П. Поповић, З. Костић, М. Булатовић, Д. Јекнић, Л. Штековић, Е. Хамзић, Ћ. Сладоје, Ћ. Нешић, М. С. Воларевић, Р. Уљаревић, Ж. Грујић, Д. Гутаљ, Б. Брђанин, Д. Бројковић, В. Милошевић, Б. Баковић, Б. Капетановић, М. Кордић, А. Анушић, З. Крстановић, Н. Де-

ветак, Љ. Клобучар, А. Ј. Мариоков, Б. Кршић, В. Јагличић, Ж. Перовић, Н. Бабић, З. Красни, Д. Миличевић, С. Тонтић, Р. Симовић, Д. Дедовић и М. Гавриловић.

Двадесет седам пјесника нашло се у шестом поглављу књиге (407–451) под насловом *Нашо њакш у рашу црошив Србије 1999*: С. Раичковић, С. Митровић, Ј. Вујиновић, Р. П. Ного, С. Ракитић, Р. Јововић, М. Ненадић, Ђ. Сладоје, Б. В. Радичевић, Т. Мијовић, Р. Перић, В. Јагличић, Д. Ј. Данилов, Љ. Ршумовић, Р. Попов, П. Поповић, М. Ц. Михаиловић, Б. Баковић, Д. Лакићевић, Б. Милановић, З. Костић, Р. Марковић, Д. Ерић, И. Негришорац, П. Пајић, С. Костић и Д. Колунџија.

Анџолоџију закључују четири епилошке пјесме (451–461): М. Бећковића, М. Данојлића, Љ. Симовића и Ђ. Сладоја. Према ријечима приређивача, било је могуће отворити и тематска поглавља која би се односила на поратни комунистички терор, те 1948. годину и сукоб до кога је довела резолуција Информбироа, али се за њих није нашло довољно релевантних поетских остварења и само су симболично назначена пјесмама М. Тешића и З. Костића на крају поглавља *Дрући свјетски раш*.

У данашње вријеме, почело се говорити с много разлога о српској мученичкој прошлости и мартириолошкој традицији. Важност ове *Анџолоџије* огледа се и у томе што ствара представу о јединственој цјелини једне националне пјесничке традиције која за главну тему има страдање. Према ријечима самог састављача, у књигу су ушле пјесме које креирају и обогаћују заједничку пјесничку традицију, али постоје и пјесме које та традиција богати на такав начин да оне постају њен природни и неразлучиви дио. Силом једне такве „инерције” низ пјесама је нашао своје мјесто међу корицама ове књиге.

Потребна нам је култура памћења светости. И сама ријеч „култ”, која је у темељу ријечи култура означава светост и жртву. Без светости и без жртве нема културе, а сасвим сигурно, нема хришћанске културе. Зато нам је потребно памћење, као услов нашег идентитета, памћење као владање над сопственим бићем, над којим би жељели да владају други. Потребна нам је етика и култура памћења жртве, у којој се скрушавамо и кајемо, да бисмо постали достојан и достојанствен народ који је позван да оствари лик Господњи у себи и на себи. Потреба за покајањем је свијест о гријеху. Тамо гдје постоји свијест о гријеху постоји и морал, тамо постоји и савјест и светост. Светост као култивизација и простора и времена и људи у њему.

Анџолоџија показује да су се српски жртвени завјет и наша историја одигравали на највишем плану, на трагичној и узвишеној граници небеског и земаљског, Божјег и људског. Наша мученичка историја, поетизована овом књигом, свједочи да се као народ никад нисмо борили за безначајне ствари и да никад нисмо могли бити искрено одушевљени ситницама и пролазностима. У овој *Анџолоџији* налазе се и такве пјесме које говоре о томе да кад општи и народни интерес ставимо испред личног и себичног, ми смо се привољели Царству небеском, царству вјечних вриједности, што савремену поезију итекако доводи у везу са косовском жртвом и потврђује узвишени континуитет српске књижевности, од средњег вијека до данас. Кад наш цјелокупни друштвени и државни, културни и политички живот прожме идеја о надмоћности небеског према земаљском, биће испуњен Христов, Савин, Лазарев, Његошев и Зимоњићев жртвени завјет. Када се наше покољење запоји идеализмом и самопрегором десиће се пуноћа времена.

Оно што држи један народ у животу није број ни материјална снага, већ дух и морална сила воље. Оно што чини једну историју достојном живљења није земаљска рачуница, већ привољеност царству идеалних вриједности. Примјер за то су мученици и страдалници чији спомен ова *Анџолоџија* врши. У данашње вријеме сумње и смутње потребне су нам двије снаге, једна унутрашња, за одбрану душе, и једна спољашња, за одбрану живота. Примјер за обје снаге имамо у мученицима опјеваним кроз 20. стољеће.

Има једна прича у Старом Завјету, кад су змије уједале Јудеје у пустињи, Бог је заповиједио Мојсију да направи змију од бакра. Па, ко год би само погледао у ту бакарну змију, излијечио би се од уједа отровних змија. Могли бисмо тако и ми данас рећи и указати на ову *Анџолоџију* посвећену милионима наше пострададе боголике браће. Ко год је од Срба затрован змијом себичности, самољубља, безвјерства или друге неке злобе, нека погледа у ову *Анџолоџију*, својеврсни пјеснички мученички мозаик, и биће страхом излијечен од свега негативног, ниског, нечовјечног и нехришћанског.

Ова *Анџолоџија* (која је састављена од пјесама насталих као последица свјетских катастрофа и балканских злочина минулог вијека) свједочи сву страхоту страдања али показује и достојанственост српског мучеништва, којим смо постали не понижен, него уважен народ, не промашена него остварена хришћанска заједница. Отуда ова књига има за циљ памћење а не злопамћење, мученикољубље а не осветољубље.

Данас смо свједоци да се напор пјесничког памћења пробио кроз дуге године обмана, лажи и репресије претходне државе у којима се живјело од тренутне садашњости уоквирене у комунистичко-титоистички рам, и да то пјесничко памћење данас представља не само свједочанство о страдању Срба него и једну вишу, сакралну визију српске историје 20. вијека. *Антологију* можемо читати као дијалог више жртвених гласова из различитих етапа минулог столећа, у коме свака жртва, кроз пјесничко свједочанство, проговара обраћајући се другој, али и нама, потомцима те жртвене историје, повјеравајући нам природу страдања која је уједно истина свијета. Једним стихом Јована Христића, који гласи: *Истино светиша, бацам се у дубине да бих те дозвоао*, оглашава нам се и одговор на питање, чиме можемо дозвати свету истину свијета (у овом случају истину српског страдања)? Можемо, засигурно, зрелошћу пјесничког искуства које извире из дубина жртвених јама и гробница, пјесничким памћењем, које је најближе литургијској анамнези. Смисао и функција пјесничког памћења налази се међу пресудним одликама велике поезије. Та чињеница није гаранција „величине” саме поезије, али је њена мјера и услов. У којој мјери је естетички велика ова поезија, садржана у *Антологији*, просудиће читаоци и критичари. Међутим, оно што је урадио Ранко Поповић, градећи и састављајући овакву *Антологију*, заслужује сваку похвалу. Она је огледало тематске кохерентности и жива успомена на велику српску жртву 20. вијека, овјенчану најузвишенијим казивањем – поезијом. Читање ове *Антологије* изазива један посебан осјећај састављен од памћења и перцепције, а временска дистанца се толико смањује да преношење у вријеме жртвених збивања омогућава читаоцу да та страдања у неку руку посматра из исте временске фазе у којој се она одигравају и да их види у сопственом времену.

Антологија *Ми знамо судбу*, или пјесничко памћење сабрано у њој, открива једно прерушено вријеме и трагедију прошлости која се протеже по цијелој вертикали временске перспективе 20. вијека. Њен лирски садржај отвара нам то вријеме, и дотиче страшним значењима. Међутим, велика вриједност ове *Антологије* и јесте у томе што у хаос и заборава историје уноси ред (κόσμος) и памћење. Сјећајући се жртве минулог вијека ова нас књига пјеснички, културно и духовно поново конституише и подиже из праха заборава у сферу свештене лирске анамнезе којом се овај свијет избавља од смрти.

Дуг према српском вјековном страдању и жртвама одужићемо уколико одважно дамо човјечне одговоре на изазове који су пред нама, у

хуманим подвизима и дјелањима; ако властитом жртвом подупремо нашу будућност и вјечношћу самјеримо вријеме. Приређивач *Анџологије*, академик Ранко Поповић, као и Друштво у цјелости, овом библиотеком и књигом, као и својом издавачком креацијом уопште, покушава показати пут којим треба да иде српска културна интелигенција и елита. Ту елиту у највећој мјери данас чине просвјетни радници и дјелатници у образовном систему Републике Српске као и на цјелини српског културног простора. Стога је ова књига понајвише упућена наставницима и професорима, али и свим нашим ђацима и студентима које припремамо да постану духовна национална елита.

НА СВОЈОЈ ЗЕМЉИ, НА ПЛЕМЕНИТОЈ

Зорица Никитовић (ур.). *Српско писано наслеђе и историја средњовјековне Босне и Хума*. Бања Лука – Источно Сарајево: Филолошки факултет Универзитета у Бањој Луци – Филозофски факултет Универзитета у Бањој Луци – Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, 2018, 417 стр.

Зборник радова *Српско писано наслеђе и историја средњовјековне Босне и Хума* изашао је из штампе 2018. године, као заједнички издавачки подухват трију српских факултета: Филолошког факултета Универзитета у Бањој Луци, Филозофског факултета Универзитета у Источном Сарајеву и Филозофског факултета Универзитета у Бањој Луци. Уредник Зборника је проф. др Зорица Никитовић.

Овај зборник резултат је истоимене научне конференције медијева-листа, која је одржана 19. и 20. јуна 2017. године у Андрићевом институту у Вишеграду. Осим три поменута факултета двају државних универзитета у Републици Српској, у организацији скупа учествовало је и Друштво наставника српског језика и књижевности Републике Српске, Удружење историчара „Милорад Екмечић”, те Андрићев институт у Вишеграду. На скупу су учествовали, а потом и приложили своје радове за зборник, филолози, историчари, историчари цркве, академици, универзитетски професори и научни сарадници из више српских универзитетских и научних центара: Београда, Новог Сада, Ниша, Косовске Митровице, Никшића, Бање Луке и Источног Сарајева.

Зборник чине три цјелине: *Језик, Историја и Књижевност*. Језичка секција доноси највише прилога – њих дванаест, који се, на основу жанрова корпуса који чине предмет различитих видова лингвистичке анализе, могу груписати у неколико цјелина.

Средњовјековне повеље са подручја Босне и Хума, у контексту цјелокупног српског средњовјековног језичког и културног простора, пред-

---

* borjan.mitrovic@ffuis.edu.ba

мет су лингвистичког, дијакхронијског интересовања више истраживача у овом зборнику. Јасмина Грковић Мејдор, у раду *Архаични формулаични искази у њовељама средњовековне Босне и Хума* (9–24), предочава и анализира специфичне формулације (*даши вјеру, њравиши ѡресѡл, клеши се Боѡм живим, вјера ѡсѡодска* и др.), као босанску и хумску посебност и доказ о „живој речи обичајног права”, нарочито у односу на византијске обрасце повеља источног дијела српског средњовјековног језичког и културног ареала.

Александар Милановић у раду *Повеља бана Кулина у Субоѡићевој Срѡској ѡрамаѡици* (149–160) разматра однос према овом историјском документу током 19. вијека и налази историјско научно упориште и свједочанство о поимању и научном класификовању *Повеље* као „српског језичког и културног наслеђа”. Јован Суботић је своју граматику написао наводећи и примјере из корпуса старог српског језика, међу којима је и овај, најстарији документ писан српским народним језиком.

Радам *Фонолошке одлике срѡских ѡвеља средњовековне власѡтеле Павловића* (25–48) Слободан Павловић проучава изузетно захтјевно подручје дијакхроне фонологије, нарочито у погледу икавштине и њеног статуса и опсега у средњовјековној Босни. Радам је показано да су српске средњовјековне повеље изузетно важно свједочанство о вишевјековној егзистенцији изворно српских икавских говора с простора Босне и Хума.

Старим српским натписима Босне и Хума баве се три рада у овом зборнику. Наташа Драгин, у раду *Узуси срѡске средњовековне ѡисменосѡи у ћирилским наѡѡисима Босне и Хума* (61–82), на широком опусу босанских и хумских натписа, указује на низ ванјезичких чинилаца (садржај, ужа регионална припадност, статус наручилаца, техника и стил клесара и сл.) који одређују правописне и функционалностилске одлике самих натписа, при чему се указује на њихову језичко-стилску разноликост.

Натписи су предмет интересовања и Јелице Стојановић, која се радом *Језичко-сѡилске и језичко-кулѡуролошке особеносѡи ћирилских наѡѡиса сѡаре Херцеѡовине* (49–60) фокусира, како на чисто језичка питања, тако и на духовни контекст и идентитет самих натписа.

У раду *Три средњовјековна ћириличка наѡѡиса из Босне и Херцеѡовине* (83–92) Горан Комар врши ревизију трију већ прочитаних натписа из Подриња и долине Неретве, при чему се истиче рашчитавање натписа са средњовјековног гробља у селу Хладила код Устипраче.

И други књижевни жанрови предмет су лингвистичке анализе у овом зборнику. Тако Виктор Савић, у раду *Рукопис Паширијаршијске библиотеке број 313 и рукописи из шої круџа* (93–132) проучава јеванђелске рукописе, текстолошки и комправино, и према другим рукописима српског простора, и према старословенском стању, уз давање текста са критичком апаратуром, чиме се анализа конкретно поткрепљује примјерима и отвара простор за даља проучавања.

Рајна Драгићевић, у раду *О речнику Мухамеда Х. Ускуфија из 1631. године* (133–148) за предмет свога истраживања узима у последње вријеме актуелизован и политички експлоатисан Ускуфијев рјечник, те прецизном упоредном анализом лексема показује истовјетност овог корпуса (који се и на дијахроном и на синхронном плану ненаучним, политичким средствима, покушава представити као различит од српског) с другим рјечницима српског језика.

И жанрови фикције побуђују интересовање истраживача у овом зборнику, па се тако Марина Курешевић, у раду *Активни партиципи у Берлинској Александриди* (161–174), бави положајем овог рукописа у ширем српском корпусу сачуваних преписа, при чему се примјерима илуструје припадност босанских текстова српској језичкој цјелини средњовјековног културног ареала.

Епистоларни жанр, као слабо проучена материја, предмет је интересовања Надежде Јовић у раду *Српскословенске одлике језика сарајевских писама из XVII и XVIII столећа* (195–214). На корпусу осамнаест писама из 17. и 18. вијека анализирају се фонетске и морфолошке српскословенске одлике, њихова распрострањеност у вези са епистоларном структуром и правилима жанра, као и условљеност њиховог присуства односом адресанта и адресата, а све у компаративном односу према другим споменицима из овог периода.

Исидора Бјелаковић, у раду *Медицинска терминологија у ширма лекарушама из Босне (XVIII и XIX век)* (175–194), пажњу посвећује лекарушама, дакле, текстовима медицинске провенијенције. Анализирајући терминологију из области медицине, ауторка настоји, с једне стране, предочити шири културолошки оквир дате епохе, однос сакралног и свјетовног, те опсеге и разноликост народних вјеровања. С друге стране, поменуте лекаруше се стављају у шири просторно-временски контекст и упоређују, како са стањем терминологије у српској средњовјековној медицини, тако и са временски блиским зборницима истог типа са територије јужне Угарске.

Дјела законодавне природе такође су предмет научне анализе у овом зборнику, о чему свједочи рад Зорице Никитовић *Семантичко поље назива за вјеру у Законоправилу Светиога Саве* (215–240), у којем се ауторка, на тексту Савиног *Номоканона*, бави семантичким опсегом ријечи *права вјера*, *правовјерна вјера*, *правовјерје*, *благовјерје*, *благодасије* и др. као синонима за *православну вјеру*, које су у антонимском односу према лексичко-семантичкој групи *зловјерја*, односно *јереси* (*зловјерје*, *зломудрије*, *злочасије* и сл.), пратећи судбину поменуте лексике од средњег вијека до савременог језичког стања. С обзиром на плурализам лексике којом су се именовали различити јеретички вјерски покрети, рад се, осим поменутих антонимских и синонимских релација, бави и хипонимским лексичким односима.

Свој допринос истраживању историје средњовјековне Босне и Хума у овом зборнику дају петорица аутора. Срђан Рудић, кроз рад *Босна и Котор у средњем веку* (241–260), на основу објављених извора и литературе, посматра однос између средњовјековне босанске државе и њених велможа и Котора. Аутор закључује да су Босна и Котор у поменутом периоду пролазили кроз неколико фаза: прву, до 1385. године када се Котор налазио у саставу државе Немањића или под заштитом угарских краљева; другу, од 1385. до 1420. године када се Котор налазио под влашћу босанских краљева и велможа из породице Косача; и трећу, од 1420. године па до пропасти средњовјековне босанске државе када је Котор био под влашћу Венеције (260).

Невен Исаиловић, у раду *Помени српској имена у средњовековним босанским исјавима* (261–282), пише о фреквенцији назива *Срби*, *Србија*, *Рашка*, *рашки* и др. на подручју средњовјековне Босне, истичући временски гледано, различит статус и учесталост ових термина, али и постојаност језичког одређења Босне као простора чији се језик именује српским. У раду су размотрени помени српског имена у средњовјековним босанским повељама и писмима (од XIII до XV вијека), са посебним освртом на питање постојања и постојаности традиције о српској државности у средњовјековној Босни и њеним саставним дјеловима, као и на питања везана за језик и становништво.

У раду *Брачне везе Захумљана и Требињаца у Дубровнику* (283–300), Радмило Пекић говори о миграцијама становништва из залеђа у Дубровник, затим о процесу акомодације, са нарочитим освртом на вјерске односе, конверзију, брачне везе и улогу католичке цркве у њима, као и обичајног права у унутрашњости.

Борис Бабић у раду *Помен имена Босна у старим српским родословима и љетописима* (301–318) разматра статус термина Босна у поменутом корпусу, групишући материјал у двије садржајно и тематски различите цјелине, једну која се тиче спорадичних и неповезаних помена, и другу, која подразумева међусобно повезане податке у вези са османским надирањем и пропашћу средњовјековне Босне.

Саша Шољевић, у раду *Православље у Босни и Хуму у средњем вијеку* (319–352), даје дијахрони преглед стања православних епископија (Хумска, Дабарска и, нешто касније, Сребреничка), говорећи о њиховом оснивању, аспектима дјеловања, историјском континуитету и пресудној улози у учвршћивању будуће црквене организације у Босни. Говорећи о вјерским приликама у средњовјековној Босни, аутор истиче и доминацију словенског језика у богослужењу, континуитет ћирилске традиције, задужбинарство владарских, великашких породица, хришћански идентитет стећака и сл.

Књижевна истраживања укључују три рада, која са различитих аспеката, теолошког, текстолошко-палеографског и културноисторијског, сагледавају, како одређена дјела и ауторе с ових подручја, тако и питање идентитета књижевности Босне и Хума у цјелини. Рад Бранка Летића *Писано наслеђе и српски културни образац у средњовековној Босни и Хуму* (405–417) сумарног је карактера и разматра питања језика, писма и вјере као пресудних детерминанти српског идентитета и конституената Срба као историјског народа. На Андрићевом трагу, академик Летић посматра историјске факте, попут доласка Османлија, и далекосежност и сложеност њихових посљедица на ову земљу, и нарочито на српскоправославни идентитет њених становника.

Владан Бартула, у раду *Посланица Тишу ајосћола Павла у Обреднику крсћјанина Радосава* (353–370), на основу теолошких одлика садржаја, препознаје овај текст, не као јеретички (што су сталне и упорне тенденције), већ као православни, који је, према мишљењу аутора, коришћен приликом обреда монашења.

Радам О сијсима из манастира Папраће, *раду Данила Крџа, Јована Злокруховића и старца Данила* (371–404) Мирјана Бошков показује да је манастир Папраћа кроз средњи вијек био, не само важно преписивачко средиште, већ и мјесто живе књижевне дјелатности. Кроз текстолошку и палеографску, компаративну анализу, ауторка посматра неколико рукописа и доноси нове закључке по питању њиховог ауторства.

На основу прилога из више научних дисциплина: историје, историје језика, историје цркве и историје Књижевности, овај зборник посматра писано наслеђе Босне и Хума у српском и јужнословенском контексту. Притом се објективно, али и критички сагледавају домети досадашње науке, указује на погрешке, али и на тенденциозно манипулисање у сврху идеолошких и политичких циљева. Зборник је обухватио широк спектар жанрова који се у радовима проучавају, са различитих, али комплементарних аспеката.

Имајући у виду чињеницу да се до сада на подручју Републике Српске недовољно чинило по питању презентације средњовјековног писаног наслеђа ових наших области, овај зборник представља веома значајан прилог, не само науци, већ и пуноћи постојања српског народа на овим просторима. У том смислу, знаковит је и сваке хвале вриједан и сам наслов овог зборника, којим се у српској научној, али и општенационалној свијести утврђују називи Босне и Хума, као наших старих, матичних земаља, чијим смо се именима одувијек поносили.

РАЗВОЈ И ПЕРСПЕКТИВЕ СРПСКЕ ЛЕКСИКОГРАФИЈЕ

(Милосав Тешић, Рајна Драгићевић, Ненад Ивановић (ур.),
Српска лексикографија од Вука до данас. Каталог изложбе, Београд:
Српска академија наука и уметности, Савез славистичких
друштава Србије, 2018, 407 стр.)

Публикација *Српска лексикографија од Вука до данас*, објављена 2018. у издању Српске академије наука и уметности те Савеза славистичких друштава Србије, представља каталог истоимене изложбе, која је реализована као пратећа манифестација у оквиру XVI међународног конгреса слависта, одржаног у Београду од 20. до 28. 8. 2018. године. У ово издање, двојезичног карактера (сви текстови штампани су и на српском и на руском језику), поред *Предговора*, уврштено је 25 прилога, осмишљених у виду информативних прегледа посвећених засебним рјечницима или типовима рјечника. Уредници публикације су Милосав Тешић, Рајна Драгићевић и Ненад Ивановић.

Уредници у *Предговору* (9–19) доносе неколико основних информација о самој изложби, истичући њена три главна циља – историјски, културни и научни, а затим представљају и основне црте ове публикације, наводећи да се она може читати као студија о коријенима, развоју, концепцијама и перспективама српске лексикографије. Појашњава се и сама одредница *српска лексикографија*, садржана у наслову, која може бити схваћена и као скуп рјечника и као скуп гледишта о језику и његовој лексци.

Првих неколико текстова књиге посвећено је посебним рјечничким издањима, почев од Вуковог *Српског рјечника*, који се узима за прекретницу српске лексикографије и граничник између њених главних фаза. Рајна Драгићевић, ауторка прилога о овом рјечнику (21–31), упућује на његов значај, а даје и неколико информација о процесу прикупљања грађе, самој изради *Рјечника*, али и његовом пријему. Наводе се и основ-

¹ sonja.lero@flf.unibl.org

не разликовне црте између првог и другог издања, у погледу броја обрађених ријечи, али и односа према дијалекатској грађи, опсценој лексици, као и присуству турцизама.

Виктор Савић потписује наредни прилог, а он је посвећен Ђури Даничићу и његовом *Рјечнику из књижевних старица српских* (35–46). Аутор освјетљава историјску перспективу настанка овог рјечника, преноси податке о грађи коју је Даничић користио за његово формирање, али илуструје и структуру самих рјечничких чланака и принципе примијењене лексикографске обраде, наглашавајући, при томе, значај ове публикације као првог историјског рјечника једног словенског народа.

Сљедећи рјечник који се представља јесте *Рјечник хрватскога или српскога језика* Југославенске академије знаности и умјетности, а прилог о њему доноси Ана Мацановић (51–61). У тексту се наводе подаци о оснивачима ЈАЗУ и рађању идеје за постојањем једног оваквог рјечника, о раду који је на прикупљању, селекцији и обради грађе обављао Ђура Даничић, о структури рјечничких чланака, као и динамици објављивања различитих томова, почев од 1882. па све до 1976. године. Закључне напомене посвећене су истицању тога да се овај рјечник сматра једним од највећих на свијету, да је свакако најобимније завршено дјело наше лексикографије и незаобилазна литература и у дијахронијским и у синхронијским истраживањима.

Ненад Ивановић заслужан је за прилог наслова *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* Српске академије наука и уметности (65–77), чијих је 20 томова објављено у периоду од 1959. до 2017. године, а у тих 20 томова обрађено је око 230.000 ријечи (од А до П). У прилогу су представљени основни програмски ставови Ј. Стејића о потреби за израдом дескриптивног рјечника српског језика, допуњени и заокружени ставовима С. Новаковића и А. Белића, као и модели прикупљања, обраде и презентовања лексикографске грађе.

Посебан текст посвећен је лексикографском раду у оквиру Матице српске. Ријеч је о прилогу *Лексикографија српског књижевног језика – лексикографски програм у Матици српској* (81–91) Ненада Ивановића и Наташе Миланов, у којем су представљена два битна рјечника – *Речник српскохрватског књижевног језика*, објављен у шест томова у периоду од 1967. до 1976. године, са преко 150.000 обрађених лексема, те једнотомни *Речник српског језика*, објављен 2007. године.

Наредни текстови посвећени су разним типовима рјечничких публикација и рађени су по сличном обрасцу – прво се дефинише дати тип

рјечника и указује се на неке посебности које тај тип одликују, затим се даје историјска перспектива у виду представљања самих почетака, а потом и модерне и савремене фазе у развоју публикација тог типа, уз навођење примјера значајних рјечничких издања и њиховог приступа лексикографској грађи и моделима њеног представљања. Прилог Ненада Ивановића *Ојисни речници савременој српској језика – ауторски пристиуи* (97–108) упућује на саме почетке српске ауторске лексикографије, припрему државног издања Вуковог *Рјечника* и интервенције Јована Бошковића. Развој ауторске лексикографије илустрован је на примјерима *Речника српскохрватској књижевној језика* Л. Бакотића (1936) и *Речника савременој српскохрватској језика с језичким савјетником* М. Московљевића (1. изд. 1966, 2. изд. 1990), док су као примјер савремене лексикографије наведени *Школски речник* (М. Јоцић и В. Васић, (том 1, А–Љ, 1988; том 2, М–По, 1989) и *Речник савременој српској књижевној језика* Ђ. Оташевића (св. 1, а–авункулат, 2005; св. 2, ага–аих, 2008).

Низ наставља текст Татјане Ружин Ивановић *Двојезични речници* (113–124), у којем је представљен историјат српске преводне лексикографије, од појаве првих двојезичних рјечника крајем 18. вијека, преко издвојених примјера модерне лексикографије, за коју се везује име Светомира Ристића, све до прегледа најзначајнијих савремених двојезичних рјечника.

Историјски рјечници тема су текста Александра Милановића (129–137), а међу њима издвајају се Даничићев *Рјечник из књижевних старина српских* (1863–1864), који се може сматрати првим српским историјским рјечником, *Црквенословенски речник* Ј. Живковића и Ј. Живановића (1901), *Речник црквенословенској језика* С. Петковића (1935), *Речник наших старих мера у шоку векова I–IV* (САНУ, 1961–1974), *Посрбице од Орфелина до Вука*, В. Михајловића (1982–1984), *Огледна свеска Српско-словенској речника јеванђеља* (2007) и многи други.

Снежана Петровић, ауторка прилога *Етимолошки речници* (141–151), посебну пажњу посвећује насловима као што су *Коријени с ријечи-ма од њих пошталијем у хрватском или српском језику* Ђ. Даничића (1877), те *Етимолошки рјечник хрватскоја или српскоја језика* Петра Скока (1971–1974), а осврће се и на публикације настале у оквиру Етимолошког одсека у Институту за српски језик САНУ.

Прегледу најзначајнијих деривационих рјечника посветила се Весна Николић (155–165), истичући рјечник Јосипа Матешића *Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen* (1965–1976), затим *Обраћни речник срп-*

скоја језика М. Николића (2000), који означава у правом смислу развој српске деривационе лексикографије, те рјечник организован по принципу творбених гнијезда *Семантичко-деривациони речник српског језика* редактора Даринке Гортан-Премк, Вере Васић, Рајне Драгићевић (2003. и 2006) и *Глосар творбених форманаца* Данка Шипке (2005).

Публикације посвећене дијалекатској грађи, биле то тематске збирке, појединачни прилози или рјечници, представила је Рада Стијовић у тексту *Дијалекатски речници* (169–185). Издања су распоређена по дијалектима, почев од призренско-тимочког (нпр. *Речник лесковачног јовора* (1984) Б. Митровића), *Речник јиројског јовора* (1987) Н. Живковића), преко косовско-ресавског (нпр. *Речник јовора северне Метихије* (2012) М. Букумирића), смедеревско-вршачког (*Речник радимског јовора* (1989) М. Томића), шумадијско-војвођанског (*Речник српских јовора Војводине* (2000–2010), рађен у оквиру Института за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду и Матице српске) и млађих икавских говора (*Речник бачких Буњеваца* (1990) М. Пеића и Г. Бачлије), па до источнохерцеговачког (*Вуков Српски рјечник и Ускочки речник* (1990) М. Станића) и зетско-сјеничког (*Речник Васојевића* (2014) Р. Стијовић, *Рјечник јовора Зеће* (2010) Ј. Башановић-Чечовић).

Прилог *Терминолошки речници* (189–199) урадио је Владан Јовановић. Он доноси преглед описних (нпр. *Речник књижевних термина* (1992) Д. Живковића, *Орнитоолошки речник* (2016) Д. Милорадова, В. Павковића, С. Пузовића, Ј. Рашајског), двојезичних и вишејезичних (нпр. *Српско-енглески и енглеско-српски теолошки речник* (2004) А. Добрић), нормативних (терминолошка база *Евроним*), дијалекатских (нпр. *Фитонимија југозападне Бачке* (1995) М. Шпис-Ћулум), савремених и историјских (*Терминологија код Срба у 18. и 19. веку, математичка терминологија и картографија* (2017) И. Бјелаковић) терминолошких рјечника, као и статистички приказ бројности терминолошких рјечника по различитим областима (објављених од 1990. године), према којем је највише терминолошких рјечника из области друштвених наука (35%), затим техничких (24%), природних (16%), те медицине и хуманистичких наука (по 7%).

Фразеолошке рјечнике представиле су Наташа Вуловић и Наташа Миланов у тексту *Фразеолошки речници* (203–213), описујући саме почетке српске фразеографије крајем 18. вијека и објављивање књиге Ј. Мушкатиrowића *Причине илићи по једноставној пословице, њеже сеншенције илићи реченија* (1787), затим рад на прикупљању пословица Д. Обра-

довића, Ђ. Даничића и В. Карацића, те развој модерне фразеографије и *Фразеолошки рјечник хрватскога или српскога језика* Ј. Матешића (1982), као и приказ савременог стања на овом пољу, које је обиљежено двама рјечницима Ђ. Оташевића (*Мали српски фразеолошки речник* из 2007. и *Фразеолошки речник српског језика* из 2012. године), а пажња је посвећена и дијалектолошким и двојезичним фразеолошким рјечницима.

Милена Јакић ауторка је прилога *Фреквенцијски речници* (217–228), у којем су приказани *Фреквенцијски речник Марка Миљанова* (1971), рад Института за педагошка истраживања и Института за експерименталну фонетику и патологију говора, *Фреквенцијски речник Тодора Манојловића* (2005), који су приредили А. Костић и П. Милин, *Речник њезије Милана Ракића*, који средином осамдесетих година прошлог вијека издаје В. Павковић, а наглашен је и значај који је развој информационах система имао кад је ријеч о изради овог типа рјечника.

Наредни прилог посвећен је асоцијативним рјечницима (233–241). Рајна Драгићевић скренула је пажњу на истраживања Смиљке Васић и књигу *Развојне љговорне норме у наше деце* (1976), као и на даља истраживања на пољу вербалних асоцијација Слободанке Гашић Павишић (*Слободне асоцијације речи код деце* из 1981. и *Асоцијативне норме за ђредшколски узраси* из 1984. године), те на *Асоцијативни речник српског језика* (2005) и *Обратни асоцијативни речник* (2011), чији су аутори П. Пипер, Р. Драгићевић и М. Стефановић.

Ненад Крцић приредио је текст *Синонимски речници* (245–255), у којем је представио два синонимника – *Синоними и сродне речи српско-хрватског језика* М. Лалевића (1974) и *Речник синонима* П. Ђосића и сарадника (2008), али и приступ синонимији у другим рјечницима српског језика.

Тему правописних и граматичких рјечника обрадила је Валентина Илић (259–271), представљајући издања као што су *Није – нећо, речник њејравилности у књижевном језику* Драгутина Костића (1911), *Српски љравоиис за средње школе* М. Петровића (1914), *Правоиис српскохрватског књижевног језика* А. Белића (1923), *Речник језичких недоумица* И. Клајна (1981), *Српски љрамаиички речник* Д. Шипке (2016), те различита издања *Правоииса српскохрватског књижевног језика*, односно *Правоииса српског језика* Матице српске.

Ђорђе Оташевић аутор је два наредна прилога: *Речници сљраних речи* (275–289) и *Речници нових речи* (293–301). Први је посвећен општим и специјализованим рјечницима који садрже лексику страног по-

ријекла (као што су *Лексикон стираних речи и израза* (1936) М. Вујаклије или *Велики речник стираних речи и израза* (2006) И. Клајна и М. Шипке), њиховом историјату и главним одликама, док су у другом представљени рјечници нових ријечи Ј. Ћирилова (1982) и И. Клајна (1992), као и *Велики речник нових и незабележених речи* Ђ. Оташевића (2004, 2005).

Васа Павковић потписује прилог *Речници језика писаца* (305–311), у којем је дат преглед публикација *Дојуна Вуковој Рјечника* Л. Костића, *Речник уз целокујна дела Пејтра II Пејровића Њејоша* М. Стевановића и Р. Бошковића (1954), *Речник језика Пејтра II Пејровића Њејоша* М. Вујанић, М. Тешића и М. Одавића, под руководством М. Стевановића (1983), *Речник поезије Милана Ракића* (Матица српска, 1984), *Књижевни појмовник Вука Караџића* Ђ. Костића (1987), *Славенизми у Њејошевим јесничким делима* С. Стијовића (1992), *Речник приповедака Лазе Лазаревића* Браниславе Јелић (2008), а наглашава се и вишеструка корист овакве лексикографске обраде – како за књижевност, тако и за лингвистику.

Јелена Јанковић ауторка је текста *Митолошки и фолклорни речници* (317–325), у којем је писала о публикацијама као што су *Митологија Грка и Римљана* А. Замуровића (1936), *Речник српских народних веровања о биљкама* В. Чајкановића (штампана верзија из 1985), *Српски митолошки речник* Ш. Кулишића, П. Петровића и Н. Пантелића (1970), *Народна религија Срба у 100 појмова* Д. Бандића (1991; 2004) итд.

Ономастичким рјечницима бавио се Неђо Јошић (329–337), у прилогу у којем представља развојни пут ономастичких рјечника, од првобитних пописа ономастичких материјала до публикација какве су *Речник презимена Шајкашке* Г. Вуковић и Љ. Недељков (1983), *Име по зајовести* В. Михајловића (1992) или *Хидронимски систем слива Јужне Мораве* З. Павловић (1994), а Ненад Крцић је приредио прилог *Темајски речници* (341–351), указујући на одлике *Системајској речника српскохрватској језика* Р. Јовановића (1938) и *Темајској речника српској језика* Ђорђа Оташевића (2011–2014).

Весна Николић писала је о рјечницима жаргона и табуизираних лексике (355–365), наводећи да је српска жаргонска лексикографија заступљена са 20 рјечника (15 једнојезичних и 5 двојезичних), те да је први рјечник који би се у ову групу могао сврстати *Полициски речник* Душана Алимпића (1924–1927). Неки од представљених наслова су: *Језик наших шатроваца* Ж. Петровића (1928), *Интелектуално-кочијашки речник* В. Рукавине (1995), *Речник савременој београдској жаргона* Б. Герзића и Н.

Герзић (2002) те *Речник урбане свакодневице. Маске пред лицем времена* С. Ђирковића (2016).

Низ завршава прилогом Ане Барбатесковић *Електронски речници* (369–384), посвећен статичним и динамичним интернет рјечницима, лексичко-семантичкој мрежи Ворднет, рјечницима на компакт-дискима, лексикографском порталу Расковник, Вики рјечнику и порталу Вокабулар. Електронска лексикографија представљена је као нова грана која се рађа у оквиру српске лексикографије, првенствено захваљујући развоју рачунарских технологија.

Књига *Српска лексикографија од Вука до данас*, коју поред предговорног текста и 25 прилога употпуњених насловницама или појединим страницама из одабраних рјечника чини и списак поменутих публикација са лексикографском грађом (387–407), свакако представља једну систематичну, детаљну, пажљиво осмишљену и подједнако успјешно графички реализовану студију која доноси прегршт информација о самим зачецима и развоју лексикографије, али и о свим њеним перспективама и пољима која се тек отварају.

ЈОШ ЈЕДНОМ О ВУКУ И ПРЕЛОМНОЈ 1847. ГОДИНИ

(Александар Милановић, Рајна Драгићевић (ур.),
Година 1847: Преломна тачка савремене српске културе, Београд:
Савез славистичких друштава Србије, 2018, стр. 185)

Премда је о Вуку, значају 1847. године као године незваничне побједе вуковских начела, борби између Вукових противника и следбеника и другим питањима вуковског периода објављивано много радова, могуће је дати из савремене перспективе ново сагледавање, преиспитивање и вредновање. Зборник радова *Година 1847: Преломна тачка савремене српске културе* одговара на тако постављене циљеве. Зборник је објављен 2018. године под издаваштвом Савеза славистичких друштава Србије, а садржи тринаест радова. Већину прилога у зборнику *Година 1847: Преломна тачка савремене српске културе* чине лингвистички радови, а присутни су и радови из других научних области (наука о књижевности, историја).

Послије уводног слова Александра Милановића *Година 1847. као жива прошлости* (7–10), у коме се даје осврт о поводу настака зборника, постављеним задацима и заступљеним ауторима, слиједи рад Радоја Симића *Још о значају Даничићева 'Раџа за српски језик и правопис'* (11–22), у коме се, полазећи од Даничићевих начела на Вуковим идејним темелима, прати утицај на правопис у потоњем раду Томе Маретића, Стојана Новаковића и Александра Белића. Вуково опредјељење за фонетско писање, отворило је већ у Вуково вријеме неке недоумице. У првом реду, то се односи на недоследност фонетског правописа. Р. Симић овог пута анализира одступања у вези са једначењем сугласника по звучности и специфичним сугласничким групама, затим на питања не/писања /j/ у интервокалској позицији.

Други по реду рад у зборнику јесте рад Миодрага Матицког под насловом *Година 1847. као време узлета српског народа у оцледалу књижевне*

---

* vera.colakovic@flf.unibl.org

периодике (23–31), а у раду се анализирају прилике у периодици са доласком 1847. године. М. Матицики сматра да је 1847. година плодоносна на пољу периодике, истиче новопокренуте часописе, али и указује на освјежења у књижевним прилозима који се тада појављују у часописима. У раду се анализирају утицаји народне књижевности на књижевна остварења, затим специфичности путописа и мемоара. М. Матицки указује и на појаву „историје у стиху”, популарне у то вријеме, писане ради тога „да се песмом утврди епска вертикала српске историје” (26).

Рад *Сјасасавање српске младежи и дрући озбиљни ђочеци ђод ђлашћом великој дајшума српске кулшуре* (33–42) Слободана Реметића говори о улози прекретничких дјела из 1847. године и њиховом значају у културној историји српског народа. У раду се разматра утицај књижевних дјела из 1847. године на развој младих, при чему аутор чланка придодаје у важну лектуру, уз Његошев *Горски вијенац* и Радичевићеве пјесме, и Мажуранићев спјев *Смрт Смаил-аге Ченгића*.

Милош Ковачевић у раду под насловом *Вукова „опћена ђравилност” и ђодина 1847* (43–52) тумачи нека кључна питања Вукове реформе књижевног језика, разматрајући Вукове ставове о језичкој правилности и издвајајући развојне фазе, почевши од става о неправилности славеносрпског језика насупрот правилности сваког народног говора до уобличавања критеријума о тзв. „опћеној правилности”. Аутор потом процјењује да ли је Вукова „опћена правилност” испоштована у кључним дјелима из 1847. године, управо у онима на којима је утемељена Вукова побједа. Одступања од Вуковог критеријума о општој правилности код Радичевића и Његоша, па и у Вуковом преводу *Новој завјешта*, М. Ковачевић објашњава различитом функционалном употребом језика – језик у комуникативној функцији подлијеже принципима „опћене правилности” док језик у поетској функцији не подлијеже.

Радам под називом *Нови завјешт – весник новој доба и ниш континуишеша са књижевнојезичким наслеђем* (55–63) Рада Стијовић указује на лексички слој који је Вук употребио у преводу *Новој завјешта*, а који не припада народном говорном него црквенословенском језику. Ауторка указује на то да се Вук управо приликом превођења *Новој завјешта* морао суочити са сопственим почетним радикалним раскидањем „са средњовековном традицијом” (55) због тога што је у народном језику недостајала лексика за „исказивање суптилнијег интелектуалног садржаја” (55). У коначници језик Вуковог превода *Новој завјешта* из 1847. године, заснован на народном с упливима из црквенословенског језика, одговара средњем стилу, како на крају оцјењује Р. Стијовић.

Вељко Брборић у раду *Година 1847. у уџбеницима српској језика за основну и средњу школу* (65–75) говори о мјесту 1847. године у образовном систему, заступљености у наставним плановима и програмима, те о начину на који је обрађена у релевантним уџбеницима, који су одобрени у употреби у основним и средњим школама у Србији. Овом приликом В. Брборић предочава како тумачити 1847. годину у Вуковом раду, затим предлаже да у настави за средњу школу објашњења буду исцрпнија и указује на адекватну литературу.

Представљена као година тријумфа, 1847. година за Вука је била и година искушења због коначног објављивања превода *Новој завјешта* на шта Бошко Сувајдић указује у свом раду *Вук и 1847* (77–94). У раду се полази од повода за превод на народни језик тог значајног сакралног текста, затим Вукових дилема у вези са превођењем, које аутор прати кроз Вукову преписку с Лукијаном Мушицким. Свакако драгоцјено у овом Сувајдићевом раду је систематично приказивање и сагледавање бурних реакција на појаву објављеног Вуковог превода *Новој завјешта*.

Рајна Драгићевић у раду *Значај прве свеске 'Гласника Друштва српске словесности' из 1847. године* (95–107) представља прву свеску *Гласника ДСС* и указује на њену улогу у српској култури и науци, прихватајући мишљење Милке Ивић да је појава ове публикације важан догађај из 1847. године. Р. Драгићевић издваја двије „садржинске вертикале” (95, 97) и то, прву чини наука о српском језику у односу на друге науке о српској књижевности, историји и култури, а другу однос србистике и славистике. Поред тога што је у „Предговору” *Гласника ДСС* представљен програм рада Друштва са указаним циљевима дјеловања и што је објављен *Устав* ДСС, прва свеска је значајна као почетак научно-издавачке дјелатности код Срба. Р. Драгићевић процјењује да је прва свеска значајна и због почетка стварања научне терминологије, а у домену лексиколошких питања издваја Стеријин допринос.

У процесима нормирања језика значајни су часописи и дневне новине, на шта скреће пажњу Александар Милановић у раду *Ограз стандарднојезичке ситуације у 'Новинама читалишта београдској' (1847–1849)* (109–129). Значај часописа и новина као јавних гласила очигледан је због тога што су представљали „најдоступнији механизам преношења филолошких идеја и једини медиј за преношење језичких полемика” (110). *Новине читалишта београдској* заступале су идеје и језичке ставове супротне Вуковим, а у току двије године излагања, доносиле су занимљиве садржаје и коментаре у вези са тадашњом стандарднојезичком ситуацијом.

У чланку *Година 1847. у српској књижевности: проблем културне парадигме* (131–138) Зорица Несторовић анализира modele националног позоришта какве заступају Јован Стерија Поповић и Матија Бан. Указује на сличности и разлике поетичких парадигми актуелних половином 19. вијека и на њихов одраз у настојању формирања националног театра и српске драматургије.

Рад *Петронијевићева кришка Вуковог превода 'Новог завјешта'* (139–153) Радомира Поповића приказује још један критички приступ Вуковом преводу. Анализира се критика Аврама Петронијевића (1791–1852), предсједника владе и министра спољних послова Кнежевине Србије (1844–1852). Радомир Поповић приближава данашњој интелектуалној јавности заборављену личност Аврама Петронијевића, а његову критику превода *Новог завјешта* контекстуализује и тумачи друштвено-историјским приликама.

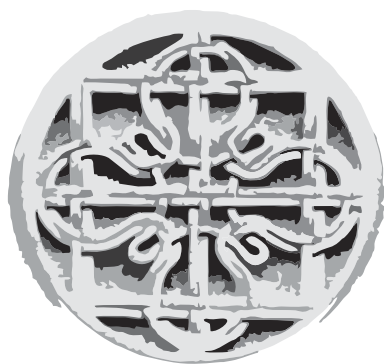
Исидора Бјелаковић у раду *Фазе у стандардизацији српског језика и место 1847. године у њима* (155–170) анализира оне фазе у планирању стандардног српског језика које су евиденте до половине 19. вијека, примјењујући при анализи прихваћени модел о фазама у планирању језика Милорада Радовановића. У фокус истраживања ставља три фазе: акцептуацију (прихватање), елаборацију (разрађивање) и имплементацију (примјењивање).

Ненад Крцић у раду *Полемички стил Ђуре Даничића у 'Рају за српски језик и њравойис'* (171–185) указује на стилске специфичности Даничићевог списка из 1847. године. Аутор рада помоћу анализе конкретних стилизацијских поступака показује како је постигнут „недостижни идеал полемичког стила” у *Рају за српски језик и њравойис*.

На крају, може се констатовати да су аутори кроз радове из зборника *Година 1847: Преломна тачка савремене српске културе* оцијенили значај 1847. године, тумачећи нека кључна питања прије свега у реформи српског језика, али и шире у књижевности и култури. С временске дистанце, коначно се вуковски период може сагледати непристрасно, а овим зборником се томе, очекујемо, отварају врата.

АКТУЕЛНОСТИ

ПОВЕЉА БАНА КУЛИНА (1189)

ПРЕВОД НА САВРЕМЕНИ СРПСКИ ЈЕЗИК

✝ У име Оца и Сина и Светога Духа. Ја, бан босански Кулин, заклињем се теби, кнеже Крвашу, и свим грађанима Дубровчанима, [да ћу] прави пријатељ бити вама од сада и довијека. И да ћу прави мир држати с вама и праву вјеру докле сам жив. Сви Дубровчани који, тргујући, иду мојом земљом [могу се] кретати куда год хоће с искреним повјерењем и искреним срцем, без икакве накнаде, осим што ми ко да својом вољом на поклон. И да им не буде од мојих цариника насиља. И док су код мене, даћу им савјет и помоћ као и себи колико је могуће, без икакве зле примисли – тако ми, Боже, помози и ово свето Јеванђеље.

Ја, Радоје, дијак банов, писах ову књигу по бановој заповијести од рођења Христова хиљаду и сто осамдесет и девете године, мјесеца августа у двадесет и девети дан, на Усјековање главе Јована Крститеља.

Опште одлике повеље

Повеља бана Кулина представља најстарију српску ћирилку повељу, писану 1189. године. Одређени вид словенске кореспонденције постојао је и прије Кулиновог времена, али је бројна грађа изгубљена, највише услед пада босанске државе под турску власт, због чега треба имати на уму да сачувани корпус повеља са простора Босне представља готово занемарљив проценат укупне пословноправне писмености босанских владара. Ова повеља спада у привилегије, један од пет најфреквентнијих жанрова старосрпске пословноправне писмености, поред даровница, раздужница, покладница и захтјевница. Привилегије су средњовјековна пословноправна акта којима адресант даје адресату одговарајуће повластице. У овој повељи то је будуће слободно кретање Дубровчана по Кулиновој бановини. Овдје, дакле, није ријеч о оснивачкој повељи која би се могла везивати за почетак некакве државничке дјелатности у данашњем смислу ријечи, већ стицајем околности најстаријем од свих неизгубљених пословноправних формулара. Повеља је са језичког аспекта важна за

илустрацију фонетских црта народног говора, и с тим у вези у лингвистици успостављену хронологију фонолошких и морфолошких система.

Одлика *Повеље* је дипломатичка мултилингвалност јер је писна двојезично, латинским и старосрпским језиком, тј. српским народним језиком (који, како извори свједоче, римокатолици тог и потоњег времена називају *lingua serviana*) уз примјесе српскословенског наноса, а што је карактеристика повеља са цјелине српских језичких простора. Штокавску основу тог језика илуструје упрошћен вокалски систем, на примјер: ж > з, љ > љ; љ, љ > љ, љ > н итд. Што се писма тиче, према Чремошниковом одређењу, *Повеља* је писана уставом са много елемената будуће минускуле.

Да је *Повеља Кулина бана* само један у низу формулара тог доба (а никако први), свједочи то језик и изграђен стил изражавања, те типизован образац исправе који својом структуром не одступа од стандардних дипломатичких формулара као израза комуникацијске конвенције средњовјековног друштва. Кулинова повеља се одликује једноставним елементима структуре карактеристичним за босанске владарске исправе, чији су најранији облици били сразмјерно једноставни. Иако се током 20. вијека покушала протурити теза о богумилском карактеру средњовјековне Босне, управо ова повеља може актуелизовати питање да ли је та традиција уопште икада заживјела у Босни, будући да се Кулинова повеља одликује и симболичком и вербалном инвокацијом, тј. графичким знаком крста и светотројичном језичком формулом „у име отца и сина и светага духа”. Богумили су, као што је познато, одбацивали крст. Инвокација је структурни дио *Повеље*, којом се, у складу са средњовјековним погледом на свијет, зазива Бог, тј. Божја помоћ у извршењу правног чина који је предмет формулара. Бројне босанске повеље, као и повеље са других српских језичких подручја, често имају знак крста јер су га босански владари користили у својим канцеларијама и прије Твртовог крунисања за краља и рашког утицаја на босанске канцеларије.

Попут интитулације, и заклетва као посебна језичка формулација има духовне димензије, јер је чин присега владара да ће поштовати оно што је предмет правног чина често подразумијевао не само изјаву већ и физичку заклетву над *Свештим писмом*, чиме се ова повеља саображава средњовјековном, хришћанском, европском културно-цивилизацијском кругу. Обичајно право у Босни, за разлику од Рашке, имало је јаку традицију, па је и формула заклетве била веома заступљена у документима које су издавали босански владари, а они су своје повеље оснаживали не само потписом и печатом већ и низом вјеровних елемената, при чему заклетва спада у најдуговјечније: „Тако ми, Боже, помагај и сије свето јеванђеље” (в. Исаилових 2014).

ДАТИРАЊЕ ПОВЕЉЕ: ЗАШТО 11. СЕПТЕМБАР?

Радоје, писар из канцеларија бана Кулина, потписује се као *дијак*, што значи да је био професионалац у свом послу и свјетовно, а не свештено лице. Оставио је податак и о тачном датуму писања *Повеље*: „Ја, Радоје, дијак банов, писах ову књигу по бановој заповијести од рођења Христова хиљаду и сто осамдесет и девете године, мјесеца августа у двадесет и девети дан, на Усјековање главе Јована Крститеља.”

Треба имати на уму двије ствари. Прва се тиче вјерског идентитета: *Повеља* се датира према православном празнику Усјековања главе Светог Јована Крститеља, који је међу православнима у великом поштовању, због чега је за тај дан прописан једнодневни пост. Покушаји довођења у везу овог документа са богумилима и овдје залазе у ћорсокак.

Друга ствар практичне је природе и тиче се календарског питања. *Повеља бана Кулина* датирана је према јулијанском календару, који се разликује од данас актуелног календара. Све до краја 19. и првих деценија 20. вијека на територији српских земаља био је у употреби јулијански („стари”) календар. Међутим, са преласком на грегоријански („нови”) календар (у Краљевини СХС званично од 15. јануара 1919) 29. август постао је 11. септембар. Ако се погледа црквени календар, који има рубрике и по грегоријанском (државном календару) и по јулијанском календару (који Црква и даље користи), видјеће се да за дан 11. септембар у сусједној колони стоји 29. август. У богослужбеним књигама Православне цркве текстове предвиђене за појање 11. септембра треба тражити датирание на 29. август. Дакле, 29. август из Кулиновог доба јесте 11. септембар нашега доба. Зато је и свако обиљежавање настанка *Повеље бана Кулина* 29. августа по данас актуелном календару потпуно погрешно, јер је тога дана у ствари 16. август по календару који се употребљавао у Кулиново вријеме.

На Усјековање главе
Светог Јована Крститеља

Др Зорица Никићовић, ванредни професор
Мр Данијел Дојчиновић, виши асистент
Катедра за србистику Филолошкој факултету
Универзитета у Бањој Луци

ОД КУЛИНА БАНА ДО НАШИХ ДАНА

Речима: „У име Оца и Сина и Светаго Духа”, уз крст као обележје симболичке инвокације, пре 830 година почиње своје кратко обраћање босански бан Кулин кнезу Гервасију (локално *Крвашу*) и свим дубровачким грађанима, с обећањем да ће им *прави пријатељ бити* за сва времена. Окончавајући своје свечано обећање, бан осигурава своје кореспонденте призивом Бога и држећи у руци Јеванђеље: *шако ми Боже помагај и сије Светио јеванђелије*. Документ је састављен 1189. године од рођења Христовог, на Усековање главе Светог Јована Крститеља, или, по старом календару 29. августа месеца (11. септембра).

После смрти цара Манојла Првог Комнина (1180), значајно се мењају прилике у унутрашњости Балканског полуострва, па Дубровчани склапају уговоре са својим главним суседима. Потврђује се мир и утврђује слобода кретања с повластицама за трговце. Први сачуван, латински, уговор је између Дубровачке општине и великог жупана Стефана Немање (његова се земља простирала од Цетине до Бојане и Дрима) из 1186; уговор је потписан на српском језику, ћирилицом. Други такав документ, с латинским и српским текстом, јесте заклетва бана Кулина коју је написао банов писар, дијак Радоје. На ове споразуме ће се позивати и каснији владари. У првој својој сачуваној повељи, бан Матеј Нинослав понавља Кулинову заклетву и дате слободе, додајући, притом, да је судска надлежност за спор између Србина (Бошњанина) и Влаха (Дубровчанина) у једном случају код кнеза, у другом код бана, или у оригиналу, с приближним читањем: *ако верује Србљин Влаха, да се при њред кнезем; ако верује Влах Србљина, да се при њред баном* (1232–1235).

Документ је сачуван у три примерка. Најстарији примерак би могао бити оригинал (Библиотека Руске академије наука). Преостала два примерка су преписи (Дубровачки архив). Повељу је први објавио Д. Тирол у *Голубици* (1839). Прво стручно издање сачинио је П. Ј. Шафарик

(1851). Исправа је касније много пута издавана, а најпознатија су издања Ф. Миклошича у књизи оквирног наслова *Српски сѿоменици* (1858) и Љ. Стојановића (1929).

Језик повеље чист је српски („старосрпски“) без дијалекатских посебности у односу на неутралну, штокавску норму, с лексичким и формулаичким посуђеницама из црквенословенског српске редакције. Како запажа Асим Пецо, у овој повељи је употреба тзв. сливених сугласника (африката) потпуно правилна. Овде влада системски низ: *ћ–ђ, ч [џ]*, док „у савременим говорима централнобосанске зоне, и знатно шире у шћа-говорима, природа наших африката није таква, тј. у многим од тих говора не постоје два африкатска пара“, него њихову службу обично „врши један африкатски пар, [...]: *ћ* и *ђ*.“ У Кулиновој повељи најстарија је домаћа, у народном језику, потврда српскога лика имена *Јован*. У њему се учвршћује *ј* у гласовној групи *јо-*, непознатој словенском књижевном и прасловенском језику. Такође, зев између два самогласника уклања се на исти начин као што ће се то чинити у толиким српским говорима у каснијем времену у вези с надокнадом изгубљеног *-х-* (овде *Јоан > Јован*; уп. *ухо > уво*). Из црквенословенског фонда највише пада у очи у живој употреби развијен облик *рож’ство*, с упрошћавањем старословенске сугласничке групе *жг*. Ово је један од елемената који ван сваке сумње упућује на источне темеље посведочене (а не пожељне или претпостављене) писмености у средњовековној Босни. У другој прилици показали смо да је та писменост, уколико се мисли на њен црквени огранак, имала своју путању која је подразумевала различите етапе, од Призренске, преко Рашке епископије, Полимља, до Хума и Босне.

Језички, писмовни и правописни брат близанац ове повеље јесте Прва оснивачка повеља манастира Хиландара, коју је издао монах Симеон на Светој Гори (1198/1199). То је некадашњи рашки велики жупан Стефан Немања, сада ктитор српске обитељи у срцу Византије. И у овој повељи присутан је чист српски народни језик, лингвистички подударан језику из Кулинове повеље, у већој мери укројен с елементима из црквенословенског српске редакције, што је у вези с околностима издавања и самим издавачем. Занимљиво је да је и у Кулиновој исправи примењен нешто млађи једнојеров правопис дефинисан у Рашкој. Није без значаја чињеница да се у обе повеље јавља и слово с чијим настанком, по мишљењу Петра Ђорђића, започиње историја српске ћирилице. То је /ћ/, задржано уз престилизацију из глаголице због специфичних потреба

српскога изговора. Столећима касније, ово слово наћи ће своје место у Вуковој народној ћирилици, „вуковици”, с врло занимљивим континуитетом у односу на старију писменост.

Избор ћирилице и нарочитог правописа слика је Кулиновог културног опредељења. Овај најстарији целовит и датиран ћирилички документ на древном српском народном језику важан је споменик културе српскога средњег века, обликоване на источнохришћанским духовним темељима. Зато није случајно што деценијама уназад студенти српскога језика на Београдском универзитету уче основе језичке историје на примеру Повеље бана Кулина.

На Усјековање главе
Светог Јована Крститеља

*Др Виктор Савић
Филолошки факултет Београд
Институт за српски језик САНУ*

СРПСКО ПИСАНО НАСЉЕЂЕ И ИСТОРИЈА СРЕДЊОВЈЕКОВНЕ БОСНЕ И ХУМА

У организацији Филолошког и Филозофског факултета
Универзитета у Бањој Луци, Филозофског факултета Универзитета у
Источно Сарајеву, Друштву наставника српског језика и књижевности
Републике Српске у Требињу је 21-22. јуна 2019. године одржана
друга научна конференција *Српско писано наслеђе и историја
средњовјековне Босне и Хума*

ПРОГРАМ КОНФЕРЕНЦИЈЕ

9,00-9,30 **ОТВАРАЊЕ НАУЧНЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ** (Проф. др Зорица Никитовић,
Драган Давидовић, директор Републичког секретеријата за
вјере; Доц. др Драга Мاستиловић, декан Филозофског факул-
тета Универзитета Источно Сарајево, Епископ Захумско-хер-
цеговачки и приморски г. Димитрије)

9,30-10,10 **ПЛЕНАРНА ИЗЛАГАЊА**

Председавају: Јасмина Грковић-Мејџор и Зорица Никитовић

9,30-9,50

Радивој Радић (Филозофски факултет Београд)

Неколико занемарених појашања о Босни из групе половине XV века

9,50-10,10

Бранко Летић (Филозофски факултет Источно Сарајево)

Средњовековна Босна и Хум у Крлежином есеју „Бојумилски мраморови“

10,10-10,45 **ПАУЗА ЗА КАФУ**

10.45-12.15 **Лингвистичка секција 1**

Председавају: Јелица Стојановић и Вања Станишић

Јасмина Грковић-Мејџор (Филозофски факултет, Нови Сад)

О сарајевском прејису „Чуда пресвете Богородице“ из 1715. године

Јелица Стојановић (Филолошки факултет Никшић)

*О палеографским и језичким особинама писама са шурске крајине XVII –
XVIII вијека (Из епистолографије санџак бегова крчких и бихаћких)*

Вања Станишић (Филолошки факултет Београд)

Прошколавољница и проштоћирилица

Исидора Бјелаковић (Филозофски факултет Нови Сад)

Језик шећера Хаџи Гавре (1688–1751)

Зорица Никитовић (Филолошки факултет Бања Лука)

Сакрални (не)језички елементи у пословно-правној писмености средњовјековне Босне и Хума

ДИСКУСИЈА

12,15–12,45 ПАУЗА ЗА КАФУ

12,45–15,00 ИСТОРИЈСКА СЕКЦИЈА

Председавају: Срђан Рудић и Павле Драгичевић

Срђан Рудић (Историјски институт Београд)

Црпцице из правних односа Косача и Дубровника

Невен Исаиловић (Историјски институт Београд)

Хум и Хумска земља у шишулаштури српских, хрватских и босанских владара и великаша у средњем веку

Радмило Пекић (Филозофски факултет Косовска Митровица – Филозофски факултет Источно Сарајево)

Имена на камену (Прилој идентификовању и даширању најпписа Травуније и Захумља)

Павле Драгичевић (Филозофски факултет Бања Лука)

Босанско Загорје у средњем вијеку

Саша Шољевић (Православни богословски факултет Фоча) (Фоча)

Важности Закониправила Светиој Саве у организовању Српске православне Цркве

Боривоје Милошевић (Филозофски факултет Бања Лука)

Улоја православне Цркве у очувању српској националној идентитетша у Босни и Херцеговини

Горан Васин (Филозофски факултет Нови Сад)

Босна и Херцеговина и идентитетш Срба у Хабзбуршкој Монархији

ДИСКУСИЈА

15,00–16,30 РУЧАК

16,30–18,00 КЊИЖЕВНА СЕКЦИЈА

Председавају: Светлана Томин и Драгиша Бојовић

Светлана Томин и Ивана Иванић (Филозофски факултет Нови Сад)

„Триод цветини” Јована Светиојорца

Драгиша Бојовић (Филозофски факултет Ниш)

Писмо Василија Великог Григорију Богослову из Номоканона Светиога Саве и комплементарни мотиви у српској житијској књижевности.

Дарко Ђого (Православни богословски факултет Фоча)

Настанак „добрих Бошњана” – српско средњовековно наслеђе Босне и Хума у савременој књижевној идеологији босанске посебности

Владан Бартула (Филозофски факултет Источно Сарајево)

Православно монаштво у средњовековној Босни

ДИСКУСИЈА

19,00 Представљање зборника радова *Српско писано наслеђе и историја средњовековне Босне и Хума* са научне конференције одржане у Андрићграду у Вишеграду 2017. године

19,30 Представљање тематског броја часописа *Црквене студије*: Свети Сава и осам векова Српске цркве (поводом осам векова од аутокефалности) (Галерија Музеја Херцеговине)

20,00 Обилазак сталних поставки Музеја: Дучићеве, историјске, етнолошке и природњачке.

21,00 ВЕЧЕРА

22.6.2019. СУБОТА

9,00–11,00 Лингвистичка секција 2

Председавају: Слободан Павловић и Исидора Бјелаковић

Ирена Цветковић-Теофиловић (Филозофски факултет Ниш)

Систем личних имена у Тефтеру Старе цркве у Сарајеву (XVII и XVIII век)

Надежда Јовић (Филозофски факултет Ниш)

О језику шестаменита Хаџи Јова Дукиног Витковића из 1707. године

Горан Комар (Друштво за архиве и повјесницу херцеговску)

Епитрафске цртице из Љубиња, Требиња, Билеће и Пиве

(Трагом професора Вида Вулешића-Вукасовића)

Слободан Павловић (Филозофски факултет Нови Сад)

Језик српских писама средњовековне власнеле Санковића

Виктор Савић (Филолошки факултет Београд)

Грецизми Дивошева јеванђеља

ДИСКУСИЈА

11,00 ЗАТВАРАЊЕ НАУЧНЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ

11,15. ОДЛАЗАК У ДУБРОВНИК (или Тврдош, Величани, Завала)

15,00–17,00 РУЧАК

17,00–19,30 ОБИЛАЗАК ХЕРЦЕГОВАЧКЕ ГРАЧАНИЦЕ

18,00-19,00 Проф. др Ранко Поповић: О Дучићу, Требињу и Требињцима
(амфитеатар испред цркве на Црквини)

20,00 ВЕЧЕРА

23.6. 2019. НЕДЈЕЉА

8,00 ПОСЈЕТА ПЕТРОПАВЛОВОМ МАНАСТИРУ - ЛИТУРГИЈА, ПОСЛУЖЕЊЕ

10,30 ОДЛАЗАК УЧЕСНИКА ИЗ ТРЕБИЊА

Научни одбор

Проф. др Јасмина Грковић-Мејџор, редовни члан САНУ

Проф. др Бранко Летић, редовни члан АНУРС

Проф. др Радмило Пекић (Косовска Митровица – Источно Сарајево)

Др Срђан Рудић (Београд)

Проф. др Јелица Стојановић (Никшић)

Проф. др Наташа Драгин (Нови Сад)

Проф. др Зорица Никитовић (Бања Лука)

Доц. др Виктор Савић (Београд)

Доц. др Павле Драгичевић (Бања Лука)

Доц. др Владан Бартула (Источно Сарајево)

Организациони одбор

Драган Давидовић

Проф. др Петар Пенда

Доц. др Драга Мاستиловић

Проф. др Бране Микановић

Проф. др Ранко Поповић, дописни члан АНУРС

Доц. др Боривоје Милошевић

ПЕТИ РЕДОВНИ РЕПУБЛИЧКИ СЕМИНАР ЗА НАСТАВНИКЕ СРПСКОГ ЈЕЗИКА И КЊИЖЕВНОСТИ

У организацији Друштва наставника српског језика и књижевности Републике Српске и Републичког педагошког завода 29-30. септембра 2018. године на Јахорини је одржан *Пети редовни републички семинар* за наставнике и професоре српског језика и књижевности

ПРОГРАМ СЕМИНАРА

10.30-11.30 Регистрација учесника и подјела котизацијског пакета наставницима.

12.00-12.15 Отварање Семинара: проф. др Ранко Поповић, председник Друштва, др Предраг Дамјановић, директор Републичког педагошког завода.

ПЛЕНАРНА ИЗЛАГАЊА

12.15-13,00 Дух самопорицања, проф. др Мило Ломпар (Филолошки факултет Београд).

13,00 -13.45: Форма значења и значење форме: проблем интерпретације значења реченице и њених чланова, проф. др Миливој Алановић (Филозофски факултет Нови Сад).

14,00 ручак

РАД У СЕКЦИЈАМА

16,00-17,00 и 17,00-18,00

1. Однос између лексичке селекције и значењског интегритета реченице, проф. др Миливој Алановић (Филозофски факултет Нови Сад).
2. Типичне ученичке грешке у морфологији и творби речи, проф. др Весна Ломпар (Филолошки факултет Београд).
3. Природа новелистичког поступка у приповједачком дјелу Бранка Ћопића, доц. др Жељка Пржуљ (Филозофски факултет Источно Сарајево).
4. Обрада Андрићеве приповијетке „Прича о кмету Симану“, мр Андреја Марић (Филолошки факултет Бања Лука).

НАПОМЕНА: Свака секција ће бити поновљена у истој сали с истим предавачем, тако да ће сваки наставник моћи да присуствује раду двије секције.

19,00 ВЕЧЕРА

20.00 Редовна скупштина Друштва наставника српског језика и књижевности Републике Српске

30. СЕПТЕМБАР

СТРАДАЊЕ И ЗАТИРАЊЕ СРБА У XX СТОЉЕЋУ

9,00 - 9,15 ЂЕРДАН ОД МЕРЦАНА – уводна ријеч, проф. др Зорица Никитовић

9.15 - 11,00 Освјетљавање теме Страдање и затирање Срба у XX стољећу са историјског, књижевног и језичког аспекта:

1. Доц. др Драга Мاستиловић: Затирање Срба у XX вијеку, говоре проф. др Милош Ковић (Филозофски факултет Београд) и аутор;
2. Проф. др Ранко Поповић: „Ми знамо судбу”, антологија српског пјесништва XX в. с темом националног страдања, говоре академик Бранко Летић (АНУРС), доц. др Владан Бартула (Филозофски факултет Источно Сарајево) и аутор.
3. Српска филологија и национално страдање, проф. др Душко Певуља (Филолошки факултет Бањалука).

12.00 Затварање Семинара и подјела сертификата о учешћу на Семинару

ЂЕРДАН ОД МЕРЏАНА¹

Ако би нас данас неко упитао за дан и датум, вјерујем да бисмо сви тачно одговорили. Међутим, да добијемо питање које светитеље у овај дан празнује православна Црква тешко да би већина дала тачан одговор. Данас Српска православна Црква прославља свете мученице Веру, Наду, Љубав и мајку им Софију које су за вјеру хришћанску пострадале у Риму, у вријеме цара Адријана (117-138. године). Из житија ових светитељки ишчитавамо следеће: „У време када се мучитељска рука Адријанова била пружила на добродетељни дом Софијин која је рано остала удова и која беше и себе и кћери добро утврдила у вери хришћанској, Вера имаше 12, Нада 10, а Љубав 9 година. Изведе не пред цара оне све четири, држећи се за руке као венац исплетени, одлучно исповедише веру у Христа и одбише да принесу жртве идолској богињи Артемиди. Пред страдање мајка је кћери крепила саветима како би издржале до краја следећим ријечима: „И када тела ваша буду муком уморена, Христос ће вас обући у нетрулежност, и ране на вашим телима засијаће на небу као звезде”. Све једну по једну мучитељ мучаше љутим мукама, најпре Веру, па Наду, па Љубав. Тукоше их, сјекоше, бацаше у огањ и у врелу смолу, и најзад их посекоше. Мртва тела својих кћери узе Софија, однесе ван града и тамо чесно сахрани. И оста на гробу њиховом три дана и три ноћи, молећи се Богу, и у томе предаде дух свој Богу, хитајући у рајска насеља гдје је блажене душе њених славних кћери чекају”.

Тврда вјера, непоколебљива нада и нелицемјерна љубав биле су одлика још једног хришћанског народа у току његове небоземне историје – српског народа. Подвиг мучеништва, слѣдствено Христовом мученичком подвигу, понијело је на стотине хиљада светих мајки и отаца, синова и кћери Српске православне Цркве. Исту земаљски трагичну судбину да надживи сву своју дјецу, кћи Мару и синове Јована и Максима, имала је у покосовском времену и света мати Ангелина, деспотица и монахиња

¹ Уводна ријеч на тему Страдање и затирање Срба у XX стољећу на Петом републичком семинару за наставнике српског језика и књижевности, Јахорина, 30. септембар 2018. године.

Ангелина Бранковић, која је живјела у времену једног другог безбожног народа, љутих Агарјана који су убијали и спаљивали све пред собом. Мошти свога благочестивог мужа, деспота Стефана, кога је турски султан Амурат ослијепио, ова смјерна монахиња није имала гдје ни да сахрани, носила их је свуда са собом, као и мошти сина јој Јована, потом Максима, а које су заједно са њеним моштима, које су лежале у манастиру Крушедол, године 1716. Турци заједно с манастиром спалили.

Које стољеће послје сви незабијежени и неопјевани, за вјеру православну и српско име пострадали синови и кћери, проговорили су кроз пјеснички силовит глас Стојанке мајке Кнежополке, која, понављајући судбину Мајке Југовића, *иешама кравим Козаром цеја по лешевима цр-вавим*, не би ли познала свога Срђана, Мрђана, Млађена, да их *легене изљуби*. Да ли вас *плачу воде мљечаничке или трачаничке*, запјева ова српска мати као што је пола тисућљета прије својим материнским лелеком ка Небу хитала друга: „*Моја руко, зелена јабуко, ће си расла, ће си истри-нуша*? Обијежен новом војском Христових јунака – српских мученика, 20. вијек старим бројевима додао је нове. Српском географијом наста-вљено је мученовање – од јама *безданица* које не могу избројати *сестре безбрашнице* – до ријека, и Дунав и Сава и Купа и Драва, Неретва и Врбас *црвене од крви, што силавови нису од јелових треда неј од мртвих шела срп-ских мученика*, написао је свједок незапамћених страдања српског наро-да и вјерске мржње према том народу током Другог свјетског рата, свети Николај Српски у својој потресној служби српским новомученицима *Бердан од мерџана*.

Највеће духовно благо једног народа нису књижевна дјела и друге културне датости. Највеће духовно благо једног народа јесу његове не-вине жртве и мученици. *У свеце се пише ко на правди страда*, читамо у тропару. Својим мучеништвом старац Вукашин побиједио је зло чак и у самоме мучитељу. Након што је сурово преклао овог старца, звјеролики и злогласни Жиле, мучитељ новог вијека, који је до тог тренутка у јед-ном дану и даху у Јасеновцу заклао 1100 Срба, више није могао да коље. Реченица коју му је након одсјецања ушију и носа, а на захтјев да ода почаст Павлићу, упутио смјерни и смирени Вукашин, пресјекла је ње-гов крволочни чин, али и ушла у српску историју и црквени календар да њоме бодримо, и српске нараштаје подучавамо смиреностљу. Овај ста-рац тврде и непоколебљиве вјере смиреностљено је одговорио кољачу: „Ради ти, дијете, свој посао"! Знао је Вукашин из Клепаца да су људски дани и земне радости *мехури на води што их шалас носи, да се мехури*

гробе о камене скале, као наше време о вечне обале. Усред таквог крволиптања и крвопролића његова реченица „Ради ти, дијете, свој посао” једноставна непјесничка реченица, осим као формула живота и примјер савршенства благуђности и трпљења, у тешким искушењима и ван њих, остала је по питању националног страдања жалац на савјести потомака – да ли смо ми урадили свој посао, да ли смо памћење невиних српске жртве чврсто уградили у свој идентитет, или смо у овој ери наглашене неутрализације савјести, пренебрегавањем и забором старих зала, злочинце, можда, охрабрили за нова звјерства. Зло никада не мирује, оно само чека нову прилику. *Јер крваве реке свуд су наше међе, мачеви убица сви су истој кова, сад носе унуке куд носише њређе (њрешке),* пјевао је Дучић.

XX стољеће обиљежено је масовним уништавањем Срба. То је био вијек многопатње, јаука и лелека, масовног звјерства, логора смрти, бацања живих људи у јаме, вађења очију, покоља српске нејачи, скрнављење дјеце и жена, спаљивања и прогона, терора покатоличавања, па комунистичког терора, вријеме у коме је о усташким мучењима остала ријеч – да је бити убијен метком значило срећу! 20. вијек српску земљу *нави-клу да коси и времеће у мошци* покрио је тамом и црнилом, крвљу и црвенилом, а Небо овјенчао славом и новим ђерданима од мерџана. *Над зеленом Дрином блеснуше голуби: Девојачке душе! Небо их пољуби!* Овај језички израз владике Николаја јеромонах Серафим (Глигић) преточио је у ликовни израз који рјечитије говори од ријечи. Над сваком дрином, над сваком шаранском јамом, над свеукупном мученичком топографијом српском, блеснули су голубови, чисте душе обручене Христу. Има ли већег капитала за потоње генерације? Нажалост, колико их Небо прослави, толико их ми земни покрисмо забором. Умјесто културе памћења и његовања светитељског култа, прихваћена је култура заборава и самопорицања властитог идентитета. У времену одрицања од светости и самоодречења, кривотворења историографије и прекрајања прошлости, наша обавеза да памтимо и потомству преносимо Истину сада је идентитетске и егзистенцијалне, а не културолошке природе. Ма колико труда било уложено да се разним инструментима моћи истина сакрије, Истина је непобједива. Бити правовјерни хришћанин, значи не бјежати од Истине, већ бивати у суочењу с њом, ма колико болна била.

Заборав претходних страдања донио је нова. Дужни смо памтити и сјећати их се јер је тај свети спомен на њих опомена за будућност. Масовно прогоњење и истребљење Срба путем покоља је геноцид о коме ће

нам говорити историчари. Речено је и написано испред логора у Дахуу – *Ко жели да се жртве забораве, шај жели да се жртве понове*. Жртава се морамо сјећати не само због самих жртава, већ и због благодатног јединства које задобијамо прије свега у молитвеном, а потом у научном, књижевном, наставном, породичном, рјечју свеукупном сјећању на њих. Ми нисмо незнабошци који немају никакву наду у вези са будућим животом, него хришћани који имају радосну утјеху у задобијању будућег вјечног блаженства. Иако све малобројнији, још увијек смо очувани у светосавском православљу и српству. *Што се прије сјетимо својих жртава, прије ћемо постојати*, вели Матија Бећковић. Као појединци сви имамо Богом даровану слободу личних избора. Али као припадници народа дужни смо оживјети себе за један староновни морал који је у супротности са духом времена и потирања свега личносног, за нови тип памћења које нам је за сада испарцелисано и географски и хронолошки. Ако су наши преци на свом крстоносном путу издржали толика мучења и страдања, можемо ли ми у напору властитог жртвоприношења на које смо као хришћани, такође, призвани, несразмјерно малог жртвоприношења у односу на њихово, да принесемо макар састрадање и незаборав? Можемо ли унутар своје учионице и просвјетног миљеа коме према властитом избору професије припадамо, просвећивати истином и приносити запамћивање мучеништва невиних пострадалих; својом крњом нотом свједочења говорити новим генерацијама истину о страдању и затирању народа коме припадамо. Јер ако то и наша генерација не уради, следећа више неће имати од кога научити.

Зорица Никићовић

НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ И ПРОБЛЕМИ ИНТЕГРАЦИЈА С ОСВРТОМ НА ИСКУСТВО СРПСКОГ НАРОДА¹

У низу проблема и тешких посљедица са којима се суочавају државе и народи захваћени актуелним процесом међународних интеграција, а то се нарочито односи на евроинтеграције земаља у транзицији, један од најтежих је затирање националне самосвијести односно деконструкција националног идентитета.

Тежину и погубност денационализације, која се испоставља као цијена и један од услова ступања у заједницу европских народа, звану Европска Унија, можемо разумјети уколико имамо исправно поимање националног идентитета и изграђену свијест о значају који он има, нарочито за нас православне народе.

Сама ријеч идентитет (лат. *identitas*) значи *истовјетност*, а своје поријекло има у ријечима *idem* (*истио*) и *identiden* (*ионовљено*). Из овога се може закључити да идентитет означава и истовјетност и различитост (унутарњу истовјетност а различитост у односу на другог), те да се, суштински посматрано, може одредити као свјесност субјекта о континуитету свог постојања. За разлику од личног (персоналног) идентитета који подразумева свијест једне особе о самој себи као јединственој, непоновљивој и од других различитој, национални идентитет, као један од најсложенијих облика колективног идентитета, могао би се дефинисати као свијест неке особе (или особа) о сопственој истовјетности и континуитету са својим народом, која се формира њеним (њиховим) слободним и добровољним избором и усвајањем најзначајнијих традиционалних вриједности нације.

Сходно природној, богоустановљеној различитости и разноликости у свијету, и одреднице националног идентитета немогуће је генерализовати у смислу подједнаког важења за све народе, већ их је потребно сагледавати и анализирати засебно и у контексту датих околности.

¹ Текст представља излагање на 25. Конференцији Међународног фонда јединства православних народа која је одржана 15–18. априла 2019. године у Будимпешти.

Подразумијева се да постоји сличност и сродност међу појединим народима, да постоје модели нације који су заједнички за више народа, а аналогно томе и заједнички модели националних идентитета, као што су, на примјер, источни и западни модел, али ипак сваки национ има свој, мање или више изражен, особен национални код, по којем је препознатљив и специфичан. Тако је српски национални идентитет, као један од источних, православљем и словенством обиљежених националних идентитета, у духу наглашеног осјећаја везаности овог народа за своје претке, Светог Саву, Косовски завјет и друге особености свог националног бића, и међу себи најсроднијим, попут руског, ипак различит и специфичан.

Од најважнијих ознака његовог националног идентитета – *вјере, језика, њисма, културе и историје*, најдоминантнија је вјера. У прилог ове тврдње иде досадашње, свеукупно искуство српског народа као православног које је показало да је све оно што је за то вријеме, кроз тешке и бурне периоде своје историје, опстало као православно, остало је и као српско, а да све оно што је отпало од православне вјере, не само да није остало у оквиру српског национа, већ се изродило у антисрпско (довољно је само присјетити се поунијаћених и покатоличених Срба који су преко ноћи постали „највећи” Хрвати, а 1941. године се показали као најоданије Павелићеве слуге и највећи кољачи српског народа на простору тадашње Независне државе Хрватске).

Црква код Срба је стекла статус стожера српског националног бића, а национални и вјерски идентитет срасли су у један, вијековима препознатљив као **Светосавље**, што ће рећи – „православље, српског стила и искуства”, како га је дефинисао један новији српски светитељ, Свети Николај Жички. Овај назив спонтано се усталио по имену највећег Србина и српског светитеља и просвјетитеља, првог српског архиепископа, Светог Саве, који је, поступајући по светоотачком обрасцу: у *главном – јединствено, у споредном – слобода, а у свему љубав*, српску душу „задојио” православљем, а православље „запечатио” српством, те тако, с благодаћу Божијом оправослављено српско национално биће, светопавловским језиком речено, учинио једним од удова Свете, Саборне и Апостолске Цркве, као Богочовјечанског организма коме је глава Христос. Тиме је српски национални идентитет добио статус неприкосновене вриједности на рачун које се не могу чинити икакви уступци и жртве, зарад било каквог другог, тобоже, бољег и вишег циља и добра.

Национални идентитет је, говорећи модерним језиком, ДНК препознатљивости која се, као израз боголике човјекове слободе и Богом успо-

стављеног словесног поретка ствари и устројства свијета као хармоније различитости, опире свакој унифицираности и аморфности. Национални идентитет народу пружа бистрину ума којом се оријентише у лавиринтима савремених изазова и даје му снагу за остварење својих стратешких циљева. Народ који изгуби своје идентитетско упориште постаје дезоријентисан и погодан за усмјеравање у правцу остварења туђих, најчешће непријатељских интереса.

Наше опредјељење пред савременим евроинтеграционим изазовима није и не треба да иде у правцу изолација и затварања у себе, јер човјек није самодоволна и у себе затворена монада, већ отворено, друштвено, комуникативно, и изнад свега личносно биће. Међутим, постоји праг испод којег се, ни по коју цијену, не смијемо спустити и одрећи оног што нам је најдрагоцјеније, а то је, на првом мјесту, наша православна вјера, па остале традиционалне вриједности и особености нашег националног идентитета.

Афирмативан однос према интеграцији хетерогених култура, у смислу мултикултуралности као плурализма и коегзистенције различитих култура, на темељу сарадње и допуњавања на плану свега онога што нам је заједничко, уопште није споран. Међутим, проблем је у томе што се стандарди утврђени најважнијим конститутивним актима Европске Уније досљедно не примјењују, или се примјењују по двоструким аршинима, нарочито када је у питању српски национ и његов идентитет. За разлику од Уговора из Мастрихта, којим нам је понуђен концепт у којем се нарочито наглашава да *Евроиска заједница доприноси развоју култура држава чланица, уз поштовање њихове националне и религијске разноликости, уз истовремено испицање заједничкој културној наслеђа*, на дјелу имамо нешто сасвим друго – удар на вјеру, национално достојанство и све традиционалне вриједности.

Из ЕУ и англосаксонских мисаоних „кухиња”, као оправдање нечасних намјера њихових идеолога, пласирају нам се наводно вриједне идеје и теорије по питању рјешавања свјетских проблема, спаса човјечанства и цивилизације, а оне се заснивају, управо, на поништавању нација. Европска Унија отворено настоји да у име општег европског идентитета разори идентитете појединих народа. За њихове идеологе национални идентитет је кочница будућег развоја човјечанства, узрочник сукоба и нетрпељивости међу људима и народима, те је стога нужно заборавити историју, наслеђе, етничке и вјерске разлике и постати космополита, с универзалистичким погледом на свијет. Евроатлантски центри моћи,

већ годинама, нарочито суров однос имају према Србима. Свједоци смо невиђене, дугогодишње, бруталне разградње српског националног идентитета која, уствари, представља наставак процеса започетог у прошлом вијеку разбијањем СФР Југославије и формирањем нових, синтетичких националних идентитета. Овај процес представљао је комбинацију тежњи национално недовољно издиференцираних етничитета с ових простора и политичких пројеката великих геополитичких фактора и свјетских моћника који су у своје експанзионистичке планове укључивали и стварање нових националних држава, при чему је највећи дио нових синтетичких идентитета настајао на рачун националног идентитета Срба.

Као што је у прошлом вијеку поднио значајна демографска сакаћења, тако данас српски национ трпи сурову деконструкцију идентитета, коју, посредно и непосредно, проводи Запад. Затире му се култура; нове (преко ноћи формиране) „нације” му отимају језик, што је у свијету феномен без преседана; фалсификује му се историја; руши традиција; ре-програмира савјест и брише памћење; а шта тек рећи за најболнију српску рану – отимање Косова и Метохије, који нису само дио територије Републике Србије, већ и душа српског националног бића?!

Ово мучно искуство српског народа, као и свеукупно досадашње искуство процеса евроинтеграција, све више указује на то да интеграција не проузрокује само затирање националне самосвијести интегрисаних народа, већ да све више поприма обиљежја поменуте „територијалне експанзије”, те по ријечима једног истакнутог српског геополитичара, „постаје политички коректна замена за традиционалне поступке (не)оружане агресије, (не)посредне окупације, (нео)колонијализма и (нео)империјалне доминације”. Ако уз то, узмемо у обзир и мишљења критички настројених европских интелектуалаца који указују да ни нације које су чланице ЕУ нису власнице и контролори својих виталних националних интереса, те да су их готово неповратно предали хировитој вољи западноатлантског хегемона, онда не треба да чуди што евроскептицизам и антиглобалистички покрети, у посљедње вријеме, све више јачају. За чуђење су, заправо, размишљања у појединим домаћим политичким и „интелектуалним” круговима, по којима Европа (која је, нажалост, постала синоним за Европску Унију) још увијек нема алтернативу. Међутим, није тешко закључити да се овдје ради, или о мишљењима која долазе из глава оних који заједно са свјетском „елитом” раде на истом, недобронамјерном послу, или су резултат потпуно површног посматрања ствари.

Алтернатива евроатлантским интеграцијама подразумјева интеграцију у којој неће бити побједника и поражених, већ ће за сваку страну представљати добитак и обогаћење. То је интеграција сапрожимања, а не потирања и удара на национално достојанство; интеграција која подразумјева равнотежу компромиса и уважавање особених традиционалних вриједности, попут националних идентитета.

Успјех и изводљивост интеграције зависи од сличности субјеката који се интегришу. Тамо гдје нема, бар неке, сличности, интеграција је немислива. Јер, како повезати (ујединити) у цјелину нешто што нема ничег заједничког?! Цивилизација, као вид интеграције, углавном подразумјева неку врсту „коалиције” (сличних) култура, при чему свака успијева да сачува своју оригиналност. Сличност и комплементарност идентитета су претпоставка за успостављање заједништва. Без уважавања ове чињенице, неминован је конфликт.

Ако је то све тако, онда нам није тешко закључити каквим и којим интеграцијама, као приоритетним и реално изводљивим, треба да тежимо. Зар није апсурд, да не употребимо неку другу ријеч – безглаво хрлити у Европску Унију која је с мржњом и презрењем одбацила Господа Христа и све традиционалне вриједности, а не интегрисати се са себи сличним и сродним; са браћом у Христу, православним народима, на челу са Светом Русијом, којој овај епитет (Света) није случајно дат, јер у својим њедрима чува, и сачуваће га (по Светим Оцима) до краја вијека – непатворени лик Христов, који је она „Љепота која ће спасити свијет”, како је писао велики Достојевски.

У том смислу, а у нешто другачијим историјским околностима, велики српски светитељ Свети Петар Цетињски, духовни и свјетовни поглавар српског народа у Црној Гори, непосредно пред своје упокојење, на Лучиндан, 1830. године, са самртног одра посавјетовао је свог наслједника на трону и будућег највећег српског пјесника, синовца Рада Томова, рекавши му: „Моли се Богу и држ' се Русије!”.

Парафразирајући ову кратку и једноставну, али дубоку и мудру Светитељеву поуку, ми бисмо данас могли рећи – Молимо се Богу, држ'мо се своје Цркве и светог Православља и градимо себи спасење. Без Бога не можемо ништа, а што смо Њему ближе – ближе смо и једни другима.

Мирко Марић
Републички секретаријат за вјере
Владе Републике Српске

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Прилози настјави српског језика и књижевности* објављује оригиналне радове из свих области истраживања српског језика и књижевности, методике наставе српског језика и књижевности, приказе, те актуелности које су од значаја за наставну теорију и праксу. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Прилозима*.

Радови се објављују на српском језику, екавским или ијекавским књижевним изговором, **искључиво** ћирилицом. Рукопис мора да буде правописно, граматички и стилски коректан. Рукописи треба да имају следеће елементе: а) име, презиме, назив установе у којој је аутор запослен, б) наслов рада, в) сажетак, г) кључне ријечи, д) текст рада, ђ) литературу и изворе, е) резиме. Редослијед елемената мора се поштовати.

Текст рада се пише електронски на страници А4 формата (21 x 29,5 cm), с маргинама од 2,5 cm, увлачењем првог реда новог пасуса 1,5 cm, и без размака између редова. Текст је потребно писати у фонту *Times New Roman*, словима величине 12 pt, а сажетак, кључне ријечи и подножне напомене словима величине 10 pt. Обим текста: за огледе, прилоге и расправе до 30 000 словних знакова; за приказе до 12 000 словних знакова.

Почетак текста:

Име аутора и институција и/или град:

У горњем десном углу странице, име и презиме аутора: слова величина фонта 12.

На крају имена пожељна је фуснота (у облику звјездице) с имејл адресом аутора.

Испод имена назив институције и града.

Након имена, а прије наслова рада, један празан ред, величина фонта 12.

Примјер:

Петар Петровић*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Наслов на средини странице, велика (all caps) и болдована слова, величина фонта 12. Након наслова два празна реда, величина фонта 12.

Примјер:

Наслов рада

Апстракт (без ознаке *Апстракт*) – лијева маргина увучена у односу на основни текст (тј. једнако увучена као први ред основног текста). Кључне ријечи (са ознаком *Кључне ријечи:*) наводе се испод апстракта тако да им је лијева маргина уравната с лијевом маргином апстракта. Након кључних ријечи два празна реда, величина фонта 12.

Основни текст:

Основни текст: Увучен пасус (1.27cm), величина фонта 12, изравнан текст (justified). Поднаслови са бројним ознакама, инкорпорирани у основни текст, пишу се фонтом small caps. Између поглавља један празан ред.

Примјер:

1. ИЗРАЗ *права вјера* у РАНОХРИШЋАНСКИМ ТЕКСТОВИМА. Основни текст. Основни текст. Основни текст. Основни текст. Основни текст. Основни текст. Основни текст..

2. ИЗРАЗ *права вјера* — ПРАВОКЋРНИ КОД СВЕТОГ САВЕ. Основни текст. Основни текст. Основни текст. Основни текст. Основни текст. Основни текст. Основни текст..

- У сажетку је потребно сажето представити проблем, циљ, методологију и резултате научног истраживања. Препоручује се да сажетак има од 100 до 250 речи. Сажетак мора да се налази испод наслова рада, без ознаке *Сажетак*, и то тако да му је лијева маргина увучена 1,5 cm у односу на основни текст (тј. једнако увучена као први ред основног текста).

- Кључне ријечи су термини или изрази којима се указује на цјелокупну проблематику истраживања, и може их бити до десет. Кључне ријечи дају се на српском језику, те на језику на којем је написан резиме рада. Кључне ријечи се наводе испод сажетка и испод резимеа с одгова-

рајућом ознаком **Кључне ријечи**, односно **Keywords** и сл., и то тако да им је лијева маргина уравната с лијевом маргином сажетка, односно резимеа.

- Библиографска парентеза, као уметнута скраћеница у тексту која упућује на потпуни библиографски податак о дјелу које се цитира, наведен на крају рада, састоји се од отворене заграде, презимена аутора фонтом small caps, године објављивања рада који се цитира, те ознаке странице са које је цитат преузет и затворене заграде, на пример: (Грковић-Мејџор 2007: 128) за библиографску јединицу: Грковић-Мејџор 2007: Јасмина Грковић-Мејџор. *Сјиси из историјске лингвистике*. Сремски Карловци-Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ако је из контекста јасно који је аутор цитиран или парафразира, у парентези није потребно наводити презиме аутора, нпр.: У историјској морфологији Ђуре Даничића (1874) ово питање се не разматра, док се у унверзитетским предавањима А. Белића из историје језика овега питању посвећена значајна пажња (1999а: 389–390, 442–449).

Ако се у парентези упућује на радове двају или више аутора, податке о сваком сљедећем раду треба одвојити тачком и запетом, нпр. (Белић 1958; Стевановић 1968).

- Подбиљешке (подножне напомене, фусноте), обиљежене арапским цифрама (иза правописног знака, без тачке или заграде) дају се при дну странице у којој се налази дио текста на који се подбиљешка односи. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења и сл. Подбиљешке се не користе за навођење библиографских извора цитата или парафраза датих у основном тексту, будући да за то служе библиографске парентезе, које — будући повезане с пописом литературе и извора датих на крају рада — олакшавају праћење цитираности у научним часописима.

- Цитирана литература даје се у засебном одјељку насловљеном ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА. Извори се одвајају од литературе као и ћирилична литература од латиничне. У овом одјељку разрешавају се библиографске парентезе скраћено наведене у тексту. Библиографске јединице (референце) наводе се по азбучном или абecedном реду презимена првог или јединог аутора како је оно наведено у парентези у тексту. Прво се описују азбучним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени ћирилицом, а затим се описују абecedним редом презимена првог или јединог аутора радови објављени латиницом. Свака библиографска јединица представља засебан пасус који је организован на различите начине у зависности од врсте цитираног извора.

Монографска публикација:

ПРЕЗИМЕ, (Презиме аутора обавезно писати фонтом SMALL CAPS!) година издања, име и презиме аутора. *Наслов књиџе*. Податак о имену преводиоца, приређивача, или некој другој врсти ауторства. Податак о издању или броју томова. Мјесто издавања: издавач, година издавања.

Примјер:

КОВАЧЕВИЋ 2013: Милош Ковачевић. *Линџивистика као србистика*. Монографије и монографске студије. Књ. 1. Пале: Универзитет у Источном Сарајеву, Филозофски факултет.

Прилог у серијској публикацији, часопису, зборнику:

ПРЕЗИМЕ, година издавања, име и презиме аутора. Наслов текста у публикацији. *Наслов часописа* (публикације или зборника), број свеске или тома (година, или потпун датум): стране на којима се текст налази.

Примјер:

ШМУЉА 2010: Саша Шмуља. Антун Густав Матош и српска књижевност. *Књижевна историја*, година XLII, број 142, 579–596.

ПОПОВИЋ 2008: Ранко Поповић. Лирски инстинкт и вјековито памћење у поезији Десанке Максимовић. Зборник *Поетичка истраживања*. Институт за књижевност и уметност, 153–168.

Код извора преузетих са интернета потребно је навести аутора, наслов текста, интернет адресу сајта и датум када се приступило тој страници.

Примјер:

ЈЕРКОВИЋ: Вера Јерковић. Никољско јеванђеље – Соменик српске културне баштине. Интернет, доступно на http://www.ff.uns.ac.rs/biblioteka/upoznaj_jednu_knjigu/nikoljsko_jev/bibliografija.html, приступљено 1.4.2015.године.

- Наслови посебних публикација које се помињу у раду наводе се италиком. Италиком се, такође, врше сва истицања текста. Цитати се дају под двоструким знацима навода „....”, а цитат унутар цитата под једноструким знацима навода ‘...’. краћи цитати, два-три реда, дају се унутар текста, дужи цитати се издвајају из основног текста увлачењем и фонтом 11pt. Сви примјери у тексту се обавезно наводе италиком.

- Резиме треба да буде на једном од свјетских језика (енглеском, руском, немачком, француском). Уколико аутор није у могућности да обезбиједи коректан превод, потребно је да напише резиме на српском језику, а уредништво *Прилога* ће обезбиједити превод.

- Штампане рукописе потребно је послати на адресу: Друштво наставника српског језика и књижевности (за Уредништво *Прилога*), Филолошки факултет, Булевар војводе Петра Бојовића 1а, 78 000 Бања Лука, или електронским путем у Word формату на следећу електронску адресу: zorica.nikitovic@flf.unibl.org Рок за предају рада је 1. април.

Рукописе рецензирају два анонимна рецензента.

Уредништво Прилога

